

B o r n h o l m

beskreven

p a a e n R e i s e

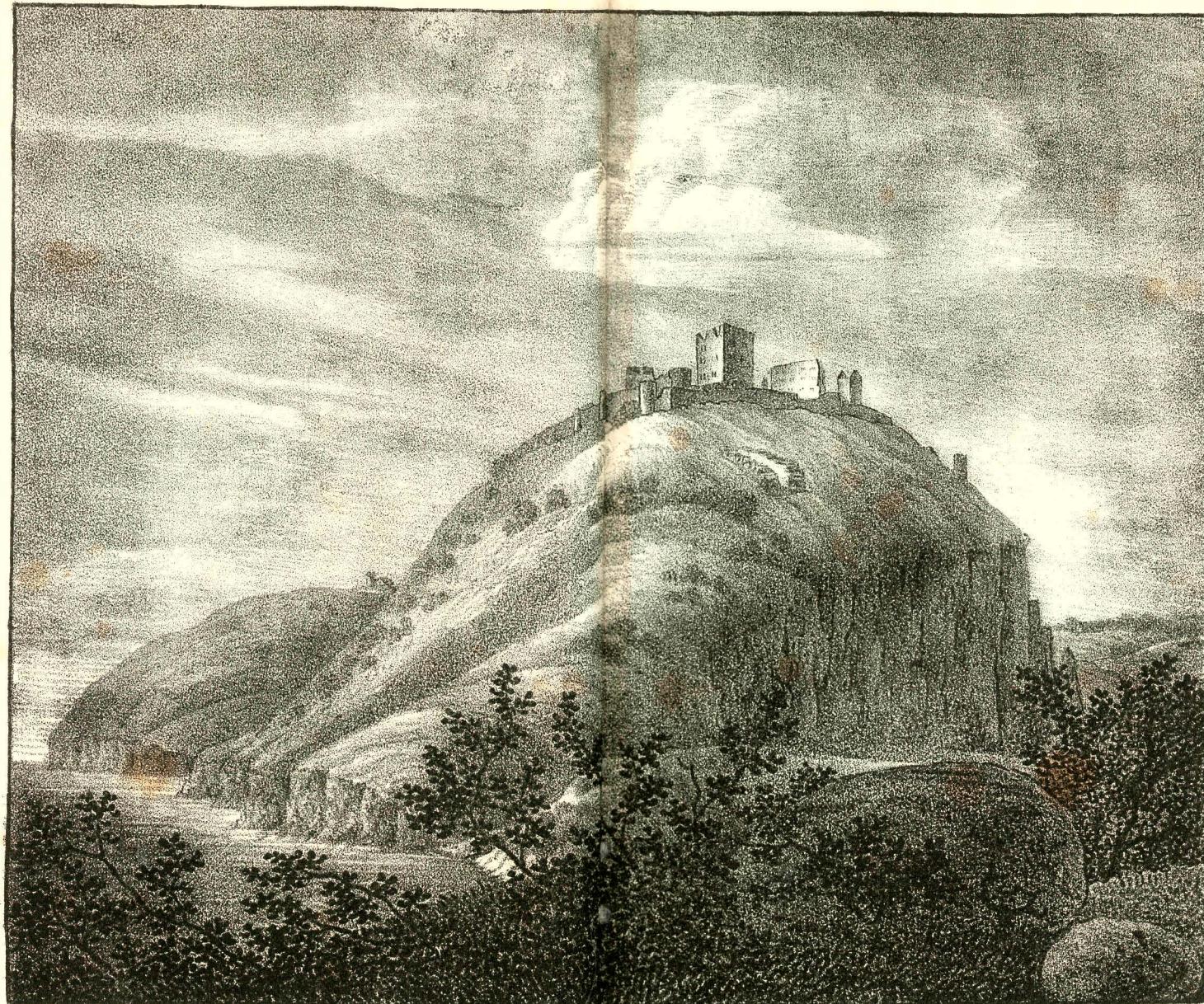
i Aaret 1815.

Med et geognostisk Kart og et Landstak.

Kjøbenhavn.

Forlagt af Høfboghandler J. H. Schubotz.

1819.

Peterßen cop.

Hammerhus Slot.

Det var endeligen efter flere Dages langsommelig Venten, at Skipperen varfede os om, at være Fredag Morgen, den 9de Juni, ved Kjøbenhavns Toldbod. Binden var fortreffelig; men Skipperen laa og nelede indenfor Bommen. Han sikk om sider de Reisende ombord, Papirerne bragte i Orden, og Skibet udbuxeret. Inden dette kunde skee, havde Binden vendt sig og var blevet mindre gunstig. Ankeret kastedes derfor mellem Kastellet og Trekroners Batterie. Noget ud paa Eftermiddagen tillod Binden os at krydse Norden om Batteriet, og vi seilede Kongedybet nedad med en god N. D. Vi var nu paa den Skueplads, der saa ofte har været Bidne til den danske Sømagts Hæder; vi var paa det Sted, hvor den hidtil stedse seirende Nelson, Britaniens Stolthed, maatte bede om Baabenstilstand. Istedet for hine flydende Føssninger, stedse beredte til rundt omkring at udbrede Død og Ødelæggelse, gjennemskares nu her Bølgerne af Skibe, fredelige Flidsfrembringelser Sjæmmesteder, der kun aabnes, for at udbrede Liv og Welstand, og langtfra at fjerne Menneskene fra hverandre, søger at sætte dem i Forbindelse.

Trekroner, Lynetten, Dvintus og Prøvestenen lagdes forbi. Kjøbenhavn, med sin smilende Omegn, svandt mere og mere. Hveen, engang Stedet for dybsindige Udgrandstninger og den Middelpunkt, hvorfra det danske Navns Berømmelse udbredtes over Europa, nu fun i sorgelig Minde hos mange, hvem en ildeforstaet Grefsvælse berøvede deres Haab og Støtte, dukkede med sine lysgule Brinke ned under Havets mørkeblaae Overflade, og i dets Sted udfoldede sig mere og mere Amager, hvor Østfriser under Christian den Anden gjenfandt deres side Fødeland, Saltholmen, Kjøbenhavns Kalk-Forraadskammer, og det heiryggede Skaane. — Paa Grundene om Saltholmen, stod for nærværende Edd en svær engelsk Brig, der ansaaes som tabt. Den mindede vel den Forbiseilende om, ikke formeget at nærme sig disse farlige Grunde; men den stillede ham og for Nine, den Skjægne, han kan være utsat for.

Bed Solens Nedgang havde vi Falsterbo til Venstre og Stevns Klint til Høire. Binden var under Nedseilingen stillet af, og det blev fuldkomment Havblik. Dækket blev nu mere og mere tomt; Enhver søgte at finde i Kahytten eller i Rummet en Plads. Kl. 2 om Natten begyndte det at blæse op; men Binden gik med det samme om til D. — D. S. D. og vedblev saaledes hele Dagen. Vi maatte holde det krydsende mod Binden; snart vare vi under Møens steile Kridtklipper, snart under Skaanes Kyster, hist og her bevorne med Skov. Ved Trælleborg hæver Landet sig, og bag Byen seer man en smuk stov-

krandset Høi. — Hidtil havde vi haft klar Luft; men ved Solens Nedgang blev Himlen aldeles overtrukket med mørke Skyer, og Skipperen bebudede en stærk Storm af S. D. Bølgerne begyndte at hæve sig, utæmmede styrtede de frem, og Skibet forsvandt næsten midt imellem dem. Det blev ikke mere muligt at være paa Dækket, da Bølgerne, hurtigen følgende paa hverandre, med Hæftighed sloge over det. Det var en rædsom Nat. Kahytten, hvor 3 Mennesker neppe kunde finde Plads, maatte nu rumme 6. vinduerne itusloges af Bølgeslagene. Træskodder maatte sættes for, Kahytdørren tilspærredes, og dog sik vi, hver Gang Bølgerne sloge over Skibet, Vand ind til os. I dette Mørke, i denne indsluttede Luft, stedse kastede hid og did ved Skibets slingrende Bevægelse, oppebiede vi med Længsel Dagens Frembrud. Den kom, men gav intet bedre Haab, da Stormen vedblev at rase. Rygens og Møens høie Klippekyster havde vi afværende i Sigte. Da Skibet i 36 Timer kun havde vundet 4 Miil, besluttede Skipperen mod Middag at forandre Kurs og søger ind af Grønsund til Stubbekjøbing. Neppe var Skibet vendt, først det piilsnart sloi hen mod Møen. Kl. 2 sik vi den i Sigte, og imellem 4 og 5 vare vi i Nærheden af den. Paa dens sydostlige Side hæve sig op af Havet næsten lodrette Kridtklipper, til eu Høide af 400 fod. Bøgeskov bekrandser deres Isse. Det er en forunderlig Modsætning synet af disse Klipper fremviser. Et bredt sneehvidt Bælte indsat tet for oven af en mørkegrøn Rand, for neden af det

mørkeblaau Hav. Kongestolen, Somfren og de øvrige mørkelige Klippespidser viste sig her ophylste af den skønneste Sol. Ved dette Syn glemte vi de overstandne Lidelser, og takkede endeg hemmeligen den ublide Skjebne for tilfojet Modgang, uden hvilken vi ikke skulde have mydt dette Skuespil. — Hurtigen svandt det dog; den ene Klippespidse tabtes efter den anden, og vi begyndte at gennemseile den Bugt, Møen danner mellem Klinten og Grønsund. Vi kunde derimod nu overfee en betydelig Streækning af det Indre af Møen. Landet hæver sig i Begyndelsen med en sagte, men siden stærkt opgaaende Skraaning, der paa nogle Steder danne Høie, som synes at være endnu mere hævede over Havets Overflade, end de høieste af Klintens Kridtspidser. Paa Skraaningen laae overalt Bøndergaarde, Kirker og Marker med bølgende Sæd. Den Klinten modsatte Deel af Bugten er det skovrige Rydzebek. Jo nærmere man kommer dette, jo mere udfolder sig Falsters skovklædte Kyst. Med Navnet: Grønsund, betegnes saavel Løbet mellem Møen og Falster, som, paa den falsterske Side, den Samling af Huse, hvor Lodserne bo, og der levende gjenkalde i Grindringen L. BackhuySENS Kabinet-Stykke.

Grønsund forbi, viser sig, ret forud, Baagø, og til Venstre en Landtunge, bag hvilken Stubbekjøbings høie Kirketaarn hæver sig.

Stubbekjøbing har, fra Søsiden, et meget tækkeligt Udseende. Kysten er temmelig høi og gaaer brat ned. Øvenpaa ligge Husene, omringede af de

tildeels ret smukke Haver, hvorfra nogle strække sig ned til Stranden, og hvis høie Træers grønne Løv afervele behageligen med de røde Tage og opliver Maseriet. Kirken med sit høie Taarn rager frem over det Hele.

Afgangen til Byen er fra Søen af, især under en Storm, som det denne Gang var Tilfældet, ikke af de bedste. Til Skibssbro tjener en dobbelt Rad af store uregelmæssige Stene, paa hvilke man, for at komme frem, maa springe fra den ene til den anden. Nogle Stene ere af Havet bortrevne og ligge noget udenfor Dæmningen. Disse vanskeliggjøre meget Landingen, og vor Baad sloges af Bolgerne med Boldsomhed mod dem. Denne Steen-Dæmning er Handelen til ingen Nytte, da man, for at løsсе og lade Skibene, maa med Vognen kjøre ud til Pramme og Baade. Noget før den nu tilendebragte Krigs Udbrud, vilde man forstaffe Byen en Havn og Skibss-Bro; de dertil medgaaende Omkostninger ansloges til 6000 Rdlr.; men, til liden Hæder for den stubbekjøbingske Handelsstand, blev der intet af dette nyttige Anlæg, fordi den ikke vilde indestaae Kreditkassen for Renterne og det aarlige Afdrag af Kapitalen. Nu indsee de deres Daarstab, men mægte ikke at oprette den.

Byen er een af Danmarks mindste Kjøbstæder. Husene, 110 i Tallet, have, med Undtagelse af et paa Torvet, blot een Baaning, ere, for det Meste, af Bindingsverk, nogle teglagte, andre straatcigte. — I Aaret 1801 levede der 467 Mennesker, som, for

størstedelen ernærede sig med Ågerdyrkning; nogle faa Handlende, Kommissionairer for Lübeckerne, findes her, samt eneel Haandværkere og Brændeviinsmænd; i Xar have tvende Farvere, een fra Stege og een fra Præstøe, erholtet Bevilling til her at anlægge Farverier.

De Handlende vare meget vrede paa de vindskihelige Errøboere, som med deres Tagter seile om mellem Øerne, og afkjøbe Bonden Kornvarerne. Hvorfor gjøre Kjøbstædboerne ikke det Samme? Kunne Hine finde deres Regning derved, maa Disse det vel og; men de ønske hellere ingen Konkurrence at have, saae gjerne, at Bonden var nødt til at færslle til Kjøbstaden med sin Sæd, og sælge den for det nogle faa Kjøbmænd kunne der enes om at misbyde. Nu derimod seile Errøerne omkring, afkjøbe Bonden Sædevarerne for en antagelig Priis, forsyne ham vel endog med et og andet, for Bonden nødvendigt, og spare ham derved Kjørselen paa ofte slette Veie til Kjøbstaden, til Fordeel for ham og hans Ågerbrug, og derfor takket være Errøboeren.

Blandt Haandværkere ere Handfemagerne især de talrigste. De ere tillige Feldberedere. Da den falsteriske Bonde gaaer hele Xaret igjennem, Høsten undtagen, skindklædt, saa have Handfemagerne god Næring. For et uvantt Dje, er det paafaldende at see Bonder, midt om Sommeren, iklædte flere Skind-Trøjer, og over disse en Badmels Kjole. — Her er en Snedker, hvis Møbelarbeide, om just ikke liig det bedre Kjøbenhavnske, dog er ret smukt. —

En Sadelmager havde begyndt at stoppe Madras-ser og Stolehynder med udvasket Græstang, z. stera marina. Man vilde, sagde han, her bruge mere Græstang til Udstopning, hvis den ikke var saa sammenblandet med Bendeltang, fucus vesiculosus, hvor ved Rensningen bliver saavel vanfæligere, som kostbarere. — Fordum har Byen haft mange Pottemager; nu tilføres disse Barer fra Bornholm.

Stubbekjøbing har i oldre Tider været anseligere end nu; men den har lidt meget i Krigene mod Sverrigé, og ødelagdes senest i den Krig, der føregik den mærkelige Statsomvæltning i 1660. Efter den Tid har den ikke funnet naae sin forrige Høde; dog er den nu i Tiltagende, og foruden nogle nye Bygninger stode tvende andre under Arbeide.

Paa Byens Torv ligger Kirken, der i 1790 har erholdt en Hoved-Udbedring. Udvendig er den af et ganske tækkeligt Udfende, men indvendig er den intet mindre end det. Loftet er fladt og af Bræder, og Orgelet et lidet Positiv. Ved Choret er den Sønderlighed, at det ikke ligger i Midten, men ved Kirkens ene Side, saa den for Alteret messende Præst ikke kan oversees af Alle. Af gamle Mindesmærker haves nogle Liigstene over Borgemestere i Stubbekjøbing. Den ældste Steen jeg saae var fra 1541. — Ved Hoved-Udbedringen i 1790 erholdt Kirken sit nuværende firkantede Træ-Taarn, der er saa maadeligt opbygt, at det Hele truer med snart at styrte sammen. Fra dette Taarn nyder man en saare sjøn Udsigt. Paa de tre Sider overseer man i et Par

Miles udstrækning den Stubbekjøbing nærmest liggende Deel af Falster, med sine mange pyntelige Bondergaarde, Frughaver, Skovlunde og tildeles beplantede Markfjæl. Synskredsen begrændses her af Skov; paa den fjerde, den østlige Side, overskuer man Fjorden, Baagøe, med de flere omliggende smaae Øer, Sjælland med Vordingborg. Møen udfolder sig for Diet i sin fulde Pragt; paa den ene Side betegner Præstøe Kirkespiir, paa den anden den høje stovklædte Klint, Dens Grændser. Udenfor Grønsundaabner Østersøen sig i sin Umaadelighed, og Bølger, der brydes mod nogle Grunde, stikke ved deres hvide Skum af imod det mørkeblaau Hav.

Strax udenfor Stubbekjøbing, i S. Ø., begynder det klassenske Fidei-Kommissons Ejendomme. Det er Godset Carlsfeldt, der med sine Marker grændser op til Byen. Carlsfeldt staarer for noget over 65 Tønder Hartkorn, med et Areal af omtrent 700 Ed. Land, Ager og Eng. Agerlandet er inddelte i 10 Ind- og 7 Udmarker. Hine ere 36 Ed. Land store, disse kun 20. Indmarkerne drives paa følgende Maade: 1) Heel Brak, hvortil pløies 4 Gange, eengang om Efteraaret, derpaa harves i Juni; Gjødningen udkjøres nu, og siden pløies de øvrige 3 Gange. 2) Hvede. Dette Aars Hvedemark stod ganske fortrinlig, naar undtages nogle faa Sandpletter og side Steder. Man var ifcerd med at luge Klinten — agrostemma githago — fra den til Udsæd bestemte Hvede. Af Rug fandtes meget lidet iblandet. Et Hjørne af Hvede-

marken var besaaet med Hør. Den stod meget godt; luget blev den ikke, thi Ukrudtet, sagde Forpagteren, undertrykkes af Hørren, der desuden lidet Skade af den megen Omvanken derpaa. 3) Byg; ogsaa dette stod meget godt. 4) Ærter; ligeledes fortrinlig. 5) Byg. 6) Havre med Kløver. 7) Kløver til Slet. Forpagteren klagede over at Kløveren aldrig vil lykkes saa langt fra Gjødningen og efter en saa udmarvende Sædfølge. Kløveren stod ogsaa saare slet. 8, 9, 10) Græsmarker, der heller ikke vare med de bedste.

Til denne Drift er Forpagteren bunden ved sin Kontrakt. Udmærkerne kan han derimod drive efter Behag. De blive aldrig gjødede, og høre derfor naturligvis kun maadeligen. De fleste ligge til Græsning, dog avles ogsaa her den Rug, Gaarden forbruger, og nogen Havre. Rugen stod ganske godt, og lovede bedst af den Rug jeg har seet i Omegnen. — Hosletten bestaaer i 150 Læs Enghøe, a 30 Ed. pr. Læs; og i 100 Læs Kløverhøe.

Paa Carlsfeldt holdes, foruden Ungqvæg, 100 Kør. Disse gif, som over hele Falster, løse i Marken. At tøire Kør holdes her ikke for gavnligt. De malkes paa Græsmarken, og Melken heldes i store Tønder, og saaledes hjemkjøres, hvilket, iselge mangfoldige erfarne Landmænds Formening, er skadeligt, da en heel Malkning paa den Maade letteligen kan bedærves, især ved et paakommende Jordenvær. Det er derfor ogsaa i Brug paa mange store Meierie-Gaarde, at Røgterne og Melkepigerne hjem-

bære Melken. Nu, i den bedste Tid, kjernehedes, ved Hjælp af et Kjerneværk, der drives af en Hest, ugentlig noget over en Tønde Smør. I blandt Kørerne var en usædvanlig Mængde hvide. Dette Års Kalve vare i meget god Stand, og vidnede om en fortrinlig Race. Hele Sommeren igjennem staae de paa Stalden; i Begyndelsen erholde de sed, siden suur Melk og noget Høe. — Af Heste holdes her 16. De vi saae vare store og stærke. Forpagteren har Spand-Hjælp af Godsets Bønder, — Svineracen synes ikke at være den bedste, hoibenet og kort; man sagde dog, at de blevne hurtigen fede. I Gaarden gik en Mængde Hjerkreaturer, især falkunst Høns, hvoraf haves en ikke ubetydelig Indtægt.

Gaardens Bygninger ligge midt i Markerne. De bestaae af en maadelig Bolig for Forpagteren, af to Lader, en Heste- og en Øvægstald. Denne er meget godt indrettet, Øvæget staaer paa begge Sider af den brede Fodergang, der i Midten er fordybet, saa at man kan kjøre med fuldt Væs tvers igjennem Stalden. Overalt i Baasene vare Ternkjeder, til Øvægets Fastbinding. Loftet er af Bræder. — Begge Laderne vare temmelig nye og rummelige; i gode Aaringer er man dog nødt til at sætte Korn over Øvægstalden. — Et bag ved Vaaningshuset ligger en temmelig stor og med en af Ask, Poppel, Yppern m. m. bestaaende Lystskov forsynet Have, der giver Carlsfeldt et meget yndigt Udspring, fra hvilken Kant man end kommer. Desforuden er der en Kjøkkenhave med Humle- og Bigaard.

Skov haves ikke til Godset; Forpagteren erhols der derimod aarlig en udviist 20 Høne Brænde fra Gørselisse Skove, desuden en vis Mengde Tørv; thi den, der gives paa selve Ejendommen, er meget ilde-lugtende. Den graves ved Strandkanten i en Eng, som undertiden sættes under Vand af Havet. Tørremassen fandt vi meget løs, bestaaende af en Mængde Tang, Tørveplanter, Ellegrene og Rødder.

Forpagterens Kone havde i forrige Åar for Hun-sid vundet Landhuusholdnings-Selskabets anden Præmie. Hun havde ladet opvære 1300 Alen Lærred, Dreiel, Sengetøi m. m. Intet af dette sælges, men forbruges paa Gaarden. Fra den Tid Kørerne om Efteraaret komme paa Stald, indtil de igjen slippes løse næste Foraar, maae Pigerne spinde for hende.

Til Carlsfeldt hører den tæt udenfor Stubbekjøbing liggende Vandmølle med to Underfalds-hjul. Det ene driver en Meelqværn, det andet et Stampe-værk med to Huller. Man valker her Vandmel for Omegnen. Begeastet er det eneste Rensningsmiddel der bruges, Valkejord, Sæbe og Urin var aldeles ukjendt. Hele Møllen svarede ogsaa fuldkommen til Møllerens. Møllen gaaer alene om Winteren, da Vandet ved Mikkelsdag opdæmmes paa den fra Havet ved en Dæmning adskilte Eng, og aftappes igjen 14 Dage før Mai.

Blandt de til Carlsfeldts Gods henhørende Byer ligger Øvre Bye Stubbekjøbing nærmest, og paa Veien til Næss og Grønsund. Øvre Bye har 11 Bønder, hver med 5 Tdr. Hartkorn til 8 Tdr. Land

pr. Ed. Hartkorn. Sædsølgen er her: 1) Heel Brak. Gjødningen føres paa den uploiede Græsmark, nedploies, vendes og ploies til Sæd. 2) Hvede og Rug, efter Jordens Beskaffenhed. 3) Erter. 4) Byg. 5) Havre. 6) Kløver. Paa en Gaard finder man almindeligen kun 4 Kær, men derimod 6 til 8 Heste, hvilke de ikke selv tillægge, og 10 Haar. Enhver Bonde har her, som over hele Falster, sin Frugthave, hvori nogen Grønkaal er det eneste der findes af Kjøkkenurter; det øvrige tilføres dem af Hasseløens vindskibelige Beboere. Denne Øe ligger i Guldborgsfund, og beboes af en frisk Kolonie, som indkom under Christian den Anden, boede først paa Spraagse, siden forflyttedes den til Bottø paa Falster, hvorfra den fordreves af Sophie Amalie, Frederik den Tredies Enke-Dronning. Nu drage Hasseløens Beboere efter Høsten rundt om i Lolland og Falster, og endnu længere, og assætter de Kjøkkenurter, som de i Mængde dyrke paa deres Øe. — Endnu for faa Aar siden køjte den falsteriske Bonde ogsaa Kartofler, men siden det flesvigiske Regiment har lagt paa Falster, har Soldaterne lært Bonderne at dyrke denne nyttige Rødfrugt. — Fejeforslyttelser ere saaledes ikke altid uden Nutte. — Sjeldent følge Bonderne her deres Dræfrugter, men, naar de have i Overflod deraf, laves Most. Blommetræer omfatte almindeligen Haverne. Småa Humlehaver sees ogsaa ved hver Gaard. Knipplingsgjærder, eller løse, paa hverandre lagde Steen, uden Bagvold, udgjøre her det sædvanligste

Hegn. Disse Gjerder, ordentlig opførte, anbefale sig meget, da de kun koste lidet at opsette, lade sig hurtigen udbedre, intage liden Plads, og ikke give Skjul for Markmuus og Fugle. Da Stenene ligge løse, pleier Kvæget i Almindelighed ikke at forsøge paa at springe over dem, af Frygt for de nedrullende Stene. Paa Bornholm, hvor ogsaa haves af disse Slags Gjerder, fandt vi imidlertid senere, at Faarene ikke lode sig affstrukke heraf.

Imellem Øvre Bye og Stranden ligger en temmelig stor Høi, paa hvis Spidse staaer en ualmindelig stor Hvidtorn. Erterne og Rugen var her omkring kun maadelige og fulde af Klint. Jorden er temmelig let, et sandet Leer. Stranden er vel ikke meget høi, men skyder ofte steilt ned. Overalt findes en sandet Leermergel og almindelig Hesteshov, tusilago farkara, vorste i Mængde. Etet udenfor Stubbejøbing, ved Stranden, er en Mergelgrube med en meget god kalkagtig Leermergel, hvori findes mange smaae Stykker Kridt. Denne Mergel benyttes ene til at mure med, hvortil den dog ikke synes at være sonderlig tjenlig. Man mergler slet ikke paa Falster, vel var der gjort en Prøve dermed paa et eneste Sted, men derved havde man ogsaa ladet det forblive. En lang Erfaring har saavel i Danmark, som i andre Lande, stædfestet Mergelens fortrinlige Virkninger paa Agrene, man kan derfor ikke forklare sig saadanne afbrudte Forsøg med Mergling, uden af at vedkommende ikke have vidst riktigten at afbenytte den, ført den i utide paa Ageren, eller og-

saa brugt en ikke med dennes Natur passende Sort Mergel.

Bed Stranden var os paafaldende den store Mængde Granitholke, som laae her, og selv langt ind i Landet. Saavidt som vi kunde undersøge denne Granit, syntes den aldeles at være af nordisk Oprindelse, og den karakteristiske Hornblende viste sig i mange enkelte Blokke i betydelig Mængde. I blandt disse Findlinger (Gerolle) vare Flintestene hyppigst. De komme fra det nære Møn, Stevns-klint og Rygen, hvor Kridtet ligger i afverlende Lag med disse. Denne Flintesteen er fort, i det mørke-graa overgaaende, har et stormusslet Brud, er gjen-nemstinnende paa Kanterne, giver megen Ild med Staaret, har hyppigen, i smaae Huller, Quarts-druser og Madreporer, som ikke mindre findes igjen-nem hele Massen. En meget vel bevaret Echinit af Flintesteen, dog uden Naale, fandt vi ved Strand-en, saavel som nogle Findlinger af en kridtagtig Kalksteen, og mange smaae Stykker afrundet Kridt. Man træffer ogsaa her Findlinger af en løs, hvid, quartsagtig Sandsteen. Denne kommer sandsynlig-viis fra den sydlige svenske Kyst.

Beien til Næssegård løber i fort Afstand fra Havet. Af Hvede stod rundt omkring megen, men saavel denne, som alt det øvrige Korn tegnede kun maadeligt. Ogsaa her udlugedes Klinten. Paa høire Side af Beien var man ifaerd med at slette Kjæmpehøie. Paa een af dem laae en meget stor sid Steen, der hvilede paa 4 andre. Rummet under

Stenen var udfyldt med Jord. Hele denne Egn er isorrigt opfyldt med Oldtids Mindesmærker. Grav-høie, Offer- og Tingsteder ere overalt. Disse, lige saa raae, som den Old der reiste dem, vidne, saavel som Landets naturlige Beskaffenhed, noksom, at hele den nordostlige Deel af Falster har været Vikingernes Ophold. Man kan neppe tænke sig noget Sted, der hertil kan have været befeilige.

Belæssede med Byttet, frataget Fiender, eller ranede fra Østersøens fredelige Kystboere, tyede de ind af Grønsund, hvor de mangfoldige Beie og Fjorde tilbøde trygt Opholdssted. Endogsaa forfulgt af Fiender, maatte det ikke falde vanskeligt her at undslip disse eller søge Skjul mellem denne Mængde Høer og fremragende Næs, nu vel prangende med Geres's og Pomone Skatte, men fordum skovklædte, og stridbare Berserkers Ophold.

Paa intet Sted har vi imidlertid set en større Samling af Nordboens Oldtids Levninger, end paa den tæt ved Stubbekøbing liggende betydelige Jordtunge, Kongssøde. Did har Plogen endnu ikke naaet. Stedet er bevoret med Krat og afbenyttet ene til Græsning; man har derfor ikke gjort sig Umage at oprydde den Mængde om Tingsteder og Gravhøie satte Stene, men alt findes saaledes, som i vore Forfædres Dage. I blandt alle disse Mindesmærker tiltrækker sig især Opmerksamheden en langagtig Kjærlig af oven til tilspidsede Granitholke. Den strækker sig fra Syd til Nord, er 30 Alen lang og 8 Alen bred. Tre Stene af det nordvestlige Hjørne

ere alt nedskredne, og ligge ved Klintens Fod. Inden i denne Steensætning er ved hver Ende opreist to lange parallel liggende Stene, der paa den ene Side ere forbundne ved en tredie Steen. Et herved ligger to steensatte Kredse, i hvis Midte ligger en stor rund Steen. Med slige Kredse er Fordtungen opfyldt. Steenkisten kaldes dette Hedenolds Minde af Omegnens Beboere. Det er det smukkeste og bedst vedligeholdte af dem jeg hidtil har set.

Næssegåard ligger omtrent trefjerdedeel Mil fra Stubbekøbing. Gaarden bestaaer af en sjøn grundmuret Hovedbygning med Kjelder, en Hovedvaaning og Mezzanin. Aulsbygningerne staae ikke i Forbindelse med Hovedbygningen, hvorved denne erholder et saameget smukkere Udsigende. Paa den østlige Side er Gaarden omringet med en sjøn Bege- og Egesskov, paa de andre Sider haves en yndig Udsigt over Grønsuad til Møen, hvis Kridtbjerge tage sig i det blaanende Fjerne, til Stubbekøbing, med Baagøe, bag hvilken fremrager Wordingborgs høje storklædte Kyst, og til Falsters flade Land. Noget fra Gaarden ligger en stor Planteskole, af Alder med Bygningerne, men nu forsømt og forvildet. Koste Gyvel, spartium scoparium, der ellers ikke er almindelig i Danmark, uden paa Sandheder, stod nu her i fuld Blomster. De ere sorgelige Levninger af hvad de engang bebudededes at skulde vorde.

Det var paa denne Gaard, at Directionen for det clæssenske Fidei=Commis vilde have det Agerdyrkningss=Seminarium, som Fidei=Commissets

Stifter, afdøde General-Major Clæsen, havde bestemt at være paa Grønnesøgaard ved Frederiksværk, saafremt dette Anlæg ikke var blevet overtaget af Prinds Carl af Hessen. Neppe kunde Directionen finde noget Sted, der var bedre skiktet til en Ager-dyrknings-skole end Næssegåard. Her gives hækket og slet Mark, Jordsmøn af de forskjelligste Beskaffen-her, samt Strandmarker og forskjellige Slags Skov. Her var det, at Directionen, der med saa megen Nid-kjærhed følger i den ødle Stifters Spor, ønskede at see, fra alle Landets Kanter, Benderdrenge, som under en kyndig Lærers Veiledning kunde oplæres i det forbedrede Agerbrug og saaledes engang blive til et lysende Mønster for den Egns Landmænd, hvor de havde Hjem. Eleverne skulde her lære, foruden alt det Praktiske, der i nogen Maade staaer i Forbindelse med et velordnet Aulsbrug, tillige saameget af det Videnskabelige, som maa anses nødvendigt for enhver dannet Landmand at vide. — Med dette Seminariums Anlæg gjordes Begyndelsen i 1798. I 1800 blevé Bygningerne, Haveanlægget og Markinddelingen færdig. Bekjendtgjørelser om Seminariets Til-værelse blevé gjennem Øvrigheden fundgjorte over hele Landet, men forgjeves ventede man paa Lærlinger. — Hidtil havde det ene været paa Bondestanden, at Directionen især ønskede at virke; nu blev det udvidet til Enhver, som maatte have Lyst at oplæres i Jord-dyrknings-Videnskaben, efter de nyere og fortrinli-gere Grundfætninger; men alt var uden Nutte, fun een meldte sig.

Da Direktionen, alle Anstrengelser uagtet, saaledes ikke kunde opnaae det første Niemeed med Agerdyrkings-Seminariet, besluttede den, for dog ikke aldeles at lade Stifterens Niemeed, den forbedrede Agerdyrkningens Udbredelse, gaae reent tabt, at ophæve Anlægget paa Falster, og derimod, indtil videre, indskrænke sig til at lade i Kjøbenhavn holde offentlige Forelæsninger over Landoekonomien og de med denne i Forbindelse staaende Videnskaber, samt at lade anstille praktiske Øvelser i den classenske Hauge, udenfor Stadens Øster Port. — I Året 1805 begyndte dette at sættes i Udgørelse, men ogsaa paa dette Sted forfulgte en ublid Skjæbne Anlægget. Under Kjøbenhavns Beleiring, i 1807, ødelagdes den classenske Hauge og med denne de for Agerdyrknings-skolen gjorte Indretninger. Siden den Tid har Direktionen søgt at virke, ved at lade holde offentlige Forelæsninger i Kjøbenhavn, og ved at udgive nytige Skrifter.

At disse Direktionens ufortrodne Anstrengelser har stiftet og endnu stiftet megen Gavn, er en noksom bekjendt Kjendsgjerning. Ikke mindre bidrager til Niemedets Befordring den liberale Adgang, der tilstaaes enhver af Videnskabens Dyrkere til det classenske Bibliothek, hvis Hovedgjenstand er Dekonomien, med hvad dermed staaer i Forbindelse, en Bogsamling, som endog i Udlændet misundes os, og hvis Afbenyttelse ogsaa enhver brav Dane med erkendtlig Taknemmelighed paaskjønner.

Har Direktionen for det classenske Fidei-Kommis-

nu maattet give efter for Tidsomstændighederne, saa maa man dog haabe, at det ene har været med den Hensigt, naar Øjeblikket var kommet, da at fremtage Stifterens første og oprindelige Ide og bringe den i Udgørelse, og dette Øieblik troer jeg alt er kommet. Paa den Tid Anlægget paa Næssegård stete, var Agerdyrkningen i Danmark, uagtet meget opjhulpen i de tre sidste Aarti, dog endnu ikke i den Agt, den senere er kommen i. Den ansaaes vel, som et ganske anstændigt Middel til at erhverve sig sit Op-hold og Welstand, en og anden havde vel og, tildeels begeistret af Thær, ved Skrifter begyndt at bringe det nyere og forbedrede Avelsbrug i Omtale, og søgt at vække Landmændene op af den gamle forfæderlige Glendrians Øvale, hvori de vare neddyssede; men man havde, i det Mindste ikke almindeligen, indseet, at Agerbruget er Danmarks første og sandeste Welstands-kilde, at det er dette, der afgiver en vel ikke saa glimrende Fordeel, som den, der kan indhentes ved et eller andet hældigt Kapertog, eller ved Speciernes af vindesyge christne eller uchristne Spekulanter fremkunstlede vaklende Standpunkt, men at det derimod giver en, skjønt mindre, dog saameget sikrere og paalideligere Indtegt end hin, en Indtegt, der ikke drager i Følge med sig Uskyldiges Ruin. — Men den Krig, hvori Danmark saa usørskylt indvikledes, aabnede Vinene og har med al den Skade og Ødelæggelse, den paaførte Landet, dog, som alt Ondt, havt noget Godt ifølge med sig. Den har saaledes laert os at indsee, at Jord ikke lader sig bortrane eller ned-

sætte i Værdi, men at den stedse vil beholde et sandt Værd, der endog vedbliver at stige i samme Forhold, som Sølvet falder.

Mange, som ved Krigen paa engang flettes ud af Virksomhed, begyndte at blive Landmænd. Kapitaler, fordum anvendte paa at ombytte Indiernes Rigdomme med Europas Hålds Frembringelser, brugtes nu til at trække en større Indtægt af den skønsomme Jord, end før. Enhver vilde nu være Landmand, og vilde lade Theori og Praxis følge Haand i Haand. Har denne Lyst vel for endee afkjølet sig, er dog den Gjæring Landvæsenet dengang flettes i, vedbleven at vise sine gavnlige Følger; end ikke Bonder lode mere haant om at lære noget af Fælrebønder, og mange vilde nu sende deres Sønner til et Agerdyrknings-Institut, dersom et saadant var til i Danmark. At dette ogsaa er Tilfældet med unge Mennesker uden for Bondestanden, derom vidner den Tragten efter at komme i Huset hos Landmænd, hvor de troe at kunne lære noget, men hvor deres Forventninger ofte bitterlig skuffes. — Maatte Direktionen for det classenske Fidei-Kommis derfor tage den ødle Stifters Plan med et Agerdyrknings-Seminarium frem paam, den vilde sikkertlig ikke mere behøve at søge Elever, og en taknemmelig Efterverden skulle ihukomme den Stifter og den Direktion, hvis Bestræbelser saa herlig bidroge til at Danmark kunde sætte sig i Række mellem de første agerdyrkende Nationer.

Da Næssegård saaledes ophørte med at være en Agerdyrknings-Skole, besluttede Direktionen

at gjøre denne og endnu en anden Gaard paa Godset, til Forsøgsgaarde, hvor gode Racer af Huusdyr skalde opelstes og derfra udbredes i Egnen. Næssegård bestemtes til Schæfferi. Gaardens Forpagter maa, ifølge en Forening med Fidei-Kommisset, stedse her have zo Moderfaar, af ødel Race; men Faarene, der gif paa Skovlodden, vare kuns maadelige og meget faa Lam synes at være det, de skalde. Neppe vil Schæfferiet paa denne Maade opfylde Øjemedet. Ikke heller har vi paa vores Vandringer i Omegnen funnet spore noget dertil. Bjerregaard, den anden Forsøgsgaard, skal opelste en forbedret Øværcace. Paa denne Gaard kom jeg ikke, men de Omboende sagde, at slettere Øvæg end der, gaves ikke i Egnen. — Hvorledes en Gaard, der bortforpagtes, kan tjene til Forsøgsgaard, kan ikke letteligen indsees, da Forpagterens Interesse synes hvert Vieblik at komme i Strid med Øjemedets.

Der er begyndt paa at anlægge en Chaussee fra Næssegård over Corselitse til Nykøbing. Nu var man sysselsat med at kaste Jorden fra Siderne ind paa Beien, saa den var meget vanskelig at komme frem paa. I Begyndelsen løber denne Bei midt igjennem en Skov, der dog snart trækker sig til Venstre, strækker sig langs med Havet, og udgør endel af det classenske Fidei-Kommis' store Skovstrækninger.

Nastrup Kirke, en halv Mil fra Næssegård, ligger paa en betydelig Banke, omgiven af høje gamle Træer, og danner, i Forening med den tætved lig-

gende By, et smukt Maleri, i denne ellers ikke meget pittoreske Egn. I det ene Hjørne af Kirkegaarden havde Stedets Præst indrettet for sig og Familie en temmelig stor og indhegnet Begravelsesplads, hvor Gravhøiene ere omringede af et vakkert Bosket. Paa en opreist Granitblok var indhugget en Latinſt Inscription; forunderligt nok at træffe paa en falsterſt Bonde-Kirkegaard. Indſcriptionerne paa Gravminderne ſkal vel være, for at Vandreren, ved at standſe for dem, ſkal underrettes om, hvo der hviler under Mindet, hvo denne var og hvad mere man onſkede opbevaret til Efterkommernes Erindring. Kan man formode, at ſligt opnæaes ved en latinſt Inscription paa en dansk Bondekirkegaard?

Sønden for Kirken ligger en meget stor Eng, Maglemose, gjennemſkaaren med mange Grøtter. Den bruges til Græſning. Veien til Horbeløv maa, formedelſt denne Eng, gaae i en meget stor Bue, og bliver derved dobbelt ſaa lang, ſom ellers. Paa høire Side af Veien ligger Toſtrup Lund, en Skov, fordum af stor Omfang, men nu ubetydelig. Den tilhører Bønderne, er udliftet imellem dem, og indhegnet. Skovbestanden er Kun maadelig, og bærer for kjendelige Spor af Døegets Land. Det er i denne Skov, at Sagnet fortæller, at den mørke Herremands Hr. Truels's tre Døtre, ſom git til Gudſtjenene i Horbeløv Kirke, blev overfaldne og dræbte af tre Røvere, deres Brødre, der ſom Børn vare bortranede af andre Røvere og nu ſkulde, efter deres Fosterforældres Død, til for første Gang paa

egen Haand at drive Hærværk, og ſaavel begyndte, ſom endte deres Bane med Søſtrenes Mord, hvilket opdagedes af Forældrene paa Møen, der lode Sonnerne, efter egen Anmodning, aſlive. Endnu viſer man det Kildevæld, hvor de tre Søſtre ſkulle ligge begravne, og en Hule, hvor Røverne ſkulle have haft Tilhold.

Hr. Truels han boede ſig ude ved Ø,
Langt ude ved Fruerlands Ø;
ſaaledes lyde de to første Stropher af et gammelt Kvad om denne Tildragelse, ſom findes anført i den nyerup=rahbekſke Udgave af gamle danske Viſer fra Middelalderen.

Udvendig paa Kirkemuren i Horbeløv, over Indgangen til Taarnet, findes indhuggen fire Hoveder, tre Mandsh- og et Fruentimmer-Hoved. Arbeidet er ſaa raat, ſom muligt. Bønderne ſige, at disse Hoveder ſkulle have Hentydning til ovenſtaaende Tildragelse; men hvad har da det ene Fruentimmer-Hoved her at bestille? enten maatte der være tre eller ſex Hoveder, for at stemme overeens med Sagnet.

Indvendig i Kirken hænger, fra de katholske Tider, paa Væggen, lige over for Kirkedøren, en Altartavle med Døre for. I Midten ſees Marie med Barnet, halv ophøjet Arbeide; hver af Dørene er deelt i to Felte, hvori forestilles bibelske Scener af Christi Levnet, alt er udhugget i Træ. Paa Dørenes udvendige Side ere Malerier, ligeledes af Christi Historie. Malerierne ere ikke aldeles ſlette, og vidne om en hei Alderdom. For nogle Var ſiden vilde man

have denne Altertavle nedtaget af Vægen og flyttet fra Kirken, som en ikke mere passende Prydelse, men den gjorde sig tung og Bønderne kunde, al Anstrengelse uagtet, ikke bringe den ud af Kirkedøren, den blev derfor ophængt paa sin gamle Plads. — Levede vi i et katholsk Land, vilde man vidt og bredt vide at fortælle om denne mirakuleuse Tildragelse, og Villegrimsreiser i tusinde Tal vilde skee til dette underfulde Mariæ Billede. Bønderne betragte med et Slags hellig Grefrygt dette Oldtids-Minde, og nogen vilde de skille Kirken fra denne formeentlige Prydelse. Dette er Tildragelsens Nøgle.

Den Altertavle, som nu er i Choret, er fra 1600, og skænket Kirken af dens daværende Præst. Tavlen er inddelte i to Felte, hvorfaf det nederste forestiller Christi Korsfæstelse, det øverste, Nedtagelsen af Korset. Malerierne ere ikke slette, i det Mindste overgaae de langt det, man ellers er vandt til at see i Landsby-Kirker. Ved Alterets Fod ligger en Liigsteen over en af Kirkens Præster, han er indhuggen i Legems-Størrelse og i fuld Ornat; men ved en Udbedring ved Alteret, har man, for at Stenen bedre og mere symmetrisk kunne komme til at ligge lige for Indgangen, hugget Hovedet af ham. Tæt udenfor Choret ligger begravnen Tørgen Herlufsson Ulfstan, der var Hovedsmand paa Nykjøbing Slot, Herre til Bonnit, og døde 1529. Et Glasmalerie paa et af Chorviaduerne er fra det sextende Aarhundrede.

Det var Skoleholderen i Horbeløv, som viste os omkring i Kirken; hos ham fandt vi nogle fil

Pædagogiken og Landhuusholdningen henhørende Bøger; iblandt disse var og det i forrige Aar udkomne andet Oplag af Professor Oluffens Lærebog i Landoekonomien. Det var tydeligen at see, at disse Bøger ikke henlaae ubrugte.

En Fjerdingsvei fra Horbeløv ligger Bondbyen Bonnit. Her finder man Boldborgen og Levninger af Ridder Ulfstans Slot, der nedbrødes i 1700. Borgen har staet paa en temmelig stor Høi, omgivven med en bred Vandgrav. Nu finder man ene Levninger af en Muur, som har strakt sig langs med den Bæk, der omslyder Høien. Overst stod selve Borgen, hvis Indgang endnu tydeligen sees. Alle Rudera ere af Kampesteen og Muursteen, forenede med Kalk, og nu saa sammenhængende, at man intet kunde afbryde. Ved den ene Side findes Spor til en Vindebro. Høien er bevoren med Skov, og udgjør endeel af den tætved boende Bondes Have. Muurbrokker ligge rundt om adsprede. — For 40 Aar siden har man endnu funnet see Indgangen til en underjordisk Gang, som sagdes at strække sig to Miil, indtil Nykjøbing. Denne Indgang er nu tilgroet, og man veed ikke mere at paavise Stedet. Ikke langt herfra ere Levninger af en Molledam, hvor man hist og her finder Muurbrokker.

Midt imellem Horbeløv og Stubbekjøbing ligger dettes Annex, Maglebrænde, ved den Kongevei, som fører fra Byen til Nykjøbing. Denne Vej er ikke af de bedste, men er dog meget forbedret af nuværende Stiftamtmand. I denne Egn hæver Landet

sig temmeligen, men Jorden bliver da og lettere, og paa nogle Steder fuldkommen sandet. Kornet stod kun maadeligen og var fuldt af Ukrud. Markerne ere for lang Tid siden udskiftede og alle indhegnede, enten med Dige og Grøvt, eller og med Kniplingsgjærder. Ikke alene adskilles saaledes den ene Bondegård fra den anden, men og hvert Kobbel. Digerne ere almindeligen beplantede med Piil, ikke sjeldent findes ogsaa derpaa dødt Hagn. Det er nødvendigt, forsvarligent at have hver Vand, især Græsmarken, indhegnet og fredet, da Øvæget næsten overalt gaaer løst omkring, eller alene har et Trætøier omkring Hovedet og det ene Horbeen.

Overalt ere Bondegårdene i god Stand, og godt vedligeholdt. Hjist og her ere Stuehusene endog opførte af Egebindingsværk og brændte Muursteen, hvilket især er tilfældet med alle Udflyttergårdene paa det classenske Fidei-Kommissons Godser. Mange smaae Enge, der have været sure og slette, ere nu gjennemgravede og forvandlede til Agerland.

Bed Maglebrænde er en temmelig betydelig Tørvemose, som staaer i Forbindelse med endel andre Moser, Dalsører og Sører i Lillebrænde og Torkildstrup Sogne, og hvilke alle fordun have staaet i Forbindelse med Havet, og været seilbare. Baarup Sø er den nordvestligste af denne Sumpfjede. For endel Aar siden har man i den Dal, hvorved denne Sø har haft Sammenhæng med Havet, fundet, ved Tørvesskjæring, et Stykke af en Skibsmast; i en anden tæt ved liggende Mose vil

Sagnet vide at fortælle om en stor Skibsmast, hvorføl Toppen skal have været tilsynse. Tvede, en temmelig stor og fiskerig Sø, en Fjerdingsvei fra Stubbe-fjøbing, staaer ogsaa i Forbindelse med dette forduns Bassin. De lave Enge, hvorved denne Sø har haft Sammenhæng med de omliggende, ere nu udtrædte. Tvedesøens nærværende Eier sagde, at han i sin Ungdom har set Folk vade i Vand til Hofterne paa disse Enge, hvor man nu kører med Vogne. — Det er ellers ingen frydelig Erfaring, at alle Sører i Danmark saa betydeligen aftage, at man allerede paa mange Steder spører Vandmangel. Denne er saaledes meget følelig i Egnen af den forrige Søborg Se, ved Sjællands Nordpynt. Kunsten har rigtignok her kommet Naturen til Hjælp, og den har, ved Søens Udgravning, forstøffet Kongens Kasse en betydelig aarlig Indtægt, ved Salget af det Høllet, som den udtrædte Søbund yder, og den har befriet de omboende Bønders Marker fra Surhed; men paa den anden Side kan den stedse tiltagende Formindskelse af Vandet i Brønde og Kilder forårsage, at denne og lignende Egne vil, formedest Manglen af et saa nødvendigt Requisit til Menneskers og Dyrs Ophold, blive mindre beboet og befolket, end de ellers vilde have været.

Fra Tvede Søen strækker sig et andet Dalsøre sydlig og østlig om Stubbe-fjøbing og adskiller denne fra Carlsfeldt; en Dæmning, som de Svenske, for at skade Byens Seilads, opkastede i den Krig, der havde Enevoldsmagten til Følge i Danmark, adskil-

ler dette Dalsøre igjen fra Høvet, og saaledes har det Sted, hvor Byen nu staaer, fordum været en Ø. Har Vandene i Indsørerne aftaget, eller ere disse tilvoxede og tilgroede, saa mørkes dog her ikke noget til den Aftagelse af Strand-Vandet, som man har villet bemærke paa flere Stedet i Østerseen, og forskellige her i Egnen værende gamle saavel Kunst- som Natur-Mærker udvise, at Havets Middel-Standpunkt har i Aarhundreder været, i det Mindste i denne Egn af Østerseen, som det nu er.

Tvede Søen har allene den Mærklighed fremfor alle andre Sører i Danmark, at der i denne er for henimod en Snees Åar tilbage fanget en Landskildpæd. Ved at optage en Russe fandt Fiskeren deri dette for ham fremmede og usædvanlige Dyr. Forfærdet, turde han ikke røre ved den, men slæber den i Ruset hen ad Beien til Stubbekjøbing, hvor han overleverer Skildpadden, som ved denne ikke lemfalde Hørfel næsten var dræbt, til sin Herre. At man under den 55° nordlige Bredde har funnet fange dette under de varmere Zoner hjemmehørende Dyr, forklarer man sig paa følgende Maade: En formuende Borger i Stubbekjøbing havde tre Landskildpadder gaaende i sin Hauge. 20 År førend dennes Fangst, blevе de borte, uden at man havde funnet komme paa Spoer efter dem. Et af disse undslupne Dyr troer man, denne Skildpæd har været.

En temmelig stor Skovlund støder op til Søen. Skoven er nu fredet, og indhegnet med et Dige og Grøvt. Diget er beplantet med Blommetræer, der

trives meget vel. — Ogaa i denne Egn ere mange Oldtids Mindesmærker. Ved Baarup Sø oppløies og opbrydes Levninger af et gammelt Slot, som skal have staat her. Ikke meget langt derfra, paa Torkildstrup Byes Mark er en Gravhøi, Sporebjerg kaldet, den er 22 Skridt lang og 8 Skridt bred, af temmelig Høide, rundt om steensat, men ingen store Stene ere synlige paa dens Midte. Den strækker sig fra Nordost til Sydvest. Sagnet vil, at Torkild Venstermann, en Ridder, som har beboet en Gaard i Torkildstrup, opkaldt efter ham, ligger begraven her. Man vil vide at fortælle om et Guldsværd, et prægtigt Ridetøi m. m., der ligger nedgraven i Høien.

Kaste vi et Blik over denne nu gjennemvandrede Deel af Falster, saa kan man ikke miskjende, at Landet er en af de frugtbareste, folkerigste og sjøneste Dele af Danmark. Den megen Hvede og Erter man overalt seer, vidner, næst de slette Beie, om en feed og god Jordbund, de overalt og tæt ved hverandre liggende Gaarde og Byer lader Vandreren ikke tvivle paa, at Falster tæller 2000 Mennesker paa Quadratmiljen, og hvo som har nogen Sands for Natur-Skjønheder vil ikke nægte, at Falster ikke heller er iblandt de utækkeligste. De rundt om adsprede Skove og Lunde, de hyppige og beplantede Gjerder, den megen Sæd, Diet overalt paa denne Aarstid træffer, det afverlende, snart høie, snart lave Land, det nære Hav og Baags, samt Møens og Bordingborgs høie Kyster tilbyde et ligesaas afverlende som

behageligt Syn. Til at oplive dette Maleri bidrager ikke mindre de med Frugttræer rigeligen besatte Haver, som findes næsten ved hver Gaard. — 1446 udstædte Christopher af Bayen det saa kaldte lollandiske Dekret, forfattet af Bisshop Henning i Odense, og hvorved besaledes, at enhver Mand i Falster og Lolland skulde inden Maidag sætte 6 Pærertræer og ligesaa mange Ebletræer i sin Gaard, samt inden Valborgs Dag have lagt 30 Humlekuler, alt under 3 Marks Boder. At dette Dekret maa være overholdt, derom bører Falster endnu Præg. Hvis det øvrige Danmarks Øvrigheder havde kjendt til Danske Lovs 3 — 13 — 18, eller havde fundet det Umagen værd, at overholde dette Lovbud, da skulde Danmark nu ikke behøve at indføre Frugter fra Østersøens modsatte Strande.

Den falsteriske Bonde staer sig meget godt, mange ere endog velhavende, og der ere de, som i hver Termin kan sætte et Tusinde Rigsbankdaler ud paa Rente. Med alt dette lever han tarveligen, det vil sige, han vil vel nyde god og kraftig Føde, men alt af egne Produkter. Forbruget af Kolonialvarer er saare ringe, især paa den østlige Deel af Landet. Kaffe drikkes meget lidet; dog skulle Beboerne paa den sydvestlige Deel af Falster begynde at leve noget yppigere. I Henseende til Levemaaden er der stor Forskjel paa den falsteriske og den mœnse Bonde. Hün lever tarveligen og indskränet, er derfor velhavende, denne derimod gjør store Gjestebudde, lever yppigt, drikker Kaffe to Gange om Dagen, er derfor

gjeldbunden og drager nu over til Falster, for at laane Penge. Øwindfolket er her flittigt og vindstibelig, og udmaærker sig meget ved sin Hunsflid, der overalt sætte Lærreds- og Badmels-Væve i Gang; men alt til eget Brug, intet til Salg. Det vilde bidrage til Huusslidens Forbedring, om Falster havde en bedre Faarerace, saaledes som det har bidraget dertil, at Høravlen er i Tiltagende. Hvergarn forfærdiges her intet af; det tilføres fra Bornholm. Mandfolkene synes derimod ikke at være saa vindstibelige; endog deres Træsko faae de, for det Meste, fra Sylland.

Efter fire Dages Ophold i Stubbekøbing begyndte Winden henimod Aften at gaae om til Nord, og om Natten blev vi afhentede. Det var en delig Midsommer-Nat. Fra begge Sider af Skibet kunde man skue Kysterne, der desuden betegnedes af mangfoldige Blus, som Aalefangere havde antændt hele Fjorden igjennem og langs med Møen; men Binden udfoldede Seilene, og Blussene svandt tillige med Kysterne snart bort. Ved Daggrry vare vi midt i Østersøen. Mœns Klint kunde ikke mere sees. Da Winden havde begyndt at sagtnes, fordi Solen, som Skipperen sagde, tog den bort, stred Skibet kun langsomt frem, og Bornholm sifte vi først mod Middag i Sigte; men herved forsøgedes saameget mere vor Længsel efter at naae Maalset, for den efter Afstandens Korthed — 22 Miil — langvarige og tildeels besværlige Reise.

Baaden blev utsat og alle de Reisende skiftedes

med roende at fremskynde Skibets Fart. — I Begyndelsen viste Bornholm sig som en langagtig ved Horizonten svævende Sky; den hævede sig imidlertid lidt efter lidt, og Landet begyndte at antage bestemtere former. Hammern saaes først, som en ved Bornholm liggende Ø, men alt som Skibet kom nærmere, hævede sig det mellemliggende Land, og Dannelsen af det veiledende Fyr og af Hammershus's Ruiner kunde tydeligen sees.

Ruths Kirke, det første som giver Kjendetegn af Bornholm, naar man kommer Nord fra, ragede som en Baun frem fra Bjergryggen og den syntes at ligge høiere end selve Nytterknugten, det høieste Bjerg paa Landet.

Fra den Bjergryg, som gjennemskærer Bornholm efter Længden, gaaer Landet, paa den vestlige Side, med et jevnt Falb ned mod Havet. De overalt adspredte Lunde give det Hele Udseendet af et engelsk Haveanlæg. Bøndergaarde sees i Mængde fordelede paa denne Skraaning, fra Stranden til det høieste af Asen. Hammeren, med sine lodrette Klippevægge, i Nord; Hasle, med sine hvide Flyvesands Streækninger, i Midten, og Rønne, med sine talrige Boliger, i Syd, give ligesaamange Hvilepunkter for det spejdende Øie.

Imidlertid nærmede vi os Rønne mere og mere. Hammeren trak sig bag Landet, og Hasle blev nu dets nordligste Pynt. Husene i Rønne affondredes fra den hidtil uformelige Masse de havde dannet, og Skibet skred frem mellem Sildegarn og mellem de vind-

skibelige Fiskeres Baade. — Havnens og Skibsmaesterne blev nu tydeligere; man roede ud for at byde de Reisende Welkommen, og fra alle Kanter saaes Mennesker at strømme til Havnens. Her skulde Reisen dog ikke endes, uden med det Vanheld, som kunde træffe; Skibet løb paa Grund. — En af Borgerstabet, som havde Vagt ved Havnens, førté de Reisende til Kommandanten. Da Passerne var befundne at være i Rigtighed, fik enhver Tilladelse at gaae hvor han vilde. — I Rønne er, som overalt paa Bornholm, ingen Gjestgiver, der modtager Reisende, man maa see til at blive huset hos en eller anden af Borgerne, og med den Tjenstberedvillighed, som overalt her vises Fremmede, finder dette ingen Vanskelighed. Man tilraadede os at bo hos H. G. Rønne; hans Huus kan anbefales til enhver Reisende; man er der meget vel, og den brave Bert gjør alt sit til at forstaffe sine Gjester et behageligt Ophold. Dette var, i det Mindste, Tilfældet med os.

Det laae i vor Plan, at begynde vore Vandrer gjennem Den fra Nørø af. Vi ilede derfor med at komme dit; og maatte opsette at gjøre os nærmere bekjendte med Byen og tilbagekalde i Erindringen det fordums Ophold her, indtil vi havde besøgt den østlige Del af Landet. Ved en Spadseregang gjennem Byen forekom den os imidlertid aldeles saaledes, som den var for 10 Aar siden; det syntes os ene, at Svinene havde nu lidt friere Rumleplads paa Gader og Torve, end forдум. For en Kjøbenhavner, i det Mindste, var det et uvant Reise til Bornholm.

Syn, at see hvorledes Portene om Morgenens aabnesdes, og en heel Flot Svin i fuld Fart styrtede ud af dem; men Svinene ere blandt Bornholmernes vigtigste Huusdyr, deres Flest er Gjenstanden for en ikke ubetydelig Udforsel, og mange fattige Folk skulde ikke kunne holde Svin, dersom disse ikke om Dagen maatte føge Foden, hvor de kunne finde den. Derfor taales Svinene paa Gaderne; og, naar Indbyggerne kunne finde sig deri, bør den Reisende det vel ogsaa.

Nexø er, næst Ronne, den anden af Bornholms Kjøbstæder. Den strækker sig i en lang Række langs med Havet, gjennemskjæres efter Længden af en krogloshende Gade og af nogle Tvergader. I Nærheden af Havn'en er et Slags Tørv. Byen har 280 Boliger, som beboes af 282 Familier. Husene ere, som overalt paa Bornholm, af en Vaaning, for det Meste Bindingsværk; dog ere i senere Tider nogle opførte af Grundmuur. Næsten til ethvert Huus hører en Have. Stedet for Plankeværk indfattes de fleste Have- og Gaardspladser af et Steengjerde, opført af Brokker fra Frederiks Steenbrud. Nogle af disse Gjærder ere af Mands Høide, og give ved deres mørkebrune Farve Byen paa nogle Steder et temmeligt skummelt Udseende.

Byens fornemste Næring bestaaer i Handel, Skibsfart og Fiskeri, samt noget Agerbrug. Her er 12 Detailhandlere, 6 Skibsredere og desuden 12 Fiskerqvase-Giere. De henværende Handlende forstrie intet fra første Haand; men de erholde deres Varer

fra Kjøbenhavn, Lübeck, Rostock og Pommern. Udforselen bestaaer i Kornvarer, mest Havre og Erter, salt Kjød og Sild, Pottemager-Varer, hjemme gjorte Sauser, samt Brændevin. Skibsrederne sende deres Skibe paa Fragt i Østersøen, til Norge og Middelhavet. Handelen i Nexø er nu snarere i Afsend i Tiltagende, hvortil Karsagerne ere deels Mangel paa Udforselsartikler, deels den nuværende saare trykkende Pengemangel. Ikke mindre bidrager det til at formindskede de privilegerede Kjøbmænds Handel, at mange der seile paa Kjøbenhavn med Fiskerqvaser og med smaae Fartsier, kjøbe i Hovedstaden Varer, hvormed de ikke alene forsyne sig selv og Bekjendtere, men og drive en lidet Handel dermed. I en By, som Nexø, hvor mange leve af Sofart, bidrager denne uberettigede Handel til at formindskede de egentlige Handlendes.

Før Krigen havde ellers Kjøbmændenes og Borgerernes Velstand i Almindelighed tiltaget, formedelst den forbedrede Havn, hvorved man fik Lejlighed til at holde flere og større Skibe, og altsaa til at udbrede Handels-Virksomheden. Havn'en var fordum neppe 2 Fod dyb, og paa nogle Steder nærmest Landet var den næsten aldeles tør. Byens Skibe maatte derfor ligge udenfor, stærkt fortoede, mellem 2 Bolværker, og desvagtet være de, især under en Storm af N. D., utsatte for at slaaes i Stykker, eller at fastes paa Stranden. Et Par Skibe af nogen Størrelse maatte føge Winterhavn i Ronne. — For at afhjelpe Manglen paa en nogenlunde ordentlig Havn, blevé Kjøb-

mændene og Borgerne i Nærø enige om, at udvide og fordybe deres Havn. De sammenføjde en Sum Penge og bidroge ved Kjørsel og Haandarbeide til Sagens Fremme. Arbeidet begyndte i 1791 og blev samme År fuldbragt. Da Grunden er en fast Sandsteensklippe, har man maattet opbrække og udsprænge Dybet. Herved er opnaaet en Dybde af 6 Fod; Indløbet har derimod, formedelst den langt udgaende faste Klippegrund, ikke funnet erholde mere end 5 Fods Dybde, hvilket gjør, at Skibene ikke kunne indtage eller udlosse i Havnens den Ladning, som det ellers var dem muligt. Om Foraaret, da det især er lavt Vand, have de her hjemmehørende og noget dybtstikkende Skibe Vanskelighed med at lægge ud af Havnens. Nu laae der just en Galeas, bestemt til Middelhavet, som maatte i flere Dage vente paa Høivande. Man troer imidlertid at Nærø Havn kan, med ikke saa overordentlige Bekostninger, udvides til at modtage 7 til 8 Fod dybtstikkende Skibe. Det vil nok ogsaa blive en Nødvendighed for Byen, at foretage denne Udvidelse, hvis den ikke skal aldeles undermineres af Svannie — Det fortjener at bemerkes, at Omegnens og flere af Herredets Bønder frivilligen ydede Arbeide og Kjørsel ved Havnearbeidet, og saaledes bidroge til Havnens hurtige Fulddelse. Det vidner om et rigtigt Begreb hos disse Bønder; de insaaet, at deres Kjøbstæds Vel tillige maatte være deres Eget.

Neden ved Nærø er god, men Skibene kunne kun ligge der med Fralands Wind. Saasnart Søvinden kommer, maae de her, som overalt ved Bornholm,

søge rum Sø. Skibene lette derfor gjerne Anker, naar de mære at Landvinds-Kulingen ophører; især lette de, naar der staaer Torden i Luften, da de ellers kunne overrumpler af Søvinden med en stiv Kuling, der gjør det umuligt for dem at lette Ankeret. Kappe de ikke strax, strande de som oftest.

Med Skibsbyggeri fortjene endel Mennesker sit Ophold i Nærø. Her er vel intet Værft, men ved Havnens bygges dog saavel Skibe, især Fiskerqvaser, som Vaade; disse bygges ogsaa ofte i selve Gaardene. I År er her bygget 3 Fiskerqvaser. Med disses Bygning, saavel som Fortørring m. m., have 10 til 12 Mennesker været i stadig Sysselsættelse, og desforuden nogle Dagleiere. De herværende Skibsbyggere ere ikke oplærte i denne Kunst. Almindeligvis pleie de et til to År at vandre om med en Tømmermann, Hjuulmand eller Træskomager, og erhverve sig derved nogen praktisk Kundskab til Tømmerarbeide. De sysselsætte sig heller ikke udelukkende med Skibsbyggeri, men fortjene deres Ophold ettersom Lejlighed gives. Om Vinteren ere de, for det Meste, Hjuulmænd og Kanemagere. Disse selværte Tømrere bygge imidlertid Skibe, som efter Kyndiges Omdømme ere meget vel byggede. Fiskerqvaser skal det især være vanskeligt at bygge, da deres Konstruktion maa være saavel tæt, som stærk, deels maa det passes, at Damdækket netop kommer til at ligge i Vandkorpen, naar de have Rummet fuldt af Fisk.

Blandt Haandværkerne ere ingen udmarkede. Af Snedkere og Tømmermænd, hvilke ere forenede,

gives her 11 Mestere og 4 Arbeidere; 2 Murere, 1 Nokkedreier, 2 Hjulmænd, 1 Uhrmager, 1 Bødler, 1 Garver, 4 Skædermestere og 2 Arbeidere, Skomagere ligeledes, 2 Pottemagere, 2 Slagttere og 1 Bager. Alle øvrige Haandværkere savnes.

I Nexø gives ligesaalidet, som paa hele Bornholm, noget der kan hensøres til Fabrikker eller Manufakturer. Derimod findes her en Huusflid, som leverer tildeels fortrinlige Produkter. Linned- og Ulben-Huusfliden havde allerede før Krigens ydet en Mængde Tøier, der saavel forbrugtes i Landet, som udgjorde en ikke uvigtig Udførsels-Artikel; siden Krigsen har Bomulds-Tøier bidraget til at forøge Varernes Forkællighed. Ved Kapere indbragtes til Landet en Mængde Tvis, der snart satte Hænder og Væve i Bevægelse. Vi har seet af disse i Borgernes Huse vævede Linned-, Ulben- og Bomuldstøier, og nogle af dem varer saa fortrinlige, at de kunne udholde Sammenligning med gode Manufakturers Fabrikater. — Garnet opvæves ei alene af det quindelige Huuspersonele, men farves tillige, med Undtagelse af det mørkeblaau og tyrkisk røde, hvilket er holdes fra København.

Med Fiskeri sysselsættes her af og til 100 Mennesker; af disse kan dog ikkun 50 ansees som egentlige Fiskere; de øvrige ere tillige Haandværkere, Dagleiere o. s. v. Foruden de 11 her hjemmehørende Fiskerquæser, af 9 til 18 Alens Kjøl, gives her 110 større eller mindre Fiskerbaade, i Almiidelighed af

7 Alens Kjøl. De have, for det Meste, et Hyttefad, som fastgøres bag i Baade, og hvori de fangne Fisk indslippes, indtil de kunne afhændes til Quæserne. Et saadant Hyttefad rummer fra 4 til 10 Snese Fisk. Lax, Torsf, Sild og nogle Pigvarer ere de Slags Fisk, som jævnligt fanges her ved Landet. Laxen fanges sildig om Efteraaret, eller om Føraaret, Torsken hele Aaret igennem, Silden fornemmelig om Sommeren fra Juni til September Maaneds Udgang. Laxen føres deels fersk, deels røget til København; did bringes ogsaa Torsken levende i Quæser, dog kun om Føraaret, Efteraaret og om Winteren, naar Øen er aaben. Om Sommeren falder Torsken om Bornholm løs i Kjøbet, og vrages da af Hovedstadsens Beboere. Fiskerquæserne hente paa den Lid Torsf fra Gladstrand og Skagen. — Sildene forbruges paa Landet, deels ferske og deels saltede. I de senere Aar har man begyndt at udføre saltede Sild til Sverrig og København.

Ved Nexø haves endel Veirmøller; een af disse er orført af Sandsteen og Leer; de 3 øverste Alen ere ene af Sandsteen og Kalk. Uden at være Møllebygger, har Møllens nuværende Eier ordineret Bygningen, efter hvad han havde seet andre Steder. Her er intet Sigteværk, da han ikke kjendte til dets Indretning, og ingen havde funnet oplyse ham derom. Mølleaxlen gik i en meget haard Grønsteen, i Stedet for i Malm eller Jern. Denne Slags Steen forekommer som Findlinger paa det strax ved Nexø liggende Bjerg, Helvedeshakken. Stenen var over-

ordentlig haard, og til dette Brug ligesaa tjenlig, som Metal. Flere af Landet Møller vare allerede forsynede med Sole af samme Steenart. Møllesteinene vare fra det tæt ved liggende Frederiks Sandsteens-Brud. Med Hensyn til disse bemærkede Eieren, at de, forinden de burde bruges, maae ligge 2 Aar i Luftten, for at tiltrække den Fugtighed og Kjølighed, som en Møllesteen bør have, naar Melet ikke skal for hurtigen blive varmt under Malingen. Er Møllestenen brugt i nogle Aar, bliver den for tør, og man maa igjen lade den ligge et Par Aar i Luftten. Enhver Mølle maa altsaa have en dobbelt Steen-Besætning.

De fleste af Nærø Borgere have noget Jordbrug. Jorderne ligge, som over hele Landet, i Fælleskab. Det Sædskifte, som bruges er: 1) Rug, gjødet, 2) Byg, 3) Erter, 4) Byg, 5) Erter, 6) Byg, og derpaa gjødes til Rug. Nogle, som have et eller andet Jordstykke indhegnet, lægge ogsaa Kartosler i Marken; men man klagede over, at Kartoslerne blev radeviis opædte af et Slags Markmuus, med meget sorte haler, formodentlig de her paa Landet saakaldte Angelstøffer. Gjærderne om disse Løkker ere opførte af Sandsteensbrokker, mellem hvilke Musene have deres Tilhold. — Dvæget töires ikke, men drives løst omkring paa Græsmarken. Om Aftenen drives det til Byen, staaer Natten over i Stalden, og fodres med tørt Foder. I Middagsstunden indspærres det i 2 til 3 Timer i et Indelukke, hvori

haves Vand. Paa denne Maade fanges en ikke ubetydelig Mængde Gjødsel.

Næsten paa den hele sydlige Skraaning af det Urbjerg, som fra Nærø strækker sig næsten til Ronne, hvor det pludseligen vender sig mod Norden, hviler (saavidt man har kunnet bemærke) umiddelbart et Sandsteensbjerg. Det hører til den yngre Sandsteensformation i Fletsperioden, hvilket siden skal vises. — Omrent 2000 Alen norden for Nærø Havn ligger Frederiks Sandsteensbrud, som nu er bearbeidat i over 70 Aar. 1744 fandt to Arbeidere fra Nærø først Sandsteenslagene, og begyndte at bryde paa det Sted, hvor nu Bruddet er. Af Stenene tildannede de Senneps- og andre Haandqværne. 1753 vendte tilbage til Bornholm, Steenhuggeren Peder Mogensen Nærø, som længe havde op holdt sig i fremmede Lande og for mange Kirker forfærdiget Bild- og Steenhugger-Arbeide. Han fandt den omtalte Sandsteen meget tjenlig til Bearbejdning, sparet hverken Penge eller Arbeide for at bringe til Dagen de dybere liggende Sandsteenslag, som vare tykkere og bedre. Han underrettede General-Major de Thura, dengang Kongelig Bygmester, herom, og denne udvirkede, at der blev 1754 anlagt her for Kongelig Regning et ordentligt Steenbrud. Fra den Tid af er Værket stedse drevet for Statens Regning. Udgifterne ere vel ikun i få Aar dækkede af Indtægterne; men Underbalancen har aldrig været meget stor.

Stenene blive ved dette Brud inddelte i
 Gulvfliser 2" tykke.
 Astrakstene 3"=5" —
 Strafkstene 6"=8" —
 Blokstene 9"=16" —
 Møllestene, ikke under . . . 7" —
 Liigstene, ikke under 72" lange, 36" brede og
 4" tykke.

Slibestene kunne kun sielden erholdes, da den Sandsteen her falder er for haard til dette Brug. — Fra 1754 til 1789 er ialt udvundet 284,168 Kubikfod Sten e af alle Størrelser, hvilke have været anslaaede til den meget billige Pris 128,343 Rdlr. Samtlige Udgifter beløbe sig til 125,551 Rdlr., saa at Værket vel i de 31 Aar havde vundet 2792 Rd.; men da ved Slutningen af Aaret 1789 46,766 Kubikfod Steen, af 14,179 Rdls. Værdi, endnu vare i Behold, saa havde Værket dengang i rede Penge et Tab af 12,390 Rd. — I de 6 Aar, fra 1801 til 1807 incl., har Affætningen været:

Aar.	Blok, Strafk og Møl- steens.	Mølle- steen.	Liigst.	Brokst.	Værdien.		
	Kub. f.	St.	K. f.	St.	K. f.	Gavne.	
1801	2589	25	627	=	=	74	1259 R 49 B.
1802	2295	16	521	=	=	55½	1182 = 55 =
1803	8464	6	102	3	39	24½	2677 = 48 =
1804	8129	27	433	10	113	41	3217 = . =
1805	8876	19	264	20	199	31	3128 = 68 =
1806	9027	14	374	13	104	159	3620 = 56 =

De tykke Lag ere vel sieldnest, dog viser ovenstaende Tabel, at 107 Møllestene have været udvundne i disse 6 Aar; og da man nu begynder at sammensætte Møllestene af flere Stykker, saa vil der for Fremtiden kunne leveres et forholdsmaessigt større Antal. Det fortjener ogsaa at bemærkes, at der til den schlesvig-holsteenske Kanals Bygning, fra 1776 til 1784, leveredes fra dette Brud 58,134 Kubikfod Steen, til Værdi 24,222 Rdrl.

Bed Værket er ansat en Inspektør, en Steenhuggermester, en Smed og 50-60 Arbeidere. Indtil 1806 arbeidede disse i Daglon; fra den Tid betaltes Pousser-Arbeidet efter Aftord. Stenene sprænges med Kiler; Krudt bruger man ikun, hvor der forekommer haarde og kløftede Stene, som ikke ere brugbare, men alene skulle bortskaffes. De aftilede Stykker føres nu bort paa Træruller, for ikke at være til Hinder i Arbeidets Fremme. Bed Kile og Hammer gives disse Stene en nogenlunde regelmæssig Form. De læs ses paa Steenvogne og kjøres fra Bruddet til Pousserpladsen, hvor andre Arbeidere tildanne Stenene med smaae Hammere, efter Lineal og Winkel, og derved gjøre dem stikkede til Affætning. Brokstene kalder man dem, som formedelst deres ubetydelige Størrelse, Haardhed, Revner m. m. ikke kunne bearbeides. — Da det dybeste Sted i Bruddet allerede er langt under Havvandets Overslade, omtrent 15 Alen, saa har man, for at blive af med det tilstrømmende Vand, bygt et Pumpewerk, som drives ved en Bindmølle. Den nuværende Mølle,

der er bygt i Aarene 1809 og 1810, ester at den for-
rige selv havde antændt sig, har 4 Pomper paa to
Balanciers.

Sandstenen hviler, som allerede ovenfor er be-
mærket, umiddelbar paa Graniten. Nogle 100
Skridt Norden for Brudet, ved Stranden, kan
dette tydeligen sees. Her er Graniten stært affal-
dende og rager kun med enkelte Klippestidser op af
Havet. Paa 2 til 3 ALEN nær, kan man see hvorles-
des Sandsteneu nærmere sig til Graniten. Om faa
Aar kunne vi maaske vente vigtige Oplysninger om
Granitens og Sandstenens gjensidige Forhold, naar
Sandsteensbrudet fortsættes lige indtil Graniten;
endnu er man omrent 100 ALEN siernet fra den.
Først da kan det vigtige Spørgsmaal afgjøres, om
Sandstenen virkelig hviler paa Graniten, eller om
maaske denne blot rager ud over hin, og Graniten
altsaa ingenlunde hører til den ældste, men blot er et
Slags Overgangs-Granit, saaledes som nyere kyn-
dige Geognoster paastaae, at være tilfældet med
Graniten paa Harzen. Imod denne Mening synes
dog paa Bornholm at tale det Slags Sandsteen,
som ikke kan, saavidt Tagtaglerne endnu gaae,
regnes til den ældste Sandsteensformation. — Sand-
stenen stryger fra N. N. W. til S. S. E., og falder
fra N. N. W. til S. S. E., under en Vinkel af 3°
imod Horizonten; dog er Strygningen og Faldet,
saavel som Faldets Vinklen forskjelligt, og ovenstaan-
ende Bestemmelse kan ikke betragtes som Hoved-
Direktionerne. En saadan Forskjel i Retningerne

kan sees i selve Brudet, endskjøndt det ikke er be-
tydeligt.

I Brudet træffer man de enkelte Sandsteens-
lag omrent paa følgende Maade:

Undet et 4 a 5 Fod tykt Jord- og Gruus-Dække
findes paa 3 a 4 Fod 2 til 3 Sommer tykke Sand-
steenslag, som ikke kunne bruges. Derpaa følge
Sandsteenslag, 2" a 3" tykke, og som gaae hen-
imod 4 Fod i Dybden. Af disse udvinder man de be-
kendte Gulvfliser, som afbenyttes i Mængde paa
Den selv. Under disse tynde Lag komme tykkere,
3" til 5" tykke; ogsaa disse Lag gaae 4 Fod i Dyb-
den, og give de saakaldte Astrukstene, som bruges til
Udstafering paa Bygninger, til Liigstene o. s. v.
Efter Astrukstenene komme 5" til 12" tykke Sand-
steenslag, af forskellig Mægtighed; snart gaae disse
Lag 10 Fod, snart 4, ja endog blot 3 Fod i Dyb-
den, alt eftersom det saakaldte Bundlag ligger høiere
eller dybere. Disse Stene blive sorterede, og bruges
til Mollestene, Slibestene, svære Bygnings-Udstafer-
inger o. s. v. Bundstenen er 12" til 18" tyk, tem-
melig fast; dog meget vel anvendelig til Mollestene
o. s. v. Brudet drives nu ikke længere i Dybden
end til Bundlaget, man udvider det derimod mere og
mere, og især mod Østen, hvor de bedste Stene fin-
des. Dog har man til Forsøg gjennembrudt Bund-
laget, der er 12" til 18" tykt og meget haardt, og
hvorunder man har truffet 3 Lag tykke fortrinlige
Sandstene, der især synes tjenlige til Mollestene.
Med Forsøget er man ikke gaaet mere i Dybden; men

man har Grund til at formode, at Lagene blive med Dybden bedre; i det Mindste er det hidindtil stedse stadsfæstet af Erfaringen. Ethvert Sandsteenslag er ikke eens i dets hele Udstækning; det bliver slettere, alt som det nærmer sig Jordens Overflade, hvor Lagene enten blive haardere eller formeget Kloftede. Da nu hele Sandsteensbjerget synder fra N. V. til S. D., som ovenfor er sagt, saa er det naturligt, at de bedste Stene findes i Brudets sydostlige Ende. Alle Lag, i det Mindste de, som ligge over Bundlaget, ere gjennemstaarne af Kloster, der fornemmeligen have to Hovedretninger, nemlig fra W. N. V. til D. S. O., og fra N. til V., til S., til D. Disse Kloftter gjennemstjære Lagene i temmelig lige Linier, under en Faldbinkel af 75° til 80° . De løskilede Stene erholde derved en rhomboidalst Dannelsel. Men ikke alene disse regelmæssige Kloftter gjennemstjære Lagene, man træffer ogsaa hyppigen andre Kloftter, som gaae i forskjellige Rettninger, og ofte svigte Steenhuggerens bedste Forhaabninger. De faldes dersor Møgrender. Alle Kloftre ere meget smalle, saa man sædvanligens først bliver dem vaer, naar Stenene ere løskilede. Foruden disse Kloftter findes endnu i Steenbruddet to Stokke, af en besynderlig Art. Den ene er ved Brudets nordostlige Side; det er et, omtrent 6 Alen under Jordens Overflade begyndende, 60 Fod bredt Stykke Sandsteen, af ubekjendt Tykkelse. Denne Steen ligger ikke i Lag, men er optaartet i en uordentlig bølgeformig Masse, og danner en næsten reen Qvartsklippe; man kan ikke,

selv med væbnet Sie, adfille de enkelte Qvartskorn deri; den viser sig som en homogen svag kjødred i det graae overgaende Qvartsmasse, hvori dog findes noget Leer, hvilket Lugten tydeligen tilkjendegiver, ved Paaaandning. Et andet lignende Stykke er ikke langt derfra i Bundlaget. Det er ikke usandsynligt, at dette gaaer igjennem de nederste Lag. Disse Stykker ere ikke alene selv ubrugelige, men Sandsteenslagene omkring dem funne, for det Meste, heller ikke bearbeides, fordi de gjennemstjærer her i alle Rettninger af Arme fra Stokkene, og man har Exempler paa, at de Kiler, som udfylde Lagenes Mellemrum, ere, naar disse sprængtes, indstyrtede, og have revet bort med sig flere af de tilgrændsende Lag. — Somere Lagene strekke sig imod Syd, imod Nørø, jo haardere blive de, altsaa og ubrugbarere; man har derfor, indtil i de senere Tider, anset den hele Straækning mellem Steenbrudet og Nørø for aldeles utienlig til Bearbeidning. Ved næiere Undersøgelse har man derimod nu fundet, at ved denne Straæknings sydostlige Deel kommer frem af Havet et meget haardt Lag Sandsteen, og taber sig snart under Jordens Overflade. Sammenligner man Steenbruddets saakaldte Bundlags Strygen og Falder med Dettes, saavel som begge Slags Sandsteen med hinanden, saa erholder man den fuldkomneste Overbevisning om, at det ene Lag er en Fortsættelse af det andet; og at dette Lag netop er blevet det øverste mellem Nørø og Brudet, fordi Havet ikke kunde gjennembryde det, formedest dets Haardhed; der, hvor

Steenbrudet er, blev den ovre løsere Sandsteen bryttet, ikke alene af dets Dybde, men og af de i Havet udspringende Granitklipper, som modtage de paa denne Kyststrækning saa voldsomme Østen-Windes Bølgeslag. Undersøgeller, anstillede af Professor Rawert og af Bergmester Steenstrup, have fuldkommen retfærdiggjort denne Mening; de have fundet, under dette faste Lag, mellem Brudet og Nexo, flere ganske fortrinlige og meget brugbare Sandsteenslag. Det øverste Sandsteenslag i Nexo Havn er af samme Slags, haarde Steen; og det er allerede bemærket, at det derfor kostede saa meget Arbeide at gjennembryde dette, da man for nogle Aar siden udvidebte Havn'en.

Af Beskrivelsen over de forskellige Slags Sandsteen, som forekomme i Steenbrudet og i Omegnen, vil det sees, at denne Sandsteen hører til den yngre Fløtsperiode. — Man træffer Sandstenen i selve Brudet af mangfoldige Farver: hvid, gråa, rød og guul ere de fortrinligste Farvespil. Øverst viser sig de 2" til 3" tykke Sandsteenslag af smudsig hvid og guul Farve; ikke sjeldent er Stenen sort, hvid og guulstribet, ofte ogsaa guulagtig rød, alt eftersom det overalt herskende leeragtige Bindemiddel er i større eller mindre Grad blandet med Zernokker; man bemærker meget tydeligen i det almindeligen i uforholds-mæssig stor Mængde forekommende Bindemiddel de enkelte meget smaae, omrent $\frac{1}{4}$ Linie store, Qvarts-korn. Glimmer findes vel i denne Sandsteen, men dog ikke i saa betydelig Mængde, som man skulde for-

mode af dens Naboslab med Urbjerget, hvilket dog selv ikke indeholder megen Glimmer. Disse ovre leeragtige Sandsteenslag ere meget lese, da de stedse have været utsatte for Luftens Paavirkning. Under disse Lag viser Stenen sig allerede regelmæssigere og mere ordenligt dannet. Mængden af det endnu stedse lerie Bindemiddel aftager, derimod vise Qvartskorrene sig i større Forhold; Farven bliver jævnere, almindeligen blegrød, tabende sig i det lysegraa, hele Massen er eensformig og vidner om en rolig Bundsfælding. Ogsaa i denne finder man højt og her enkelte Glimmerblade, og paa et Sted saae vi endog en lidet Feltspath Kristal. Denne Sandsteen er fastere, end den øvre, men dog ikke haard. Paa disse her beskrevne Lag følge i Dybden, lige indtil Bundslaget, de tykkere 6" til 18" mægtige Lag; den hypsige og hørtig afværlende Farveforandring taber sig, men Sandstenens Korn og Bindemidlets Mængde er forskelligt; de sværeste Lag have de største Korn og det mindste Bindemiddel; Stenen bestaaer af smudsiggrøde, sædvanlighenimod en Linie store Qvarts-korn, som dog saaledes taber sig i hverandre, at de udgjøre Hovedmassen og ikke Bindemidlet, som i de Lag, der ligge mere i Dagen. Her er det Leret, som næsten i alle Bornholmske Sandsteen. De afværlende tyndere Lag, hvoraf dog intet er under 6", have et finere Korn, Qvartsen ligger mere isoleret i Bindemidlet, og ere tildeels ikke afrundede, men synes endnu at have Hjørner og Kanter, som stemme overens med uddannede Qvartskrystaller. Farven er

hvidagtig, overgaaende i det lysegraa og smudsig blegrode. Glimmerblade sees sjeldent i det. Vi fandt dog ogsaa her en lidet Feltspath Krystal. Alle disse Lag ere faste og af middel Haardhed, hvorfor de ere fortrinlige til Bearbeidning. Det saakaldte Bundlag endelig (af de under dette liggende Lag kunde i ikke erholde nogen Prøve) er af en mere quartsagtig og meget haard Steen; de smudsig kjødrøde Quartskorn tage sig saaledes i hverandre, at man ikke kan bestemme deres Størrelse; og kun hist og her seer man lidet lerigt Bindemiddel, hvilket man tydeligen mærker af Lugten, ved Paadaanding. Dette Lag udgjør, som ovenfor er bemærket, Streækningen imellem Brudet og Nexø, hvorfor denne er her overalt temmelig eens, med den Undtagelse, at den har paa nogle Steder, ikke langt fra Byen, et mere lerigt og tillige jernblandet Bindemiddel.

Man har allerede længe hørt den Idee, at forsætte Nexø en Havn i Frederiks Steenbruds-Grube. Det kan ikke nægtes, at denne Idee, ved første Dæk, har noget meget tilskoffende, da her alt findes et dybt og rummeligt Bassin; men ved nærmere at undersøge det, har man fundet, at, om et Havne-Anlæg vel ikke her var aldeles umuligt, saa vilde det dog være forbunden med saamange Vanskeligheder og Bekostninger, at disse ingenlunde kunde erstattes af de af Havnens forventende Fordele. Den Bold, Høvet ved stærk Paalands-Wind udover mod denne Kyst er Aarsag til Planens Misheld. Da man 1754 begyndte med Brudets Drift, var Streækningen mel-

lem dette og Høvet af ubetydelig Høide. En Følge deraf var, at med stærk Paalands-Wind blev Arbeiderne i Brudet besværede af de overskylende Bølger, og Gruben fyldtes. Man maatte derfor være betænkt paa at opkaste en Dæmning, og hertil gaves god Lejlighed, ved at afbenytte den Jord og de Brokker, som maatte oplastes, for at komme til de gode Sandsteenslag. Paa denne Maade er Tid efter anden fremstaet en Dæmning, som nu er af 16 Fods Høide og 7 til 8 Farnes Brede. Nagtet dette stænker Havet med Paalands-Wind, og om Efteraaret og Winteren, over, og bryder næsten hvert Aar Huller i Dæmningen. Heraf kan man danne sig et Begreb om Bølgernes Magt paa denne Kyst. Med denne Havets Boldsomhed for Nine, vil man letteligen kunne indse Besværligheden, om ikke Umuligheden, af at anbringe paa en Sandsteens Klippegrund, der ikke tillader Pæles Nedramning, Moler eller Dæmninger, for at modtage Havets første Anfal. End ikke nedfænkte Steenkister kunde sikres et fast Leie, da intet Pæleværk kunde understøtte dem.

Strax ovenfor Brudet har Inspektoren, Mesteren og Smeden deres Boliger. Da de ligge meget høit, nyder man herfra en vid Udsigt over Havet og over Nexøs yndige Omegn. Urbjergets høje Knolde forhindre at see Christiansø. — Tæt til Inspektorens Bolig støder en betydelig Have, deelt i to Afdelinger. Den første og øldste, indeholdende en Mængde Frugtræer, er anlagt af de forhenværende Inspektorer, men meget forbedret af den nuværende.

Den forener det Nyttige med det Behagelige, smukke Anlæg med en vel anvendt Benyttelse af Jorden. Et Stykke var besaaet med Balmue, en paa Bornholm sjeldnen Plante. Denne Plantes Dyrkning vilde sikkert meget udbrede sig paa Landet, dersom man havde en Oliepresse. Af Mangel paa Presse kan Froet nu ikke afbenyttes. — Frugtræerne stode i god vært; dog ere de utsatte for N. V. og N. S. Windene, som her ere de farligste. Midt i Haverne staer nogle, i det Mindste 7 Alen høje, Lærketræer, som først 1809 vare udplantede. Ikke langt herfra er en Brønd, med meget godt Vand. Den er hvælvet, udhugget i Sandsteen og indfattet med 4 store Sandsteens-Plader, forbundne ved Ternskruer. Brønde med denne saavel pyntelige som varige Indfatning saae jeg siden rundt omkring i mange Bøndergaarde. Her var tillige nogle Bistader, som stode paa en almindelig Træbænk; men dennes Fodder stode i smaae med Vand fyldte Sandsteens-Kar, for derved at afholde Myrerne. I Nørø saae jeg i flere Haver lignende Indretninger, dog vare Fodderne der omviklede med Uld. Staderne blev saaledes aldeles utilgængelig for Myrerne, om endog Vandet udtørredes i Karrene. — Havens anden Afdeling var alene bestemt til Kjøkkemurter. Halvdelen var besaaet med Kommen det øvrige imed Kartofler og Kaal. Her er neppe et Spade Jord over Sandsteens-Klippen. I tørre Sommere maa derfor vandes meget.

Ikke langt fra Baaninshuset havde, i 1809 Inspektoren, saavelsom Mesteren og Smeden,

holdt udvist et Stykke Udmarksjord til Opdyrkning. Inspektorens Lod var 10 Edr. Land stor. Den var udhegnet med Steengjerder og Jordvolde. Paa den ere af Siderne stod en Pilehække. Ved Grøsten var plantet Axelbærtræer. I forrige sneefulde Winter havde Musene afgnavet Barken, saa at Stammeerne nu stode uddøde. Rødderne fremstjede imidlertid nye Skud. Ast var ogsaa plantet her. Disse havde staat sig.

Sædfølgen var: 1) Kartofler, gjædede, 2) Byg, 3) Kløver, 4) Hvede, 5) Erter, 6) Rug. Derpaa gjædedes paa ny til Kartofler. Af dette sees strax, at her er en fuldkommen Bæredrift, den første i sit Slags paa Bornholm. — Rugen stod bedre end Bøndernes gjædede. Agrene vare ikke saa smalle, som ellers er almindeligen paa Bornholm, men de havde samme Brede, som de øvrige Sædearters Agre. Et Stykke af Rugmarken var besaaet med Kommen. Hveden stod godt; den var dog hist og her bleven guul paa Bladenes Spidser, og hvis ingen fugtig Sommer indtraf, kunde neppe ventes god Hvedehøst. Kløveren var for endel mislykket. Paa den slettere Deel af Ågeren vare Kartofler og Vittekavre til at slaae grønne. Af den gjædede Kartoffelager var ogsaa et Stykke besaaet med Vittekavre, der ligeledes sløges grøn; et andet, men uujodet Stykke, bar Boghvede. I forrige Åar havde denne Plante staet paa samme Sted; men dengang blev den nedpløjet, for at forbedre Jorden. Ogsaa fandtes her et lille Stykke med Krap. Inspektoren beklagede, at han

ikke havde nogen Mølle til at male den paa. Jorden bearbeides med en engelsk Plov. Denne synes at vinde Bisald. En Borger i Nexo havde allerede bestilt en lignende, og flere vilde gjøre det Samme. Kartoffelplov bruges her ogsaa. En Extirpator havde Inspektoren i Sinde at anskaffe sig.

Paa disse 10 Tønder Land, og desuden paa 4 andre, beliggende paa en nærliggende Bondegårds Lød, og hvori saaes Havre, holdes 4 Kører og 2 Heste, som den største Deel af Aaret staae paa Stald.

Af dette her fremsatte sees, at denne Jordlod drives af en ikke almindelig Landmand, og efter en Fremgangsmaade, der er endnu sjeldnere. Kundskab om Jordbrug er her forenet med en forstandig Øver efter at skride frem paa den Bane, som i de sidste to Aarti heldigen er begyndt, saavel af danske, som udenlandiske Agronomer. — Det bornholmske Ågerbrug har alt meget ved sig, som vil gjøre Overgangen til dette fuldkommene Ågerbrug let; det kan derfor ikke være nogen Twivl underkastet, at det jo vil finde Fremgang her paa Landet, naar Landmanden først er sat i den Stilling, at han kan have fri Maadighed over sin Jordlod, det er, naar Udstiftningen kan bringes istand. Naar man ved, at denne Jordlod for 10 Aar siden udgjorde endael af Bornholms Udmærk; naar man seer, at Jordsmønnet ikke er med det bedste, og derpaa betragter den Afsgrøde, som i Aar stod paa Lødden, saa hører man ingen Twivl om, at hele Bornholm, med i det Mindste $\frac{1}{2}$ af dets

nu udyrkede frugtbare Udmærker, kan om kort Tid komme til at ligne denne Jordlod, og dette vil skee, naar man blot vil, det skal skee.

Den Mand, der har givet et saa sjælt og lysende Mønster, er Landvæsens-Inspektør Petersen.

Paa Mesterens og Smedens Lødder dyrkes ogsaa Kartofler. Disse lugedes med Haanden, og Koerne vare vandte til, naar de om Eftermiddagen kom hjem fra Udmærken, at vente uden for Gjerdet paa at man udkastede det opruskede Ukrud til dem.

De Faar, vi saae vandre her omkring, vare middelmaadige, og intet Spor kunde mærkes til nogen forbedret Race. Siden Krigen har de sorte Faars Antal meget tiltaget, saa at den halve Flok nu er sort. Man blander den sorte Uld med den hvide, til graat meleret hjemmegjort Tøi. Faarene klippes om Høsten og russes om Føraaret, men sjeldnen levne Dørene noget til Rustning. Svineracen er paa denne Kant af Landet høibenet, høirygget og kort.

Mmellem Nexo og Frederiks Steenbrud hæver Landet sig, som overalt paa Bornhom, betydeligen op fra Havet. Man seer her, som ogsaa Sønden for Byen, tydelige Spor af at Havet fordum har overskyldt disse Strekninger. Ikke langt fra Stranden, paa venstre Side af Beien til Brudet, viser sig en lang Revle, af Bølgerne tilrundede, nu mosbegroede Stens; høiere oppe, mellem to Skræninger, ligger endnu en anden lignende Revle. Paa mange Steder paa Bornholm findes andre Marker paa, at Havet fordum der har fremvæltet sine Bøl-

ger, men dog ingen Steder tydeligere end her. At Havet gradeviis har aftaget, kan man ikke drage i Twivl ved at see dette; men, naar er det skeet? og om det skeer endnu? ere Spørgsmaale, der ere ligesaa vigtige for Geologen, som for Naturforsteren, at er-holde besvarede.

Som bekjendt, er der skrevet meget for og imod den Hypothes om Havets, og især Østerseens, Aftagelse. Det var den svenske Lærde, Andreas Celsius, Professor i Upsala, som, 1744, først fremstod med den Paastand, at Havet har fra umindelige Tider aftaget; at det aftager endnu, og at man kan anslaae denne Aftagning til 45 Sommer i eet Jahrhundrede. Efter denne Paastand skal Østersøen om 2000 Aar ikke mere være til. Denne Mening fandt mange Modstandere, og der reiste sig imellem disse og imellem dem, som var indtagne af Celsius's Mening, iblandt hvilke varer berømte Lærde, hæftig Strid; en Strid, som de svenske Stænder end ikke fandt under sin Verdighed at deeltake i. Paa begge Sider fremførtes Beviser, som ikke syntes at kunne omkastes, og Kjendsgjerning er det, at Havet virkelig paa nogle Steder aftager; men det tiltager igjen paa andre Steder. Det aftager saaledes i den nordlige Deel af den botniske Bugt, men tiltager igjen i den sydlige Deel af Østersøen. Da det imidlertid er imod Naturens Love, at Vandet kan staae høiere paa det ene Sted end paa det andet, uden at bestrebe sig for igjen at komme i Ligevaegt, saa have de nyere svenske Lærde antaget, at hele Sverrig langsomt hæ-

ver sig i Beiret, fra Frederikshald til henimod Åbo og maaskee hen til Petersborg.

At Havet har aftaget omkring Bornholm have vi allerede bemærket; men naar? Dette maa være skeet for Nordens Historie blev til. Nu aftager det ikke mere. At Aftagelsen vel maa være oldgammel, men nu ophört, dette troer vi bevises af de Bautastene, som staae langs med Stranden. Maar de ere satte, derom haves nu ingen Tradition, og, at de staae nær ved Stranden, beviser, at Havet ikke kan have flyttet hen der i Hedenolden. Ingen af Kystboerne ved heller at fortælle noget paalideligt om Havets Aftagelse om Bornholm. — Omkring den Ø synes Østersøen saaledes at være i en Slags Ligevaegt.

Det er allerede forud bemærket, at Urbjergene begynde omtrent 3000 Alen Norden for Ners. Den meget haarde Granit bestaaer her af megen Kjødfarvet Feltspath, en til to Linier stort, af omtrent lige-saamegen, men mindre, smudsfigrød og graae Kvarts, samt af noget lidet fort Glimmer, som er jevnt udbredt over den hele Masse. Endskjøndt Klipperne ikke ere her saa høie, gaae de dog meget straae ned mod Havet, og ved østlige Binden er Havets Brænding meget stærk. I den Henseende udmaarker sig den saakaldte Maltqværn, en tæt ved Stranden af Havet opstaaende mangekantet Klippe, gjennem hvis Nabninger og Hulheder Bolgerne trænge sig med en sonderlig eensformig Lyd. Noget længere hen, ikke langt fra Søen, ligger en af Bolgerne afrundet uhyre stor Granitblok, Kjødstenen kaldt. Over For-

den er den 15 Alen lang, 8 Alen bred og $4\frac{1}{2}$ Alen høj; efter dens Dannelse at dømme, kan man vel antage, at det Halve af Stenen ligger stjult under Jordens, saa at den indeholder 8640 Kubikfod. Den bestaaer af samme Slags Granit, som ovenbeskrevne.— Ved Stranden, hvor den faste Granit taber sig under Sandstenen, finder man en lille Gang med løs halv forvitret Granit, med noget Kobberglands og Kobbergrønt; paa et Sted viste sig endog noget Malaikit. I ældre Tider har man anset denne Gang for meget lovende, da man ansaae alt det guultglindende deri for Kobberglands; men der er indsprenget i Gangmassen megen messingguul Glimmer og, som det synes, Svovlskiis. — Denne Egns Granit bliver ofte gjennemsat med Kvarts og Feltspaths Stykker, som dog almindeligiis ere meget smalle og urene, dog forekommer i Nærheden af Strandens nogle to til tre Alen brede djerve Kvarts-Gange, saaledes f. Ex. ved Korrehøi.

Noget over en halv Mil Nordvest for Nørø ligger den Deel af Hoilyngen, som benævnes med Navnet Paradis og Helvedes Bakkerne. Beien dertil fører afverlende over Agre og Enge, samt smaae Skovlykker. Jordbunden er kun maadelig, et mager Sandleer; Kornet stod heller ikke godt. Paradis og Helvedes Bakkerne ere to vidtstrakte Granitsbjerge, med en temmelig stor Bjergslade i Midten. Nøsten overalt sees den nøgne Klippe, og hvor den er bedækket med Jord, er Laget meget tyndt og bestaaer blot af forvitret Granit. Paradis Bakken er li-

gesom efter Længden flovet fra N. til S., og begge Dele adskilte ved en ikke meget breed Dal. Den vestlige Side bestaaer af lodrette temmelig høie Klippevægge, hvor en Busk eller et Træ hist og her har fastet Nødder i Bjergsiden, og hvor et fremstaende Klippestykke har givet Plads til en Høgs Nede; utilgængelig for Mennesker. Paa den anden, den østlige, Side er Bjerget mere straat og knudret. I Dalen er en Tørvemoose. Her havde endel Udbyggere forenet sig om i Fællig at sjære Tørv. Mosens Dybde er forskjellig; hvor man nu grov, var den 3 til 4 Alen dyb; men det var og det dybeste Sted. En Mængde Stammer af Ege, Elle, Hassel, Birk og Gran laae uordentlig om hverandre. Egen var fort; Fibrene kunde tydeligen ses; Den kan alene bruges til Brændsel, da den tør bliver fuld af Revner. Birken var saa blød, at den kunde udværes mellem Fingrene. Endel Hassel-Nødder findes her ogsaa. Herved betegnes Aarstiden, paa hvilken disse Træer ere fuldkastede. Foruden disse Levninger af Træer bestaaer Massen af almindelige Tørveplanter. Under Tørven laae et Lag Sand, der er meget afrundet, og synes at bære Præg af Havet. — Tørvens Behanlingsmaade var den almindelige over hele Landet brugelige Pludring.

Den høieste Spidse af Paradis Bakken rager omtrent 90 Alen over Havets Overflade.

Mange større eller mindre Kvarts- og Feltspaths-Gange gjennemsatte her i forskjellige Retninger Graniten, der, ligesom ved Stranden, skyder

stærkt ind mod S. S. S. — Paa en af Paradis Bakvens høieste Spidser fandt jeg en vantreven *Tilia europea grandifolia* (Sommer-Lind).

Sydlig for Paradis Bakken ligger Gamleborg, en fritstaende temmelig høi Bjergknold. Dale adskille den fra de omliggende endnu høiere Bjerger. Paa Spidsen af denne Knold seer man Levninger af gamle Kampesteens Bolde, som have omringet Bjergsladen. Paa den sydvestlige Side er en snoet og meget bred Ugang. De lave Enge og den endnu tilværende Sø vidne om at Gamleborg fordum har været omflydt med Vand. Hvem denne Borg har tilhørt, eller naar den er ødelagt, ere Spørgsmåale, man forgives gøre Omegnens Beboere. End ikke et Sagn eller en Tradition herom haves; men øldgamle maa disse Levninger være, i det Mindste længe før den Tid, da Krudtet begyndte at bruges her i Norden; thi hvor stærk end Bjergets forskilte Beliggenhed og bratte Sider gjør en Fæstning, her anlagt, imod den med Kaarden i Haanden stormende Fiende, saa svag og intetsigende er den nu, da de omliggende og høiere Bjerger aldeles beherske den; maaske ogsaa Gamleborgs Ødelæggelse skriver sig fra den Tid, da Ildsvælgenes Brug blev mere almindelig i Norden. — Et Manuscript, som findes paa Universitets-Bibliotheket i Kjøbenhavn, og er skrevet 1624, figes, at Landets Indbyggere her skulle have havt deres Tilflugt, naar Fiender vare forhaanden, og at de da bortdreve dem med smaae

Gaandstene *) — Bidensfabernes Selskabs Kort over Bornholm lærer os, at imellem Gamleborg og Paradis Bakken findes Porcelainsjord; men det er ikke paa Kortet, den findes. Granitlagene falde her fra N. til S., under en Vinkel af 70° til 80° , og bestaae, ligesom Paradis Bakken, af en gneisagtig Granit.

S. S. S. for Paradis Bakken ligger Hellebækken. Den bestaaer af forskjellige Bjergknolde, begroede med Lyng og Ener. Nogle af disse Knolde ere af en anseelig Højde; og paa den Høiestede, over 200 Fod over Havet, stod under Krigen en Telegraph, hvorfra holdtes et skarpt Udkik efter forbisilende Skibe, hvorom Kaperne i Neks Havn strax varfledes.

Fra disse Høider haves et henrykkende Syn ud over Sønder Herrebs flade Strækninger. Imod S. S. sees Nexo, hvor Husene, de mange med Frugttræer fyldte Haver, Skibsmasterne og Møllerne danne et net Parti; længere hen imod Sønden fremstiller Snogebeks hvide Flyvesands Strækninger skarpt afflikkende imod Havets blaae og Markens grønne Farve. Den vidstrakte Slette mellem Strand-

*) Ole Worm sendte i 1624, til Ørighedernes Besvarelse i Danmark, nogle Spørgsmåale, mest Historien og Oldsagerne angaaende. Dette Manuscript formenes saaledes at være Provsten Jens Petersens Besvarelse. Et dette tilfældet, kan man ikke nægte, at Provsten jo har været meget hurtig med at indsende den, da den er af samme Aar, som Spørgsmålene.

den og Bjergene ere besaaede med Bønderboliger, gjen-nemstaarne af Lunde og træbegroede Markestjel, og fyldt med Ceres's rige Skatte. Boets og Povels hvide Kirketaarne fremrage mellem alt dette, som le-dende Bisere paa denne vildsomme labyrinthiske Synt-
kreds.

Hervedes Bakken bestaaer af samme Slags gneisagtige Granit, som Paradis Bakken. I Da-lene, Skottemadsdal og Gryden, ved Bjergets vestlige Side, findes flere betydelige Feltspath og Kvartsgange, hvoraf nogle synes at være temme-
lig rene.

Klipperne heromkring, og senere hele Landet igjennem, ere overalt begroede med forstjellige La-varter; især bemerkede vi: *Lichen saxatilis* Lin. — *Parmelia saxatilis*, Ach. — *Lich. ventosus* Lin. — *Parm. ventosa*, Ach. — *Lich. pustulatus* Lin. — *Gyrophora pustulata*, Ach. — *Lich. stellaris* Lin. — *Lichen phylades*. — *Lich. calcareus* Lin. — *Li-chen glabiferus* Lin. — *Lich. ciliaris* Lin. — Disse Lave bruges endnu af Nogle, især vestlig paa Lan-det, til Farvning; men i Almindelighed ere disse for-treffelige Lavers Brug og Anvendelse i Farverierne ikke kjendt paa Bornholm saaledes, som den burde være.

I Gudhjem traf vi siden en Kone, der selv far-vede med Lavarterne. Hun laae nemlig Laven først i Vand, for at blødes, kom den derpaa i den Masse, som bliver tilbage efter Brændeviins-Afflaringen, og fogte det Hele i en Time. Den herved frembragte farvende Masse lagde hun derpaa lagvis med Gar-

net, og fogte det; jo længere Kogningen varer, jo mørkere bliver Farven. Efter Kogningen tørres Gar-net, og derpaa udfyldes det.

Saaforemt Landets Indbyggere ret kjendte disse Lavarters Værd, da vilde de blive et ikke ubetydeligt Hjælpemiddel til den fattigere Almues Underhold, og for de Handlende vilde de udgjøre en ikke uwigtig Handelsgreen. Som her, saa i Norge, have disse Lavarter været fra øldre Tider af Almuen brugte til at farve med; men det er især siden 1785, at man der blev mere opmærksom paa dem, da Skotlæn-derne, som vare de første, der kunstmæssigen anvendte Laverne i Farverierne, sendte Kommissionairer om-kring i Norges Stifter, med Prøver af de forstjellige Sorter Laver, deels for at opmunstre Indbyggerne til Indsamling, deels for, ved Prøvers Fremvisning, at forebygge Feiltagelser. I Begyndelsen Indsam-lingen skete, folgtes Laverne af Bønderne til Kjøb-mændene for 16 ƒ. Rd. 1pd.; men noget før Krigen Udbrud vare de alt stegne till 5 Mk. a en Rd. 1pd., og endda havde Kjøbmændene betydelig Fordeel. I en Tid af 6 Aar udførtes fra Christianssand, Flekke-fjord og Fahrsund 2,239,685 $\frac{3}{4}$ Pund, som indbragte 145,234 Rd. 71 ƒ., og hvoraf den fattigere Klasse af Indbyggerne, paa hine Straækninger, havde for Indsamlingen fortjent 88,408 Rd. 84 ƒ. Mange Fattige blev derved hjulpne i Næringsvei, nogle endog i nogenlunde Velstand. — Lavarterne ere nu blevne sjeldnere ved Norges sydlige Kyster; nogle

Steder lader man sig endog ved Reb nedføre af Fjeldsiderne, for at affskrabe de paa disse vorende Lavarter.

Englænderne have derfor udstrakt deres Søgen efter Lavarter til Sverrig og Rusland. Bornholms liden Størrelse har gjort, at Landet hidtil har undgaaet deres Opmærksomhed, og endnu besidder en Indtægtskilde, der rinder næsten urørt, men tilgængelig for enhver, som vil gjøre sig den Umage, at øse af dem; og denne Ønsning vil være lønnende. — Da denne Bog muligen bliver læst af nogle Bornholmere, der kunde finde, at det var UImagen værd, at gjøre Forsøg paa at bringe de forskellige Lavarter i Handelen, vil vi korteligen fremsette, hvorledes man bedst indsamler Laven, og hvorledes man kan forædle den.

I, eller strax efter Regn, indsamles Lavecne. De Lavarter, som danne en Skorpe paa Klipperne, f. Ex. calcareus, kunne ikke indsamles til anden Tid, og affskrabels med en gammel Kniv, et siumpt Tern, eller en dertil indrettet Ternskrabe; de Lavarter derimod, som danne Blade eller smaae Buske, kunne affplukkes med Hænderne. — August Maaned er den bedste Indsamlings-Tid. Da man vil have bemærket, at nogle Lavarter, især Lichen tartareus, vore meget langsomt, og Klipperne derved muligen ganske blotstedes for dem, bør Indsamlerne ikke affskrabe hele Planten, men lade de inderste Skjolde blive tilbage.

Naar Laverne saaledes ere affrabede, hør de bringes til Hovedindsamlerne, Kjøbmændene i Stæderne, og af disse, forinden de sendes i Handelen,

renses suameget muligt i koldt Vand fra fremmede Dele, skyldes hurtigt og tørres i Skygge. Er Beiset ikke tørt, maa de omkastes og i alle Tilsælde ikke henligge fugtige i store Dynger, ellers bederves de.

Strandveien fra Nexø til det derfra 3 Fjerdinge-vei liggende Fiskerleie Narsdale, gaaer næsten stedse over vilde, nøgne, eller blot med et tyndt Jordlag beækdede, Klipper; nedflydende Bække danne hist og her Baads-Havne for Fiskerne.

De meget tykke Lag ere næsten skyrtede paa Hosvedet, og skyde, som det synes, ind mod D. S. D. under en Vinkel af 80° ; dog er det vanskeligt med nogen Noagtighed at bestemme Granitens Strygende og Faldbende.

Narsdalen er et af Bornholms ikke ubetydelige Fiskerleier; Bygningerne ere vel vedligeholdte. Bevært er dette Sted formedelst sit ypperlige Gruus, der sendes hele Landet rundt til Bygningsbrug. Dette Gruus bestaaer af de ved Granitens Forvitring tilbageblevne Kvartskorn. Man finder dem fra et Knappenaals-Hoveds til en Walnøds Størrelse; ethvert Slags ligger ved Stranden for sig, og det meget skarpt affondret, saa at man kan afhente i Skibsladningsviis af dette Gruus, og af hvilken Finnhed eller Grovhed man vil, uden dertil at bruge Harpen. En lille Bæk, som kommer ned fra en nærliggende Dal, har dannet sig en flere Alen bred og over en ALEN høi Seng, hvis Bredder ere saa fuldkomment dosserede, som om det var skeet ved Kunsten.

I denne Egn er det meget brugeligt at fattige Folk anvende Tang til Brændsel. Vi saae dem saaledes ved Marsdale i Fjord med at tilberede Tangen til dette Brug. *Fucus vesiculosus* (Bændeltang),anden Sort har vi ikke truffet over hele Landet, sjældt *Zostera marina* (Græstang) ogsaa, men mindre hyppigten, skal forekomme, hentes fra Stranden og udvredes tyndt paa Steder, hvor man er sikker for at Høivande ikke skal naae op. Her vendes Tangen to Gange, og derpaa, vel gjennemtorret, hjemføres den. Man anseer det tjenligt for Brændsel-Tang, at den gjennemregnes, før den skal bruges, og endnu bedre, om den kan ligge paa Marken en Vinter over, og saaledes udsættes for Beirligets afverkende Indflydelse, hvis ikke bliver den, hvor tor den end føres i Huus, dog fugtig, da de saltagtige Dele, som vedhænge Tangen, filtrække Atmosphærens Dunster. — Ene brænder Tangen ikke; men noget Lyng, Spærner, o. d. l. maa til, for at ildne op. Den giver megen Varme og brænder længe. I Drioelse ansees den for at være lige med samme vægt af Lyng. — Tang-Røgen er meget stærk, ubehagelig og giennemtrængende; vanskeligt er det, at saae denne Stank ud af Klæderne. Hvor ubehagelig denne Røg end er, saa har man dog ikke sporet paa Bornholm dens skadelige Virkninger paa Vegetationen, saaledes som man andetsteds, især paa Vestkanten af Norge, vil hjælde til. I blandt Kjøbstæderne er det især Nørw, hvor man mest brænder Tang. Af denne Byes 282 Familier kan man regne at 200 bruge mere eller min-

dre Tang til Brændsel, naturligt altsaa, at naar alle disse 200 Arnesteder ere i Brug, derfra da reiser sig en sterk Tangrøg, som, naar Beiret er stille, bliver hængende over de lave Huuse. Til næsten ethvert Huus ere der Haver, fyldte med Frugttræer og Urter, men endnu har man aldrig sporet nogen skadelig Virkning af Tangrøgen paa disse, end ikke, naar Frugttræerne stode i fuld Blomstring.

I Norge er det, dog især med Hensyn til Fiskerierne, at man har ivret og ivrer saa stært imod Tangbrændingen. For Bornholms betydelige Fiskerier medfører den ingen skadelige Virkninger; men rigtignok kan der ikke af nogle Skorsteene reise sig den Masse af Røg, som hvor man allevegne fra samler Tang til Kalkbrænding paa Marken. End ikke denne Røg, som i frygtelige Skyemasser hæver sig i Beiret, og derpaa sørker sig mod Havet, skal efter Naturkundiges Formening have anden skadelig Indflydelse paa Fiskerierne, end at den skjuler for den medende Fisker den veiledende Landfjending; ofte skadelig nok.

At Tangrøgen imidlertid ikke er Mennesket og det hele Dyrerige aldeles ligeuglydig, derom kan vidne alle de, som, uvante dertil, befinde sig paa Steder, hvor Tang brændes. Paa Bornholm har man gjort den Erfaring, at Insekter bortjages derved. I Hasle har man i en Række af 22 Aar lagt Merke til et Pæstræ, som ideligen er utsat for Tangrøg fra en Skorsteen. Oldenborrer, Drme og flere Insekter ere stedse af Røgen bortjagede herfra, og andre Træer, kaal m. m. ere røddede fra Insekternes Ødelæggelser,

naar der røgedes om dem med Tang. — De af det Kongl. danske Videnskabernes Selskab anstillede Forsøg ere og overensstemmende med de Erfaringer, man har paa Bornholm.

Tangasken bruges ikke; hvorledes den kan bruges, komme vi til at omtale ved Ronne.

Til Gjødsel benyttes ogsaa Tangen; deels opfjøres den endnu vaad og sættes i Hob, lagviis med Møg, for saaledes at sammenbrændes, deels kastes den i Hob for sig, for at forraadne; paa denne sidste Maade anvendt, har man i Hasle sporet dens fortrinlige Virkninger paa Rødfrugter.

Imellem Narsdale og Svannike træffer man langs med Stranden endeel spidse og høie Stene opreiste. De ligner Norges Bautastene, og ere som disse Gravminder fra Hedenolden. Ved mange af disse Stene har man ved Eftergravnning fundet Beerkrukker.

Torinden man kommer til Svannike, gaaer Veien forbi Frænregaarden, een af de bedste Gaarde paa Landet. Denne Gaard har et stort Areal og meget gode Torver; det halve deraf bortleies til Byfolk. Her skal forдум have været et Munkekloster. Udenfor Gaarden, imellem denne og Strandens er en stor Slette, som bruges til Mønstringsplads for Krigsfolket. Vi saae en Afdeling af Øster-Herreds Infanteri blive øvet. De var alle unge og rasse Folk, og udførte deres Exercits bedre end man kunde vente det af Mennesker, som kun 3 Dage om Aaret samles til dette Niemed. Munderingen er simpel,

men hensigtsmæssig. En kort blaae Trøje, med rød Krave og Opsluger, een Rad Knapper, hvide, lange og vide Lærreds Beenklæder, en Læder Ghako med røde Træsler, samt hvidt Lædertøi. Munderingen skal de bekoste sig selv; Baabnene ere Kongens.

Stranden mellem Svannike og Narsdale er af samme Beskaffenhed som mellem denne og Nero. Det synes i denne Egn, at jo mere man fjerner sig fra Dens Midte, eller nærmer sig Havet, bliver Granitten mere grovkornet; ogsaa Havet opkaster her langt mere grovkornede Findlinger af ringe Sammenhæng.

Svannike er den tredie i Rangen blandt Bornholms Kjøbstæder. Den er bygt midt imellem Klipper; Gaderne ere derfor uregelmæssige og bakkede. Her er 172 Boliger, men ikun 145 Familier; Resten beboes af Enker, ugifte aldrende Fruentimmer og Almisselfemmer. Byen har blot 3 Handlende, og deriblandt ingen Skibsredere, naar de undtages, som eie Part i Fiskerqvaser. Tilforn havde Svannike dog nogen Handel, og 2 Tagter vare næsten hele Aaret igjennem fysselsatte med at føre Erter, Havre, Aftetræ og Fedevarer til København; men dette er nu forbi, og her haves ingen Tagter mere, hvortil deels Misvært, deels den forsøgede Folkemængde, som fører Federmidlerne, gives Skylden. Imidlertid ville de Anstrængelser, der ere anvendte og endnu skulle anvendes paa at forskaffe Byen en god Havn, snart bringe Liv i denne for Handel næsten uddøde By. — 7 Fiskerqvaser, af 2 til 4 Læsters Drægtighed, have hjemme her, og 30 Fiskerbaade. 27 Mennesker bru-

ges til Øvæernes Bemanding, og 40 drive Fiskeriet, som Næringsvei; desuden ere der nogle, som ligeledes deeltage deri, uden dog udelukkende at leve deraf. Gangsten og Afsætningsmaaden er her den samme, som ved Nexø. — Skibstømmermænd findes her ikke; enhver, som forstaaer noget at omgaaes med Øren, sammenkommer efter bedste Eyne en Øvase, eller en Baad. For nærværende Sid var man iførd med at bygge en Øvase. — Af Haandværkere, dersom man tør kalde dem saa, leve her 3 Skrædere, 5 Skomagere, 6 Tømmermænd, 3 Snedkere, 2 Murerne, 3 Træskomagere, 1 Sadelmager, 3 Brolæggere og 1 Glarmester. Enkelte af disse have undertiden en Læredreng. Da een af Haandtrængerne ikke altid kan føde sin Mand, saa ere ofte flere Professioner forenede hos een Person. Nogle Skomagere ere tillige Slagtere, Glarmesteren er Snedker, Murerne ere Bødkere, Brolæggerne ere Tørstere. — I Huseflid give Svannikes Fruentimre Nexøs intet efter. Udforselet til Kjøbenhavn af deres hjemmegjorte Tøier og Bomuldsvarer er ikke ubetydelig. Man føler meget Savnet af en Walker og Farver, hvorfor det tilvirkede Vadmel og Klæde føres herfra til Hovedstaden for at valkes og appretieres.

Hvad der fornemmeligen i Svannike maatte tiltrække sig vores Opmærksomhed, var det saare sjonne Havnearbeide, som for denne By er et meget betydeligt Foretagende, og som fornemmeligen skyldes en af Byen og Landet høist fortjent Borgers patriotiske Midtjherhed. Byen havde i ældre Tider haft

en temmelig dyb Havn, som kunde rumme endel Skibe; men af Mangl paa Tilsyn og Opmuddring tilskyldedes den faaledes, at neppe 2 a 3 smaae Bagter kunne ligge deri, og det endda usikkert. Skulde Svannike igjen komme til nogen Welstand, maatte der sørget for at lette Byen Samfærselen tilsoes. Kjøbmand og Dannebrogsmænd Holst er den, som paatog sig at udføre dette. Allerede før Krigen begyndte han at lade arbeide paa Havnenes Udvilelse; men enkelt Mands Anstrengelser vare hertil utilstrækkelige. I dette Foraar formaaede han ved en Raadsstue-Forsamling de fleste af Borgerne til at love Arbeide og Kjørsel ved Havne-Anlægget. Selv paatog han sig den specielle Bestyrrelse og bestrider Penge-Anlægget.

Stedet hvor Havnen anlægges er en Klippegrund af Granit, paa begge Sider indsluttet af høiere Klipper, som styrte sig slakt ned i Havet, og bestaaer af en grovkornet, men haard Steen. Mellemrummet, hvor Havnen bliver, er opfyldt med oplost Granit, som dog befinder sig i sit oprindelige Leie, hvilket man kan see af dets Textur, saavelsom af dens med den øvrige faste Granit overensstemmende Strygen og Falden. Denne Granit er, for det Meste, saa mør, at den uden megen Modstand giver ester for Spidshammeren. Den er deels grøn, deels rød med gule Pletter. Glimmeren deri er næsten aldeles forvitret, og man kjender den endnu blot af de grønne og gule Pletter. Den største Deel af Feltspathen har ogsaa tabt sin krystallinske Sammensætning, og viser

sig som et deels rødt deels grønt farvet jordagtigt Fossil. Hifst og her finder man endnu i denne Masse et Stykke fuldkomment frisk krystallinsk Feltspath; det lidet deri værende Qvarts er naturligvis uforandret. Denne oploste Granit giver ved Paaaanding en meget stærk Leerlugt. Hvorfra nu denne partielle Forandring i Graniten? eller er den maaстee oprindeligen dannet saaledes, som man her træffer den, ligesom Graniten i nogle Egne af England, hvor Feltspathen ogsaa viser sig som Kaolin?

Det var et saare interessant Syn, her at see nogle og 30 unge Mennesker i raske Slag at hamre løs paa Klippen, og andre sysselsatte med at løsse det sørrede Smul paa Bognene og borthjøre det.

Vi vare saa heldige, at træffe Hr. Holst ved Havne-Arbeidet, hvilket han uafladeligen vaager over, og af ham at føres omkring og gjøres nærmere bekjendt med dette for ham og Byen hæderlige Arbeide.

Før at kunne udvide Havnen, har man ved en Dæmning maattet spærre Indløbet og udpompe Vandet af det gamle Bassin. Dette, som før neppe kunde rumme 2 smaae Skibe, er nu udvidet til at modtage 40 Fisserqvaser, eller Jagter. Midt i Bassinet, paa hver Side af Indløbet, har man af den gamle Grund ladet 2 stirkantede Klippe-Stykker staae, for derpaa at anbringe Fortsønings-Pæle. Man var allerede kommet saavidt, at der næsten i Havnen Baggrund, paa den modsatte Side af Indløbet, var nærmest Land 5 Fods Dybde; i Midten $6\frac{1}{2}$, ved Fortsønings-Pælene 7 og ved Indløbets Begyndelse

$7\frac{1}{2}$ Fod. Længere hen er der 8 og udenfor Indløbet 10 til 12 Fod Vand. Havnens nordlige Landside har 6 Fods Dybde, den sydlige er endnu kun bestemt til Baadshavn, og har gradvis fra 4 til $\frac{1}{2}$ Fods Dybde.

I Havneindløbet er der ved Siden af den 8 Fods Dybde en Klippe, hvorpaa der ikknn er $5\frac{1}{2}$ Fod Vand, og saaledes gjør Havnens største Dybde unyttig. Denne Klippe har man siden villet bortsprænge; men der indløb dengang det Uheld, at Dæmningen, som blev sat udenfor, ikke blev, formedelst den ujevne Grund og det udvendige hæftig paavirkende Hav, tæt nok, saa at Arbeidet blev for denne Gang frugtesløst; men næste Sommer haaber Holst at faae Klippen bortsprængt. — Bulværkerne bestaae af store Stene, omtrent 7 Alen i Bunden, og fra 3 til 5 Alen høie, oven til forsynede med Sommerlag. Det yderste Bulværk, hvor der er fra 10 til 12 Fod Vand, er udvendigt beklædt med Bjelker.

Man vil heraf see, at dette Havne-Anlæg er for en By, som Svannike, intet mindre end ubetydeligt, og har medtaget meget Arbeide og mange Penge. — Borgernes, samt Kjøbmand Holst's ualmindelige Nidkjærhed skulde dog ikke have kunnet udrette dette, hvis de ikke havde erholdt en Hjælp, der var af lige saa velgjørende Følger for Byen, som hæderlig for Yderne. Bornholms Commandant, Oberstlieutenant v. Hoffmann, erfoer, at man ikke ved egne Midler kunde udføre Havnearbeidet. Indseende, hvad vigtige Følger denne Havn vilde have, ikke alene for

Svannike, men og for hele Landet, indgik han strax til Hs. Majestæt med en allerunderdanigst Forestilling, om det maatte tillades ham at eftergive Svannikes og Østerherreds Mandskab, for i Aar, den General-Monstring, som tilkommer ham som Commandant, imod at enhver af de Wærnepligtige forrettede en Dags Arbeide ved Havne-Anlægget. Hs. Majestæt tilstod dette, og Havne-Arbeidet vandt derved 800 Arbeidsdag. 30 af dette frivillige Mandskab arbeidede saaledes hver Dag, og at dette Arbeide var frivilligt og udførtes med Lyst, dette kunde man see. — Foruden dette frivillige Arbeide, have nogle af Borgerne ydet mere Kjørsel og Arbeide, end de havde forpligtet sig til. Omegnens Bønder have ogsaa imellem kommet Arbeidet til Hjælp.

Hvor meget en stor, god og sikker Havn kan bidrage til en Gostads Opkomst, behøver her vel ikke at anmærkes; men denne vil endnu mere blive af Vigfighed, da den er den eneste gode Havn paa Bornholms østlige Kyst. Hid vil derfor sikkert tye mange af denne havneløse Kyststræknings Skibseiere; i det Mindste vil denne Havn blive Winterleiet for deres Skibe, og saaledes dog afkaste Byen nogen Fordeel. Endnu mere vil den blive en Tilflugt for havarerende Skibe, der hellere vil føge hertil, end til Christiansø, da de i Svannike kunne erholde alle Fornødenheder til billigere Priser, end paa hin golde Klippe, og de vilde, hvis de tvinges til at sælge deres Ladninger, da ikke være givne til Pris for 2 eller 3 Monopolister, men de ville erholde alle Dens

Handlende til Concurrenter. — For een af Bornholms vigtigste Næringsveie, Fiskeriet, vil denne Havn blive af de mest velgjørende Folger. Det er udenfor Svannike, det er i Straekningen mellem Gudhjem og Nexø, at den mest og bedste Torsk fanges. Fiskerquaderne, der afkjøbe Fiskerne deres Fangst, ere nu ikke mere utsatte for de Farer, denne klippefulde Kyst er saa rig paa. De kunne nu ligge trygge i Havnene og samle deres Ladning, eller i overhængende Fare tye herind, og Winterleie behøves ikke meer at søges paa den modsatte Kyst; de kunne saaledes før sættes i Fart om Foraaret.

Man skulde troe, at disse og endnu flere Fordele maatte være saa indlysende for enhver, at det ikke kunde omtvivles, at jo alle Svannikes Borgere have as al Magt understøttet og fremmet Havne-Arbeidet. Dette er imidlertid ikke mindre end Tilfældet. De rigeste Mænd her i Byen have intet Bidrag ydet, og Svannikes Havns ødle Skaber har maattet kjæmpe med mange ham i Byen lagte Vanskeligheder. Og saa af denne Aarsag bliver Commandantens kraftige Understøttelse saameget hæderligere, som personlige Forbindelser ingen Indflydelse have havt paa ham. — Held den By, der har en saadan Borger; held det Land, der har en saadan øverstbefalende Kriger.

Havne-Arbeidet er ikke den eneste Fortjeneste Kjøbmand og Dannebrogsmænd Holst haver af Svannike By. Under Krigen, da Nøden ofte var steget meget høit, da Fodemidlerne neppe kunne erholdes, og da enhver, som havde noget at sælge, endog af

den Klasse, af hvilken man mindst skulde vente det, ikke kunde erholde nok for deres Varer, udsolgte denne Hædersmand Erter og Byg til de Fattige næsten for Indkjøbsprisen.

Jordbunden om Svannike er saare fortrinlig, en sandblandet Leer. Bymarken er taxeret til 70 Tønder Land; men indeholder dobbelt saamange. Desforuden hører til Byen endel Stæle *). Man inddeles Ageren, som overalt paa Bornholm, i Bygjord og Havrejord. Paa endel af Bygmarken er indført følgende for disse Marker egne Sædkiste. Rug eller Hvede (dog kun lidet af det sidste), hvortil gjødes, Byg, Erter, Kløver, Kløver. Havren dyrkes paa de dertil bestemte Acre; af disse indtages dog mere og mere til Bygjord. Man pløier her fra 7 til 11 Tømmer dybt til Byg. Almindeligen afgiver dette 12 til 14 Fold; det skal imidlertid ikke være usædvanligt, at have 20 Fold.

Enhver Borger har i sit Huus et Brændeviinsværk. Vænderne ere meget dybe, Hatten og Kjøleapparatet af de ældste Indretninger. Til en Brænding bruges 3 Tønder Byg, deraf ere 2 Tdr. Malt. Man regner at erholde pr. Td. 36 til 38 Potter 5 til 6° Brændeviin (?).

Paa Hoiderne omkring Byen staae nogle Veirmøller. De have, som de fleste Møller paa Born-

*) Ved Stæl forstaas Gaarde, som for det Meste drives af Kjebstædfolk, og hvori ikke holdes Dug og Disk, eller som ere ubehyggede.

holm, Vingerne beslagne med Split, det ere smaa tynde Fyrrebræder eller Spaaner, hvilke ikke koste saameget som Seilbug, og heller ikke sonderrives saa let af Kastevinde. Naar man vil fire for Binden, udtaages af Vingerne her og der en Spaan. For endnu mere at opfange den i Dag svage Bind, var paa een af Møllernes Vinger nogle Splitte fæstede paa Vingerhyggen. — I det øvrige af Danmark er neppe dette Slags Seil brugelige. I Holsteen derimod ere de almindelige.

Fra Svannike til Liste fører en meget romantisk vild Wei. Paa venstre Side hæve Klipperne sig, paa heire sænke de sig mod Havet, der voldsvmt bryder sine Bølger mod Granit-Massernes Svælg. Her seer man temmelig tydeligt, hvorledes Graniten er Kloftet fra N. N. W. til S. S. O., og er optaarnet i mægtige meget hældende Lag. Graniten er her overalt temmelig grovkornet, og ligner i det Hele den paa hin Side Svannike. — Noget henimod Liste træffer man paa en rig Feltspathsgang, som er næsten 10 Alen bred; en lignende er imellem Liste og Boelshavn, ved den saakaldte Hellig Tomfru, en Klippe. Liste, et temmeligt stort Fisserleie, ligger herlig grupperet mellem Klipper og Afketræer. Ikke mindre sjøn, men endnu mere vild, er Egnen mellem dette og Boelshavn. Tydeligen kan det sees, at Havet fordum har udøvet al sin Bold paa denne Strækning; deraf de overalt i kaotisk Wildhed liggende løsrevne Klippestykke. Paa enkelte Steder har den haarde Granit dog modstaet Bølgernes Ind-

brud, man seer deraf enkelte Klippemasser hist og her fremstaaende. Ikke langt fra Gyldenaae gaaer Beien saaledes mellem 2 ligeoversor hinanden staaende høie, men smalle Klipper, der danne en naturlig Portal, og ligne de Afbildninger Kunstnerne fremstille for os af Hedenolds ældste Mindesmærker. — At Havet har raset her længe før Historien blev til, bliver klart ved at skue den Mængde Bautastene, som her staae rundt omkring og det lige ved Stranden. Af disse Minder, fra den gamle nordiske Kraftold, er især mærkeligt, et formodentligt Tingsted. En Mængde uregelmæssigen dannede Stene udjøre en Oval, ved hvis ene Ende, umiddelbar forenet med den, staaer en meget høi spids Steen — som de almindelige Bautastene — der igjen er omringet af en Kreds mindre Stene. Det Hele er i uskadt Stand.

Man nyder hersra en af de sjønneste tenkelige Udsigter. I en Streækning af halvanden Mil seer man Havet paa høire Side, paa Venstre hæver Landet sig betydeligen, og paa nogle Steder modsetter det Bølgernes Bryden høie lodrette Klippevægge. Kysten danner en Halvmaane, hvori enkelte jordklædte Klippekloster rage frem, den ene bag den anden. Enhver af disse Kloster eller Bjergrygge ere igjen omgivne med et Skovbælte, hvoraf hvert enkelt adskilles ved frugtbare Marker. De adspiedte Bondergaarde vise sig hist og her, og paa enkelte Steder en Samling af Bygninger: Boels havns, Yppernesteds og Maalsteds Fiskerleier. Gudhjem med sin Klippekirke ender Maleriet. I Fjernet til

Høire hæver sig Christiansø, som en hvilb Strimbel, op af Havet.

Bed Gyldenaae, som nu næsten var udtørret, men hvis reentfyllede steenrige Leie vidnede, foruden den af Granitblokke yderst elendige, men høie Bro, hvis Brug nu ikke ret kunne sees, om at her maa om Høsten og Væren være en dyb og rivende Strom, dreiede vi ind af Landet, klatrende op af Naens steile Klippevægge, hvor en Sti, flyngende sig imellem Krat, dannede en ret behagelig Spadseregang, og søgte ad denne og over Brændes marken, endeel af Bornholms frugtbare ørkenmæssige Udmark, til Brændesgaardene, der ligge en halv Fjerding-vei vesten for Svannike, i en overmaade romantisk Egn ved Gaasebækken. — En af Brændesgaardene (de ere 3 i Tallet) tilhører Lieutenant Kibller, som har opholdt sig hos Schroll paa Lykkensæde, for der at lære den forbedrede Høravling. Han behandlede dog sin Hør paa den her paa Landet almindelige Maade, endstjønt han erkendte den schrollstes Fortrinalighed. En mere udbredt Kløveravl, samt Kartosler i Marken, vare det eneste jeg kunde spore af hans Ophold hos Schroll. I disse to Ting var han bleven efterlignet af Naboerne. — Hans Fader havde været en Skovelsker, en sjeldnen Ting her paa Landet, og havde plantet mange Træer, som nu stode i sjøn væxt.

Bed den Bæk, som i nogen Afstand fra Gaarden malerist flynger sig imellem bratte skovklædte Bruske, ligger en Pladstemolle. En vertikal Cylin-

der, af en Aленs Gjennemsnit, har paa Randen 14 vertikale Skovler, en halv Aлен brede og tre fjerdedeel Aлен dybe. Denne Cylinder er ved en Fernstang sat i umiddelbar Forbindelse med Løberen. Vandet styrter ind i Skovlerne og sætter dem paa denne Maade i Bevægelse. Hjulet kan ikke gaae, naar der er Overfled paa Vand, da dette da virker lige stærkt paa de paa begge Sider af Cylinderen anbragte Skovler. Er der lidet Vand, har det ikke Kraft nok til at drive Møllen. I alle Tilsælde give de Løberen en sagtere Gang, end andre Slags Hjul. — Dette Slags Vandhjul er yderst ufuldkomment, og, hvor de bruges, bære de Vidne om en raa Mekanik. De affakkases ogsaa nu mere og mere her paa Landet, og blive sjeldne. *i.e.* Vi saa ikke mere end to saadanne.

Herfra søgte vi den almindelige og alt bestrevne Landevei tilbage til Nørø.

Vi have allerede seet, at Sandsteensformatio-
nen begynder noget over 2000 Aлен norden for Nørø,
umiddelbar ved Urbjerget. Sønden for Byen kan
man vedblive at forfølge den uafbrudt, indtil omrent
halvveis, mellem Nørø og Fiskerleiet Snogebæk; men
her taber den sig under Flyvesandet. Sandstenen vis-
ser sig meget forskjellig, saavel i Henseende til Korn,
som til Farve. I Begyndelsen er den fuldkommen
liig den alt før bestrevne, og i Nærheden af de to
tæt ved Byen liggende Fiskedamme har man gjort
nogle Forsøg, hvilke have givet forenkede Resulta-
ter, da man under Dækkelaget har fundet nogle ret
gode og brugbare Sandsteenslag. Det vil dog være

forbundet med mange Besværligheder, at anlægge et
Brud her, formedelst Egnens lave Beliggenhed.

Længere mod Syd er den saakaldte Ginghams-
Steen, der er hvid og rød, saavelsom lyseguul og rødstri-
bet, har meget lidet kisellerigt Bindemiddel, og bestaaer
iørigt af deels større, deels mindre Kvartskorn. Dette Slags Sandsteen er meget haard og fast, og
forekommer i temmelig tykke Lag. Formedelst dens
stribede bølgefomrige Farvetegning under man den
her paa Landet til Bordplader. Nærved Ginghams-
Stenen er en anden Art meget grovkornet og tynd-
kifret rød Sandsteen. Dens kvartsagtige lerige
Bindemiddel indslutter Kvartskorn, fra een Linies
til et Spurveægs eller en halv Tommes Størrelse.
De findes især paa Affondringsfladen, og vise sig
som fuldkomne af Havet afrundede Findlinger. Læn-
gere imod Sønden findes en meget fin rødaglig Sand-
steen, i hvilken de enkelte meget smaae Kvartskorn ere
saa nære forbundne med det ringe Bindemiddel, at det
Hele synes at være en homogen Masse. Denne
Sandsteen er paa mange Maader kløftet fra V. N. V.
til D. S. D., Falrets Retning, og i disse Kløfter ere
sædvansligent mange smaae Kvartskrystaller, der ty-
deligen vise sig som Pyramider med sexsidig Tilspsids-
ning. Øfste ere de farvede matviolette; paa nogle
Steder have de fuldkommen Umetyhstens Farve. —
Strax herved tildækkes Sandstenen af Flyvesandet,
og først ved Salthammer, den yderste ved Snogebæk
i Havet udspringende Odde, træder den igjen frem i
Reise til Bornholm. X

Dagen, og det med samme Strygen og Falden, som ved de forud beskrevne Steder.

Salthammers Sandsteen er hvidgraae, og i dens ringe tildeels lerige Bindemiddel er en stor Mængde Kvartskorn, som sjeldent ere større end en halv Linie. Tæt bag Salthammer tildækkes Sandstenen igjen af Flyvesandet, og den kommer, paa Landets sydostlige Side, ikun een Gang endnu til synne ved Broers Rev; længere hen taber den sig ganske under Sandet, og ikun svage Spor sees til den ved Stranden, omtrent 2000 Alen østen for Ollenaæ, hvor den bedækkes af Skiferleer.

Snogebæks Flyvesand er vidt og bredt bekjendt; det er meget fint og hvidt, og bestaaer af smaa Kvartskorn. Paa Bornholm bruges det til at blandes med Kalk, naar enten udvendige Mure skal afdæsses eller finere Muurarbeide foretages. Det føres ogsaa til København, hvor det bruges paa Skriversstuer til Strøsand. — I Egnen om Snogebæk har Naturen temmelig dæmpt Flyvesandet, og Elymus arenaria, samt Salix incubacea have paa mange Steder forstørret det et smukt grønt Dække; men dette er kun tyndt, og kan derfor letteligen i haarde Winter brydes af Frosten, og Sandet igjen begynde at flyve. Herpaa haves i denne Egn flere sorgelige Beviser. Imellem Snogebæk og Ollenaæ har Flyvesandet lid efter anden foraarsaget betydelige Ødelæggelser, ved det at hæftige Storme have ophvirret Sandbanker og adspredt dem over de omliggende frugtbare Marker. Paa denne Maade er i Povels Sogn 4 Bønder-

gaarde tilsandede. — Naar man seer dette Flyvesand, hælder til dets Virkninger, og hører tale om de Ødelæggelser, som det har anrettet, og endnu anretter, saa glæder man sig ved hver grøn Flade, der viser sig i et saadant Sandhav; men, hvorledes man bliver tilinds, naar man seer selv dette tynde Grusværs Dække afdæsles (hvilket her var Tilfælvet) for at afgive et elendigt Brændsel, det maa overlades til Læseren selv at dømme om. Vi have i Danmark en ypperlig Forordning af 19 September 1792 angaaende Sandslugtens Dæmpning, og som har hørt velgjørende Følger; den gælder uden Undtagelse for Bornholm, men hertil maa den endnu ikke være kommen, da man vist ellers ikke vilde være saa ligegeyldig ved at see, hvorledes en tøileslos Afbenyttelse af Udmærksjorden sætter saa mange Medborgeres Bee og Vel paa Spil.

Fra Nørø indtil Snogebæk er Kysten, som allerede bemærket, ikun lidet høinet over Havets Overflade; men naar man derfra vandrer op til Povels Kirke, hæver Egnen sig mere og mere. I kort Afstand fra Snogebæk ophører Sandet, og Jordsmønnet synes temmelig frugtbart, et sandblandedt Lejer. Sæden stod godt paa Marken. Det bedste Stykke Hamp vi have set paa Bornholm stod noget sydlig for Kirken. Sædfelgen i Povels Sogn er Rug, gjødet, Græsmark, Byg, Erter, Byg, Erter. I Stedet for anden Gang at saae Erter i en og samme Omgang, bruge nogle at saae Havre; denne Sædart har iøvrigt sine egne Marker.

Ser til syv Sommer dybt ploies almindeligen. Paa Præstegaarden holdtes 10 Heste, 7 Kør og 40 Saar, store og smaae. — Sognet mangler aldeles Skov. Den nuværende Præst, Mahler, har derfor anlagt bag sin Embedsbolig en Planteskole af Af, Birk og Bøg m. m. Aften stod især fortrinlig. De fleste Træer havde lidt meget af Sneen i Winteren 1813-14. Nogle var aldeles brækede. — Strand ved Kirken ligger en betydelig Høi, som ligeledes af Mahler beplantedes med vilde Træer, især Hassel. Fra Toppen af denne Høi haves en meget smuk Udsigt. For at holde Øvæget fra at beskadige de plantede Træer, var Høien i Aar begyndt at indgraves og steensættes paa de Steder, hvor Tornebuske ikke spærre Tilgangen.

Ni spæbjerget adskilles fra Povels Kirke ved lave, for det Meste af Tørvejord bestaaende, Dale. Bjerget er en temmelig stor Slette, hvis Overslade bestaaer af et stærkt bindende Leer, blandet med smaae Brækker af Skiferleer og noget Stinksteen. Skiferleer udgør Bjergets Bestanddeel. Ved dets vestlige End flyder Ollenaas, der er eet af Bornholms største Vanddrag, og udspringer i Høihyingen fra Søen Ollene. Paa begge Sider af Aaen sees Skiferleers Bjerger, som ved Strandens have en Brede af omtrent halvfulde tusinde Alen, og strække sig over 3000 Alen ind i Landet. I Ollenaas Leie træder Skiferleeret og Stinkstenen tydeligen frem i Dagen, og man kan her nære sig tage begge Bjergarters gjen- sidige Forhold til hinanden og til Sandstenen. Naar

man følger Ollenaas fra dens Udløb ind i Landet, hæve Skiferflotserne sig ikke langt fra Strandens til en betydelig Høide, og tage deres Begyndelse tæt under den sandede Overslade. Skiferleret gjennemstjæres af Aaen. I de lodrette Brinke fandt vi 4 af de saakaldte Demantskloper siddende i forskellig Høide. Disse Kloper vare af Dannelse og Størrelse som en almindelig hollandsk Øst. De findes iøvrigt af forskellige Størrelser, og der har været de, som 4 Heste neppe mægtede at trække bort. Demantskloperne bestaaer af en tæt asfograae, i det sortegraae trækende, Kalksteen, med et usævt i det smaa-splitrende trækende Brud. Stenen er rigjennemfigtig, og giver en lysograae næsten hvid Streg. Den er blød og giver ikke Ild med Stalet. Massen er gjennemsat med mange og i alle Retninger gaaende Klofter. De mindste af disse ere udfyldte med mørkegraae for det Meste fort Kalkspath, de større derimod, som ligge mere henimod Kuglens Midte, med en skøn hvid, i mangfoldig Dannelse udkrystalliseret, Kalkspath, imellem hvilke man finder hist og her mere eller mindre fuldkommen krySTALLISEREDe vandklare Bergkrystaller, bornholmske Diamanter. Almindeligen sidde de løse i Moderstenen, og falde ofte ud, naar Kuglen itusslaaes.

Det her i een Retning og under temmelig stadig Faldbinkel fortløbende Skiferleer, har lagt sig i tynde og bølgefomrige Lag omkring disse Kugler, saa at de maae være af en ældre Formation, end hūnt. I Aaen selv fandt vi endnu 4 til 5 Diamantkloper, som

Bandet sandsynligvis havde udskyldet af Skiferleret. Her stryger det ikke overeensstemmende med Sandstenen, men fra N. til S., og falder fra N. til S., omtrent 5° . Gaaer man længere op ad Ollenaæ, bliver man snart vær ved den vestlige Side afværlende Lag af 12-18 Sommer mægtig Stinksteen, og ligesaa mægtigt Skiferleer. Denne Stinksteen, som siden oftere forekommer, indtil Skiferleer Bjerget aldeles ophører, er en fort Kalksteen, med ujævnt Brud, tildeels med megen fortglindsende Krystallisk Kalkspath, og lidet Svovlkis. Den given en hvidgraae Streg og er blød. Paa Uffsondringsfladen, men ogsaa ikun ene her, findes en utallig Mængde smaae Pectiniter, som tildeels endnu have uforandret beholdt deres hvide Skal. Ved Gnidning giver Stenen en meget sterk empyrevmatisk Lugt. Ogsaa Cementsteen, hvorom mere siden, findes her afværlende med Skiferleret.

Så mere man igjen nærmer sig Sandstenen, jo mere stryge Lagene overeensstemmende med denne, fra N. N. V. til S. S. D.; deres Faldwinkel er dog større end Sandstenens i Almindelighed, nemlig 8° mod S. V. — Norden for Borregaard, der hvor Skiferleret ophører og Sandstenen igjen bliver herskende, sees tydeligen begge Bjergarters Forhold til hinanden. Skiferleret hviler nemlig paa Sandstenen, og falder her $6-8^{\circ}$. Sandstenen falder ligeledes mere end sædvanlig. Den Sandsteen, som grændser nærmest til Skiferleret, "har aldeles forandret sin Natur. Den gaaer over i det tyndskifriga, er meget haard,

af grøngraæ Farve, har et meget fint jordagtigt Brud, er meget lerig og uden tydelige Qvartskorn; med væbnet Hie kan man dog finde deri meget fine Qvartskorn og smaae Glimmerblade. Skiferleret i dette her beskrevne Skifer- og Cement-Bjerg er fort og tyndskifret; i Brudet er det fløielsfort, jordagtigt, og viser her, foruden mange smaae Svovlkis-Punkter, ogsaa andre glindsende Partikler, som ere enten Glimmer eller Gips. Brudstykkerne ere skifriga og temmelig skarpkantede. Det er uigjennemsigtigt, giver en fort, undertiden mat glindsende, Streg, er blødt, magert at føle paa, klæber næsten slet ikke til Tungen, og forvitrer let i Luften. I Ilden taber det sin mørke, sorte Farve, uden dog at brænde med Rue, og udbreder derved en stærk Svovl-lugt. I dette Skiferleer har man endnu ikke, uagtet mange anstillede Undersøgelser, fundet Spor til Plantearstryk. Efter dette Skiferleers ovenstaende Charakteristik, kunde man, især med Hensyn til den sorte Streg, med rette spørge, om det ikke egentlig burde regnes til Alun-skifer. Da dette Skifer i det Hele indeholder megen Svovlkis, er der ingen Dviil om, at det kan bruges til Alun-Tilvirkning. Der hvor Skiferleret ophører, begynder, som allerede bemerket, Sandstenen, der strækker sig uafbrudt i Nord til Urbjerget. Stenen er dog overalt bedækket med et saa tykt og, som det er denne egen, frugtbar Jordlag, at man ikun seer den paa faa Steder; dette er iblandt andre Tilfældet ikke langt fra Boels Kirke, ved Landeveien.

Formedelst den svagt faldbende Sandsteen bestaaer den Deel af Sønder-Herred, som ligger mellem Nakirkeby og Ollenaæ, af en Slette, der med en jøvn Skraaning gaaer ned mod Stranden. Det er endel af denne Slette, som kaldes Egla Enge *), og hvor et Slag skal have staet mellem Lübeckerne og Hens Indbyggere. Nogle nedsatte Stene siges at være Begravelsesminder. — Henimod Peers Kirke begynder det, før frugtbare Jordesmon at blive sandet, og ved Kirken gaaer det reent over til Sand. Ligesom man derimod fjerner sig fra denne, og kommer Ollenaen nærmere, aftager Sandet, og ved Absalons-Gaarden træffer man igjen frugtbart Jordesmon. Henimod Havet tiltager Sandet paany, og gaaer til sidst reent over i Flyvesand. Overeensstemmende med Jordens Beskaffenhed var ogsaa den Sæd, som den bar. Ved Absalons-Gaarden saae vi fortrinlige Crter og Byg. Rugen, som nu blomstrede, ydede et skjønt Syn. En svag Wind førte nemlig det hvidgraae Frøstøv, lig en tyk Sky, hen over Marken. Det var ligesom om man om Foraaret, efter en varm Regn, seer Jorden dampet.

Peers Kirke var indvendig festligen prydet med Løv, formedelst St. Hans Dags Høitids Skyld. Det er Skik paa Bornholm, at Kirkerne til denne Tid saaledes udsmykkes, og Bønderne maae, som

*) Et eglæ, siges i Landets Sprog om En, der misfornuet smaaumuler over en Ting og Eildragelse, hvorom har været Trætte, men som er afgjort. Egler i er Riv og Trætte.

Plichtarbeide, hugge Grene, og kjøre disse til Kirken. I denne Kirke gjemmes den saakaldte Bondeveds Kalk, et Regelstilar fra Catolicismens Tid, og hvorom læses hos Skougaard en vidtløstig Fortælling. Kirken har et fladt Brædeloft. Paa dette ses malet Peers Kirke, omgivet med Gravsteder. Dommedagen foresilles. De Døde stige op af Gravene, og nogle føres af Engle til Himmerige, hvor Christus, omringet af 12 Engle med Palmegrene i Hænderne, modtager dem; Andre blive derimod annammede af Djævle, som, bevæbnede med Høthyve, drive Synderne foran sig, og styrte dem i det brændende Helvede, her foresillet ved en Drages ildsprudende Svælg.

De Bøndergaarde, vi hidtil havde seet paa Bornholm, havde alle haft et ret smukt Udseende, vare pynteligen hvidtede. I den Deel af Sønder-Herred, som ligger mellem Nakirkeby, Ollenaæ og Grødbyaæ, vare de fleste Gaarde derimod i maadelig Forfatning, og Murene ikke kalkede. Man sagde dog, at eftersom de Gamle uddøde, og Gaardene kom i de Ungres Hænder, blevé Bygningerne ogsaa bedre holdte vedlige. I mange Huse saae vi Bordplader af et mørkt rødbrunt Marmor med brede grønne Larer. De ere optagne af Stranden, hvor et Skib, Ladet dermed, forliste udenfor Eekes Gaard i Peders Sogn. Bordpladerne staae lodrette i Stranden. — Bøndergaardene ligne iovrigt aldeles de Danske, dog forekom det os, at hine vare større end de sjællandske, hvilket maaste kan have sin Raesag i den megen Bælg-

sæd, som saaes her, og som udfordrer stort Huusrum. Klinede Vægge bruges ogsaa. Stuehuset derimod var som oftest Bindingsværk med bændte Steen.

Paa Smaalyngen, omtrent 4000 ALEN fra Alkirkeby, er et lidet Sandsteensbrud, hvor man forдум har hentet Møllestenene. Nu bryder man her alene Steen til Gjerder, da den ikke godt lader sig bearbeide til andet Brug, og er uregelmæssigen kløftet. Næppe 6 Tommer under Jordens Overflade findes de første tynde Lag Sandsteen; de blive i Dybden tykkere, og opnaae paa nogle Steder indtil 20 Tommers Mægtighed. Lagene have det almindelige Strygen fra W. N. W. til D. S. D., og falde imod S. S. W., under en Vinkel af $4-5^{\circ}$. Massen er kvartsagtig, hvid eller rødlig; Kvartskornene udgjøre en homogen Masse. Ved Paaaanding mærkes dog til Leer. Stenen har et splitrig, i det smaa muskledede overgaende Brud, er skarpkantet, gjennemskinnende ved Kanterne, giver stærk Eld ved Stalet. Imellem Ulensaae og Læsaae, imellem Urbjerget og Havet, vedbliver Sandstenen uafbrudt. — To Steder fortjene paa denne Strækning i mineralogisk Henseende nærmere at omtales. — Paa store og lille Loftsgaardens Grund, paa begge Sider af Grødbyaae, findes, næsten umiddelbart ved Taebredden, et Slags Porcelainjord, som forдум hyppigen er bragt til Porcellainfabriken i København. I Aaret 1775 anstilledes nogle Forsøg ved den vestlige Side af Grødbyaaen, hvorved man fandt, at Porcellainjorden ligger her

imellem Lag af hvid, kvartsagtig, temmelig grov-kornet, hist og her med megen lidet Glimmer blandet Sandsteen, og det i følgende Orden. — Først ligger et Dække af $10-11$ ALEN Jord og Gruus, under dette $1\frac{1}{2}-2$ ALEN hvid Sandsteen af ovenbeskrevne Slags, derpaa

- a) 6 Sommer hvid Sandsteen
- b) 4 — hvidt Leer
- c) 4 — hvid Sandsteen
- d) 3 — hvidt Leer
- e) 7 — hvid Sandsteen
- f) 4 — hvidt Leer
- g) 8 — hvid Sandsteen
- h) 6 — hvidt Leer
- i) 3 — hvid Sandsteen
- k) 3 — hvidt Leer
- l) 2 — hvid Sandsteen
- m) 4 — hvidt Leer
- n) 3 — hvid Sandsteen
- o) 2 — hvidt Leer
- p) $3\frac{1}{2}$ — hvid Sandsteen
- q) 3 — hvidt Leer
- r) 3 — hvid Sandsteen
- s) $3\frac{1}{2}$ — hvidt Leer

tilsammen 72 Sommer, hvoraf $32\frac{1}{2}$ Sommer er Leer, og $39\frac{1}{2}$ Sommer Sandsteen. Under det sidste Leerlag findes et tykt meget haardt Lag Sandsteen, som ikke blev gjennembrudt. 600 Skridt N. W. for denne Grube, som nu er opfyldt med Vand, fandtes ved Brøndgraving, ogsaa under et Jorddække, $14-16$

Fod afværlende Lag hvid Sandsteen og Porcellain-jord. Denne er temmelig mager at føle paa, og klæber temmelig stærkt ved Tungen. De iblandede kiselagtige Dele ere overordentlige fine, dog ikke i betydelig Mængde, hvilket nofsom erfares ved Lerets Clemning. Ogsaa nogen Glimmer findes deri. Den er ikke meget ildfast og smelter i den kjøbenhavnske Porcellain-Dvns almindelige Hede. Ilden beholder den sin hvide Farve, og spiller blot imellem i det guulagtige. Ved den kjøbenhavnske Porcellainsfabrik bruges endnu denne Sort Leer, hentet fra en Grube ved Læsaaen, omrent 1000 Skridt fra ovennævnte ved Grødbyaen. Hjunt forekommer, ligesom dette, mellem Lag af hvid quartsagtig Sandsteen, men ligger ikke saa regelmæssig som denne, hvorfor een Grube allerede er indstyrret. Ved at sammenligne Forholdet af Læsaaens og Grødbyaens Leer til Sandstenen, sees tydeligen, at begge Leerlag staae i Forbindelse med hinanden. Den forommeldte Brønd tjener ogsaa som Beviis herpaa. Læsaaens Leer er ikke sjeldent blandet med smaae Sandsteensbrokker, og indeholder vel ogsaa i det Hele mere Glimmer end Grødbyaens; det lader sig derfor heller ikke saa godt rense, Farven er hvid, spiller i svagt lysegraat, er temmelig sidtagtigt at føle paa, klæber stærkere end hjunt ved Tungen, viser ved Clemningen mindre Quarts pulver end Grødbyaens, er ikke mere ildfast end dette, og bliver under Brændingen almindeligen noget guult.

Imellem Grødbyaen og Baghammer Odde fin-

des i Havet et Lag bitumineust Træ. Det stryger fra V. N. V. til D. S. D., og kan tydeligen sees ved lavt Vand. Medens vi vare her stormede Havet, hvorfor vi ikke kunde roe ud og selv undersøge Laget. Træet er sort, eller mørkebruunt, bliver fjört i Lusten, og har beholdt sin fuldkomne Træ-Textur. Det synes at være Elletræ; dog findes ikke, saavidt vore Tagttagelser og Undersøgelser strekke sig, nogen Bark enten paa de tykke Stamme eller paa Grenene; hvilket da heller ikke er almindelig ved det bitumineuse Træ. Træet brænder med en svag blaaagtig Lue, og udbreder en Lugt, liig den ved Tangbrænding, sjønt i ringere Grad. Under stærk Paalandsvind opkaster Havet mange smaae, forskjelligen dannede, dog mest eliptiske Stykker bitumineust Træ, der opsamles af fattige Folk. Naar det er stille Veir derimod, hente Fiskerne deres Brændesorraad fra dette Rev. Hvorvidt dette bitumineuse Rev strekker sig, veed man ikke. — Spørgsmaalet bliver nu, i hvilket Slags af de herværende Fløtsbjerge at hjunt bitumineuse Lag Træ forekommer. Omegnens Fiskere optage imellem Havet, Strandten og hjunt Lag mange Demantskugler. Dette synes tydeligen at bevise, at Skiferleret fortsættes under Havet fra Læsaaen til Grødbyaen, og, kan dette af foranførte Grunde ikke være nogen Twivl underlaastet, saa er det klart, at det bitumineuse Træ maa ligge som et Lag i Skiferet, eller som et Rev i en stor Kleft i Skiferbjerget, hvilket er endnu mere sandsynligt.

Fra Grødbyaaen kommer man, langs med Stranden, over høie Sandbanker til Læsaaen. Det ved Grødbyaaen staaer paa Strandbrinken det halve af en aflang, med høie tilspidsede Stene omsat Kreds, hvis største Længde er 54 Skridt. For 20 Aar siden, sagde Fiskerne, var denne endnu heel, men Havet bortfyller, Tid efter anden, af Sandbankernes Fedder, og Stenene ere derved nedfaldne. Efter al Rimelighed har dette været et Ringsted. Meget viseligen have Besets gamle Sonner valgt det Sted, hvor de raadsloge om Krig og Fred, nær ved det Hav, hvorpaa ikke fandtes een Plet, uden den vidnede om deres Bedrifter. Med disse og disses Skueplads for Vininen maatte det ikke falde Høvdingerne vanskeligt, at opflamme Folket til ny Daad.

Bed Læsaaen viser sig, ligesom ved Høllenaaen, Skiferleer i uregelmæssige, meget tynde, bolgefornimige Lag. Skiferet afverler her med rødt og guult Leer, som dog ikke synes at forekomme i nogen Mængde. Denne Farvejord har i det Store ligesaa skiftrige og ligesaa tynde Lag, som Skiferet selv; ved Paacanding har den ingen stærk Leerlugt, klæber ikke stærkt ved Tungen, er mager og raae at føle paa. Med væbnet øje finder man en stor Mængde meget smaae Kvartskorn deri, og hist og her nogle Glimmerblade. — Noget høiere oppe forlader Aaen Skiferbjerget, og begrændses igjen paa begge Sider af Sandstenen, hvilket dog ikke varer længe, da Aaen böier sig, og paany bestyller Skiferleers Lag. Imellem høint Sandsteenslag, som falder mod S. V.,

omtrent 7° , ligger den alt beskrevne Porcellainjord. Vedbliver man at følge Aaen, haves stedse Skiferleers Bjerge paa begge Sider, indtil sønden for Kalbygaard (den 16de Vornedgaard i Aaker Sogn), hvor Sandstenen igjen kommer frem, og falder, ligesom Skiferet, fra N. Ø. til S. V., men — nær ved dette — temmeligen stærkt, nemlig 10° . Skiferet hviler tydeligen paa Sandstenen, og stiger her meget skraat i Veiret, saa at det falder ligesaa stærkt som Sandstenen. Skiferet vender sig derpaa vestlig, og maatte snart sees i Dagen, hvis det ikke var forvirret. Sandstenen ligner aldeles den ved Høllenaaen, hvor den støder sammen med Skiferleret; den fjerner sig alene fra hin ved en større Mængde smaae messinggule Glimmerblade.

Bed Bøfegaarden ligger Skiferleret næsten vandret; i det høieste falder det 1 til 2° fra N. N. Ø. til V. S. V.; er mørkegraa, faldende i det Fløiels sorte, er i Brudet meget suintkorvet, tabende sig i det Lige; Brudstykkerne ere parallelepipediske og skarpkantede, ere hverken gjennemsigtige eller gjennemskinende, næsten bløde, og ikke sonderligen tunge; ved Paacanding mærkes en temmelig stærk Leerlugt; de give en graae, i det Hvide trækkende, Streg. Skiferet er indsprængt megen Svovliis, som ikke sjeldent forvirrer udvendig, og derved overtrækker det med tykt, rødt Jernokker.

Skiferleret hviler her paa Cementsteen, som viser sig overalt paa Aaens vestlige Side, i den den saakaldte Limensgade (en Deel af Udmarten)

ligger den neppe 6 Tommer under Jordens Overflade. Professor og Etatsraad, Ridder Wad har *) paa følgende Maade beskrevet denne tætte Kalksteen: Farven er heelt igjennem asfegraae, som trækker i det graaesorte. Den forekommer djerv i hele Fløtser, hvori findes indvoret Forsteninger af Muslinger og indsprængt Svovlkis **). Overfladen er mat, med meget faa glimrende Punkter, maaſke Kalkspath. Brudet er ujævnt, som, i det Mindre, gaaer over i ufuldkomment muskligt, og, i det Store, i skifrigt Brud. Brudsstykkerne ere ubestemte, temmelig skarpkantede. Den er uden affondrede Stykker, uigjennemsigtig, giver en graehvid mat Streg, er i meget ringe Grad halv haard, næsten blød, lidet sammenholdende, sprød og ikke synderlig tung. Ved at aandes paa giver den en sterk Peerlukt, derimod ingen urinagtig Lukt ved Gnidning. Dens specifique Tyngde er 2,67307. Chemiske Kjendeteign ere: at den bruser med Syrer, men ei lader sig ganske oploſe af dem, at den ei smelter for Blæseroret, men bliver blot graehvid.

Professor og Justitsraad, Ridder Manthey har chemisk undersøgt den, og fundet følgende Bestanddele i den ***):

*) Skandinavisk Museum for Aaret 1803, 1ste Bind, Side 323.

**) Ifølge vores Jagtagelser forekommer Svovlkisen især i visse Lag i dette Fossil. Der ere hele Lag, hvori ingen Kiis findes.

***) Ibid. Side 326.

Kulsyre	330
Kalkjord	455
Kiseljord	58
Talkjord	32
Peerjord	38
Sernoxyd	27
Wand	37
Zab	23

1000.

Fossilets Farve kommer af Bjergolie, hvorför den taber sig i Ilden. — I ældre Tider er Cementet meget brugt paa Bornholm. Det brændtes til Kalk, og bruges ogsaa som Steen til Bygninger. Dette er saaledes skeet ved Hammerhuus Slot, ved Gamle- og Lille-Borg i Almindingen, samt ved mange Kirker. Nu er der ikun een Mand i Rønne, som brænder det. En aaben Grube lægger han Cementsteen lagvis med bornholmske Kul. Ilden forstærkes lidt efter lidt; thi ellers sammensintrer Cementstenen til en compakt Masse, hvorved Kulsyren, som bekjendt, ikke frigjøres. Til 40 Tonner Steen bruges 32 Tonner Kul. Naar Kalken er tilstrækkeligen brændt og afskjølet, renses den fra Asken og Kulflagge, og er da færdig til Salg. Efter at være brændt, maa den ikke ligge for længe ubrugt, da den ellers herdes, og bliver steenagtig. Brændt ligner den almindelig Kalk; formedelst Sernokferet seer den blot noget mere gaul ud. Bønderne bruge denne Kalk til at indkalke de Huder, som skulle garves, hvorved dog maa bruse til Bornholm. G

ges den største Forsigtighed, da den er meget skarp. Man har een Gang i Kjøbenhavn anstillet Forsøg med bornholmst Cement, blandet med ligemange Dele almindelig Kalk, og anvendt det til Vandbygning. Forsøgene gave et meget tilfredsstillende Udfald, og man paastod, at den bornholmske Cement-Kalk var 10 pr. C. bedre end den hollandske. Desvagtet har man ikke senere brugt den.

Høiere oppe ved Wasagaarden stikker Skiferleret paany mægtigen frem i Dagen. Det forekommer der afverlende med Cementsteen, af samme Beskaffenhed som den Foregaaende. Ogsaa Stinksteen træffes her; dog ikke i Lag, som ved Ollenaee, men i storr eller mindre sphæroidiske Kugler, og uden Forsteninger. Skiferleret ligger omkring disse Kugler i bølgeformige Lag, ligesom om Diamantskuglerne ved Ollenaee. En Mængde Plante-Aftryk findes, især i de øverste Lag af Skiferleret, ikke langt fra Jordens Overflade. Disse Aftryk have formodentlig forledet den preussiske Bergraad Kyster til her, i Aaret 1791, at søge Steenkul. Strax norden for Wasagaarden sees eet, til 19½ Lachters Dybde, gjort Boerhul, som gav utilfredsstillende Resultater. Vi sagde: at disse Plante-Aftryk have formodentlig forledet Kyster. Ifølge en meget hyndig Botanikers Undersøgelse, bestaae disse i Aftryk af forskelligearter Tang. Bregner, Mosse og Siv findes ikke iblandt Aftrykkene, og ikun hvor disse findes, bor man, saavidt bekjendt, slutte sig til Steenkullenes Nærvoerelse. — Tang-Aftrykkene kan man ligesaa

godt forklare sig, som Pectiniterne i Ollenaens Stinksteen. Ved disse Fløtselags Dannelse blevde de da værende aminaliske og vegetabiliske Jordprodukter indhyllede af det sandsynligvis i Begyndelsen dyndagtige Bundfald, og saaledes overantvordede en tilkommende Efterslægt. Et meget dybere Skiferlag ved Wasagaarden, hvor Svovliis findes i betydelig Mængde, fandtes en lidet Orthoceratit, to Sommer lang, hvis Kjerner bestod af krystallinsk Stinksteen. Wel vil man hidtil ikun have fundet denne Art af forstenede Testaceer i de ældste Fløtsbjerge; men dette enkelte Faktum kan neppe omkaste de mangfoldige forhen anførte Grunde, hentede fra den her værende Sandsteens og Skiferleers Natur, for at disse Produkter tilhøre en nyere Fløtsperiode. — Længere mod Nord vedbliver Skiferleret at forekomme i afverlende Lag med Cementsteen og sphæroidiske Masser af Stinksteen, indtil den sondre Kalbygaard, hvor det fortrænges af Sandstenen.

Læs-, Grødby- og Ollenaen, de betydeligste Vanddrag i den sydlige Del af Bornholm, ere ligesaa kjere for Undere af en sjøen Natur, som for Mineralogen. De løbe snart midt imellem høje, øste lodrette Brinke, snart gjennem lave Enge, hist skyrter Vandet sig i raske Fald, her mærker man neppe til Bevægelse i dets Overflade. Bredderne ere, for det Meste, stovklædte, paa nogle Steder nærmest lige overfor hverandre staaende Træers Toppe sig, og danne skumle Buegange, paa andre Steder have Træerne maattet give Plads for Plogen. Hist og

her sees nette Bøndergaarde at ligge øverst paa Brimlene, og Meelmøller ved disse Fødder. — Iblandt de flere saare fljønne Egne ved disse Haer, maa man regne den omkring den alt østere omtalte Wasagåard, ved Læsaen. Paa Haens vestlige Bredde hæver sig lodret Skiferbjerget, hvis Spidse er bekrandet med Uske- og Apelbærtræer, Crategus aria Lin., v. prunus aria Vild. Nogle af disse ere allerede nedfaldne, andre have med deres lange Rødder fastet sig i Bjergets Side. Paa den modsatte Haebredde er en Daleng, omgiven af skovklædte Høie. I denne Eng var det, at Kyster borede efter Kul.

Jordsmonet mellem Læs- og Grødhyaen er temmelig frugtbart og mulderet. Sæden stod ogsaa overalt meget godt, og Engene, begroede med smaa, men tæt og kraftigt Græs, vare rigeligen forsynede med rød Klover og Esparrette. Tidsterne, som frødigen bedækede den efter Rug udlagte Græsmark, vidnede ikke mindre om Jordbundens Godhed. Midt imellem disse frugtbare Agre og Enge ligge Stykker og Strimler af Udmærken. Limensgade er et saadant. Paa disse, saavel som paa al anden Udmærksjord her paa Landet, vører intet andet end Mossé og noget elendigt Græs, farvelig Føde for Haar og Gjæs. Naar man ved Undersøgelse overbevises om Jordens Fortrinlighed, og, naar man ser, hvorledes de tilgrændsende Bønder søger mere og mere at tilgne sig af Udmærksjorden, saa synes det at være urigtigt, saaledes at lade ligge næsten til ingen Rykte, hvad der rigeligen kunde ernære vindskibelige

Indbyggere og forskaffe Statskassen en klækkelig Indtægt. Udmærkjordernes Opdyrkning er en Sag, som fortjener den største Opmærksomhed.

Udmærkerne indtage paa Bornholm en Strækning af omtrent 30,000 Sønder Land, og udbrede sig hele Landet igjennem. Den største Samling ligger i Midten; men derfra udbrede sig Grene til alle Sider. Man pleier derfor at inddele dem i Høilyngen, Sogne-Udmærkerne og Strandmarkerne.

Høilyngen, den største Strækning, bestaaer for det Meste af Klipper, Hedemarker og lyngbegroede Høie. Mellem disse findes gode Græsgange og Tørremoser. Det bedste Stykke af Høilyngen er maaskee det, som begrændes af Øster og Sønder Herred.

Sogne-Udmærkerne ere adspredte over hele Landet, saavel imellem Sognene, som imellem Bøndergaardene. Disse Udmærker have næsten alle god, ja nogle endog fortrinlig Jordbund.

Strandmarkerne, endeligen, sluttet næsten en Krebs om Ven, og strække sig fra Søkanten op imellem Gaardene. Paa nogle Steder ere de af betydelig Størrelse, undertiden flere hundrede Sønder Land store. For det Meste er Jordsmonet her meget let, ikke sjeldent reent Flyvesand, f. Ex. mellem Rønne og Hølle m. fl. Et.; men ogsaa her findes dyrkelige Strækninger, som i den ypperlige Mergel, man finder her, havde et godt Opdyrkningssmidde.

Fra umindelige Tider brugtes disse Udmærker, især af de Omboende, til Græsning for deres Krea-

turer i den Tid fra Sæden var lagt i Jorden, til den indhøstedes, samt til Lyngprivning og Tørvestjær.

— Seer man hen til det store Areal, disse Udmærker indtage, omtrent en Fjerdedeel af hele Landet, til det ofte gode Jordsmøn, her findes, samt til det slette Brug, heraf gjøres, saa falder man i Forundring over, at dette saaledes har funnet være, og er endnu, og at man ikke har forsøgt at benytte den bedre til Landets og Statens Fordeel.

I den første Fjerdepart af forrige Aarhundrede, findes de første Spor til at Udmærkerne Indtagelse til Brug af Indbyggerne er kommet under Overveielse; men Regjeringen var dengang uvillig til at tilstede dette, da den ansaae Udmærkerne som fælles for alle Landets Beboere, og saaledes ikke kunde benyttes af nogen Enkelt, uden til Skade for andre; man ønskede derimod hellere, at de Indbyggere, som ikke kunde finde Underhold paa det opdyrkede Areal, udvandrede! — Da nogle Strækninger imidlertid vare indtagne og opdyrkede, befalede Regjeringen, at disse skulle skyldsatte, en Tonde Kløvgang *) til

*) Kløvgangen er for Skyldsætningens Skyld anslaaet efter sin Størrelse i Forhold med Sædejord, saaledes, at en Tonde Kløvgang eller Overdrevsvidde, som vertil taxeres, indbefatter tre Gange saa megen Jord, som en Td. Land, der agtes at være af den Godhed, at det kan benyttes til Kornsæd.

Kløvgangsjord betyder egentlig saadan udset Jord, som lægges under Lyngklov, eller ikke et tjenlig til andet end Overdrev, eftersom saadan Jord

2 Skaalpund Smør, en Td. Sædejord eller Havrejord, til 6 Skpr. Havre, og en Td. Skovland til 4 Skaalpund Smør, alt at leverer in natura. Desuden skulle af Jorden betales Indfæstningspenge, en Td. Sæde- eller Havrejord med 1 Mk. 6 ƒ., en Td. Kløvgang med 12 ƒ., og en Td. Skovjord med 1 Mk. 6 ƒ. Men hermed vare Indbyggerne misfornøiede. De vilde nok indtage af Udmærkerne, men Intet give derfor, da de troede dem berettigede hertil. De indgave Klage paa Klage, indtil deels Nogle flettes i Slaveriet, deels noget af Skatten eftergaves. Nu blevde de vel rolige, men fortsatte med at indtage mere og mere Jord. Flere Gange er vel fra Ørig-hedens Side skeet Indsigelse derimod, og de indtagne Strækninger ere skyldsatte, nogle ere og folgte, men derved er det ogsaa blevet. I Slutningen af forrige Aarhundrede begyndte Regjeringen vel at troe, at Udmærkerne kunde benyttes paa en bedre Maade, og at det maaßke var en ønskelig Sag, om de alle blevde udskykkede og bebyggede; men man har hidtil villet finde for mange mødende Hindringer.

De Grunde, der inndvendes mod Udmærkernes Opdyrkning ere: fordi Indbyggerne aarligender græsse deres Dvæg, fordi en Mængde Udbygger og fattige Bønder ernære sig for det Meste ved Lyngslet og Tørvestjær,

bestaaer, for det Meste, af stenig Grund, Lyng, Hede og Sandmark, endstjont de fleste Kløvgangsjorde deels ere og deels kunde opdyrkkes.

til Salg, og endeligen, fordi den største Deel af Landets Beboere have deres betydeligste Brændsel af Lyngen; men disse Grunde, hvor rigtige de end synes at være, ere ingenlunde tilstrækkelige til at være en Hinder i Udmarkernes, i det mindste gradvisse Opdyrkning.

Hvad Øvæggræsningen angaaer, da synes det, som om man ikke for Alvor kan ansee denne, som nogen sjællig Aarsag til at forhindre Udmarkens Opdyrkning. Paa en Gaard paa Bornholm kan der i Gjennemsnit regnes 8 Øvægshøveder, 6 Heste, 15 Faar og 6 Sviin. En saadan Gaard staaer almindeligen for 8 Edr. Hartkorn. Paa et saadant Areal haves i det øvrige Danmark ofte et langt større Aantal Kreaturer, uden man derfor har noget Overdrev eller Udmak at føde dem paa. Det er derfor ikke formegent sagt, at Bornholmerne kunde og burde føde deres Kreaturer paa Hjemmarken; men der udfordres rigtignok dertil, at Bonden skal anvende noget mere Flid paa at avle Foderurter. Hidtil har han haft Udmarkerne at stole paa; han har derfor ikke lagt sig efter at avle Kløver eller forskjellige Græsarter, han har endog ladet sin bedste Åger, efter den gjødede Rug, ligge aldeles bar, hoist begroet med nogle Tidsler, til evig Skam for ham, og for dem, der forsvare denne Dyrkningsmaade. Naar han saaledes aldeles forsømmer sit eget Vel, turde vel Regjeringen ingenlunde være saa overbærende med ham, men paa en Maade nøde ham til at fremme det, og dette kan skee, ved efterhaanden at tage mere og mere af Udmarken

under Dyrkning. Drangen vil da lære ham det, Overfloden nu lader ham forsømme, og hvilken Overflod er det, hvilken Føde finder Øvæget, som oftest, paa disse Udmarker. Tidlig om Foraaret jages det ud, afgnaver snart det fremspirede Græs, og finder siden, hele Sommeren igjennem, kun et magert og elendigt Foder. Udmarks-Øvæget bører derom Bidne.

Havdes ikke Udmarkerne, da var der ikke Lejlighed for Udbyggerne og fattige Bønder til at fortjene noget til Livets Ophold; det er nemlig disse, som rive Lyng og sjælle Flod- og Bredetørv paa Udmarkerne, og igjen sælge dette Brændsel til Landets Beboere. — Bornholm er noget over 10 \square Miil stort, og har 20,000 Indbyggere, altsaa 2000 Mennesker paa en \square Miil. See vi hen til det øvrige af Danmark, finde vi, at et saadant Menneske-Antal ret godt kan fødes paa een \square Miil. Hvorfor skulde da paa Bornholm mindre, end noget andet Steds, findes Lejlighed til Underhold for disse Mennesker. — Der er mindre at fortjene for Arbeidsfolk hos Bønderne paa Bornholm, indvender man; men dette kommer igjen af, at man ikke lægger saameget Mind paa Ågerbrugets Forbedring, som man bør, og som man vil blive nødt til, naar der først sees, at det er Regjeringens Alvor, at lade Udmarkerne udstyffes og opdyrktes. Ved denne Udstykning og Opdyrkning vil der og blive saameget at fortjene for Udbyggere og Daglønnere, at Lyngrivning og Tørvefjær dermed ikke vil komme i Ligning. —

Det er ellers ikke fordi der mangler disse Folk Leilighed til Underholdning, at de nu rive Lyng og fjære Tørv; men fordi de enten foretrække det mageligere Arbeide, for det, der vel er besværligere, men siden destomere lønnende. De fleste af dem, som paa den ofte omtalte Maade ernære sig, have Gaarde, der støde op til Høilyngen, hvor Gaardene rigtignok i Almindelighed nu ere de sletteste paa Landet, men dette ere de ikke, fordi Jordbunden er ringe, ofte er den endog meget god, men fordi der ikke anvendes det Arbeide paa den, som der burde. Disse Gaarde ere vel senere indtagne under Plogen, end de længere mod Stranden, de have derfor heller ikke funnet opnaae den Kulturgrad, som hine, men det ville de snart, naar Eierne opryddede Steen, og afledte det skadelige Vand; men disse Slags Jordforbedringer ere endnu ikke almindelige paa Bornholm, skjønt man ikke kan nægte, at de begynde at udbrede sig. Ogsaa dette vilde skride hurtigere frem ved Udmærkernes Opdyrkning. Fra denne Side findes derfor heller ikke gyldig Grund mod Udmærkernes Udstykning. Den tredie Indvending, hvor fra Indbyggerne skulle erholde Brændsel, synes at være vigtigst, men alligevel ikke bedre grundet, end de foregaaende. Det kan ikke nægtes, at Brændselmangelen, og, som en følge deraf, Brændselpriserne ere stegne til en skrækkende Høide paa Bornholm. Under vores Øphold, gav man paa en Skovauktion i Almindingen 26 Rbd. for en Favn skovsat Egebrænde. Fra Skoven havdes, og det af slette Landeveje, 2 Mil til Stranden.

Endog i det kostbare og brændselslugende Kjøbenhavn ere saadanne Priser uhørt. Men fordi Brændselmangelen er følende, og fordi Udmærkerne for en Deel raade Bod derpaa, er dette dog ingen Hinder i deres Opdyrkning. Udmærkerne afgive, som Brændselmaterial, Lyng, Bred- og Traadterv. Lyngen voxer ikke paa alle Udmærkerne; det er nemmeligen paa den bjergige og klippefulde Deel af Høilyngen, som desuden ikke er stikket til Agerbrug. Denne Deel vilde altsaa, enten aldeles ikke, eller dog senest, blive udstykket, altsaa er der ingen Hinder i, at Lyngdrivning der kan fortsættes. — Bredtørvens eller Flodtørvens Afstrælding til Brændsel er den skadelige og mest ødelæggende Anwendung af Jorden, man kan tænke sig. Et meget stort Areal undergaar til nogle faa Læs's Afstrælding. Jorden bliver nu der i mange Aar bar, uden at græsgroes. Den Muldjord, de hendsøe Planter efterlade sig, fortærer af Tøden, og al Mulighed til Opdyrkning forhindres derved. Denne Jord, endog anvendt til det sletteste Agerbrug, vilde afkaste langt mere, end den afstrælede Tørv kunde være værd, altsaa ogsaa derved Middel til at indkøbe langt mere Brændsel. Betænker man nu, at endog Flyvesands Strækningerne, saaledes afstrælles, kan dette dog vist ikke forsvares! Tørveffjær, endelig, vil vedblive, uagtet Udmærkerne udstykkes, thi det er ikke at formode, at de, der blev Eiere af Tørvemoserne, vilde lade disse ligge ubenyttede. Indvendinger, mod Udmærkernes Afbenyttelse

til Brændsel, synes saaledes ikke bedre grundet, end de foregaaende.

Kan der saaledes ikke være noget imod Udmærkernes Udstykning og Opdyrkning, saa maa dog der til anvendes al den Eid og Forsigtighed, som Sagens Vigtighed udkræver. Ved lidt efter lidt at stride frem til det foresatte Maal, vilde Gemyutterne mindre sættes i Bevægelse, og Bønderne faae Lejlighed til at gjøre saadanne Forbedringer paa deres Hjemmarker, at Udmærkernes ikke mere ere fornødne til Øvregets Underhold, noget, en Deel af dem vel for Dieblikket kan være; men alle ere de det ikke. Det vil heller ikke blive muligt, at udstykke dem alle paa een Gang, formedelst Mangel af Opdyrkere.

Ved at betragte Biderstabernes Selskabs Kort over Bornholm sees, at Herredsskjellet mellem Søndre og Vestre Herred gaaer langs med Læsaaen. Men Sønder Herreds Fogeds Jurisdiktion strekker sig til Lille Aaen, en halv Mil længere mod Vest; saaledes angives ogsaa Skjellet paa de ældre Korter. Har man formindsket Herredet mod S. B., er det derimod forstørret mod N. B., her skal det mere nærmee sig Nakirkeby.

Naar man fra Læsaaens Udløb vedbliver, føgende til Venstre, at følge Stranden, findes Sønden for Risegaarden mange Slags farvede Leerlag, der viensynligens skyld forvittret Skiferleer deres Silværelse, og almindeligen støde op enten til halv forvittret eller aldeles uforandret Skiferleer, eller og ligge

lagviis dermed. — De fortrinligste Leerarter mellem Læsaaen og Risbækken ere:

Sort Leer, deels reent sort, deels mørkegraa, trækende i det lysegraa. Ved Brændingen bliver Farven fuldkommen hvid, da Kul er den farvende Karbag. Det er meget fedt, klæber stærkt til Tungen, tiltrækker begjærligen Bandet, giver med Neglen en fedtglindsende Streg, og bruges i København til Pousser-Arbeide. — Dette sorte Leerlag er dog ikke her nægtigt; forдум har man benyttet et lignende ved Grodbyaaen, men som nu er udtørret.

Rødt Leer, ikke fuldkomment saa fedt som forgaaende, mørk og lys teglsteenrød, med gule og hvidagtige Punkter; giver med Neglen en mat jordagtig Streg, klæber temmelig stærkt til Tungen, har mange meget fine Kvartskorn i dets Blanding, hvilke dog ikun kan sees med væbnet Øje eller ved Stemning, beholder i Olden Farven, og er hidtil kun lidet benyttet; men kunde maaskee, ifølge anstillede Forsøg, med Fordeel benyttes som Farvejord. — Et andet rødt Leerlag findes ved Læsaaens Udløb, i Aaebredden; det ligger der under guult Leer. Det røde Leer er lysere, magrere og grovere end foregaaende. — Begge disse røde Leerlag synes ei at være af nogen Mægtighed.

Guult Leer, ved Stranden, ret Sønden for Risegaarden. Det er lyst økerguult, paa nogle Steder trækende i det mat grønagtige; med Neglen giver det en glindsende Streg, er fedt, med faa eller ikke kjendelige Kvartskorn, er compakt, og fun paa

enkelte Steder gaaende over i det skifrig. I Ilden brændes det rødt. Det findes i betydelig Mængde, og kan, iselge Forsøg, blive af Vigtighed som Farvejord. Det gule Leer ved Læsaaens Munding er af samme Beskaffenhed, blot noget magrere, ikke saa jævnt i Farven, og med en mere skifrig Textur. — Lige over for Wasagaarden, ved Læsaaens østlige Bredde, findes under Faldet af en høj Skiferbakke et fortrinligt mørkt, ofterguult Leer, som giver med Neglen en mat jordagtig Streg, er magert, meget fint, klæber ikke stærkt ved Tungen, indsuger ikke heller begjærligen Vandet, brændes rødt i Ilden, er kompakt, og forekommer i smaae Stykker, af ubestemt Størrelse. I det Store har man endnu ikke benyttet det; men Prøver have viist, at det vil blive af Vigtighed.

Grønt Leer. Nær ved Risegaarden, ved Stranden, forekommer et aspargesgrønt Leerlag; med Neglen giver det en lys, noget glindsende Streg, er magert, temmelig grovt, af liden Sammenhæng, klæber ikke stærkt ved Tungen, og brændes i Ilden mørkerødt. Et lignende Lag af ringere Mægtighed, findes under det røde og gule Leer ved Læsaaen.

Hvidt Leer (Pibeleer), ved Risebækken. Det er graalighvidt, finkornet i Brudet, med iblandede Glimmerblade, giver med Neglen en mat, i det jordagtige trækkende Streg, er magert at føle paa, klæber ikke stærkt ved Tungen, er haardt, brændes i Ilden temmelig hvidt, og er i forrige Tider brugt ved den siden indgaaede Vibefabrik i Rønne, og ved

Fajance-Fabriken i Glensborg. Ngsaa til Kjøbenhavns Dokke er noget sendt.

Alle disse forskjellige farvede Leerarter indeholder, hvad enten de ligge højt eller lavt, mange Rodtrævler og andre Plantedele, som tildeels ere saa fine, at de ikke kunne afflesmes, hvorfor Leret ved Brændingen faaer smaae Labninger. Ingen af disse Leerarter ere ildbestandige, og deres Smeltbarhed synes at tiltage med Farven, som i det røde, gule og grønne Leer kommer af Ternokker.

Bed Stranden, omtrent ligefor Risegaarden, er et mærkeligt, sandsynligvis opfyllet, Lag lysegraae, hist og her rødagtig, løs, halv forvitret, uordenlig liggende, tyndskifret Sandsteen. Laget er ikke stort, og Skiferet forekommer strax bag ved med sine mangfoldige Leeravværlinger. — Noget mere vestlig træffer man paa en omstyrtet Høj af stærk Kalkmergel, rigeligen blandet med Sand, men især med Leer. Mange glindsende Dele, Kalkspath, forekomme i denne Masse. Man kunde ikke finde Aftryk af animaliske eller vegetabiliske Dele, men vel Kalkrør — osteocolla — paa hvis indvendige Side sad de sjænneste Kalkspaths Krystaller. Dette opfyllede Mergellag er ikke stort, omtrent 300 ALEN langt, og halvt saa tykt. For Omegnen kunde det imidlertid være af økonomisk Nutte. — Vesten for denne Høj forekommer igjen halvt eller næsten fuldkommen forvitret Skiferleer. — I den her udslydende Risebæk fandt vi Diamantskloster siddende, ligesom ved Ølenaaen, i selve Stenen; men i disse var blot Kalf-

spaths-Krystaller, og ingen Bjerg-Krystaller. — Kort før Risebækken Udlob i Havet danner den, i en dyb Skiferkløft, et lidet Vandfald af 3 Fods Højde. Elletræer besyngge de skummende Vande, som afsætte meget Jernokker. — Noget længere hen træffes endnu Skifer, men ved Sulegaarden begrændses det pludseligen af Sandsteen, og Skiferbjerget forekommer ikke mere paa Dens vestlige Kant. Sandstenen er fuldkommen dannet, saaledes som den ved Ollenaen, hvor Skiferbjerget begynder. Hün har maaskee i sin Masse nogle flere messinggule, meget fine og smaa bladede Glimmer.

Følger man Stranden, og nærmer sig Lilleaen, taber Sandstenen sig efterhaanden under Flyvesandet, der har her, ligesom andre Steder paa Bornholm, frit Spil, og udbreder sig mere og mere; dog sees ogsaa mange Sanddyner bevoxne med Korn. I Lilleaen, ikke langt fra Søse, sees Sandstenen igjen tydeligen at komme frem i Dagen, antager her mere Bornholms almindelige Sandsteens Form, og ligner især den alt beskrevne i Smaalyngen. Dets Bindemiddel er dog mindre quartsagtigt.

Ikke langt fra Udlobet, deler Lilleaen sig i to Arme. Ved den Vestlige er et betydeligt, 3 ALEN mægtigt Lag Vibeleer. Det har en hvid, noget i det perlegraae trækkende, Farve; er gjennemtrukket af saa fine Glimmerblade, frit for Sand, giver ved Neglen en glindsende Streg, er fedt at føle paa, flæber temmelig sterk ved Tungen, tørt har det et meget fintbladet Textur, brændes noget lyseguldt, for-

medelst det hist og her iblandede Jernokker, er ikke meget ildfast. I dette Leer findes enkelte tynde Lag bitumineust Træ, som paa nogle Steder meget tydeligen gaaer over til Bjergkul, hvorved Trætexturen forsvinder.

Dersom man fra Homans Halde, et Fjordbjergr. S. B. for Fisserleiet Arnager, trækker en Linie over Stampeaaen, ved hvilken den nu forsvundne Stampemolle ligger, til den sydlige Spidse af Granithjerget, der hvor det ikke langt fra Ronne pludseligen vender sig mod Norden, saa har man omtrent den Retning, hvori Sandstenen taber sig under det opskyllede Land, og ikke mere viser sig paa Dens vestlige Kant. Paa Blemmelyngen, som ligger imellem Ronne og Ny Larsker, mellem Arnager og Wester Marie, finder man paa flere Steder, f. Ex. ved Skatteborg en i Dagen fremstaende, tyndstifret, guulagtig graae, temmelig finkornet Sandsteen, der bruges i Ronne paa forstjellig Maade til Bygningsarbeide. Ved Homans Halde viser Sandstenen sig derimod i en ganske anden Skikkelse, i mægtige paa hverandre optaarnede Lag. Dens Bindemiddel er sterk jernholdigt Leer, hvorved Massen bliver deels teglrød, deels okkernul, og deels bruunfarvet. Det sidste Slags er meget haardt, og ligner paa nogle Steder, hvor Kvartskornene ere noget smaae, Engjern. Kvartskornene ere overalt ikke meget store i Sandstenen, og ikke i betydelig Mængde, saa at Bindemiddelet har Overhaand. I Stampeaaen findes, indtil nogle hundrede ALEN fra dens Udlob, Kae-

Kriet bestaaende af Sandsteen, som paa nogle Steder blot er bedækket med et tyndt Lag Muldjord, paa andre derimod er dette 4-5 Alen tykt. Fløtsen ligger næsten vandret og falder kun i høist 2° , med den almindelige Retning fra Ø. N. Ø. til W. S. W. Det er Sandstenen lysegraae, men fugtig, smudsig bleeg-grøn. I de øverste Lag er den blød, og i det lerige Bindemiddel ere mange smaae, ene for det væbnede Hule synlige, graaagtige Kvartskorn, saavel som nogle fine lysegule, næsten hvide Glimmerblade. Lægene ere af 2-6 Tommers Tykkelse, dog ejender man dem ikun til en Dybde af $1-1\frac{1}{2}$ Alen, dybere er aldrig arbeidet i dem. Før Teglværkets Anlæg i Ronne brugtes denne Sandsteen meget til Bygninger, da den uden Besvær lader sig hugge i regelmæssig Dannelse og længe holder sig i Lusten. Nu benyttes den ikke mere. —

Tværs over Stampeaaens Udløb ligger en Sandsteensfløts, som man ved første Øiekaft skulde anse for fast Steen; men ved nøjere Undersøgelse vil findes, at denne Sandsteen hører til det nyeste Slags, som endnu danner sig i de opskyllede Bjerger. Et mørkebruunt, i det mørkegraae trækende, meget jerrrigt Leer, maaskee hist og her blandet med noget phosphorsurt Jern, sammenbindes den fine Sand til Steen, i hvilken ogsaa findes enkelte Glimmerblade. Denne Sandsteen skiller sig meget let i koncentriske skjæltige Aflossninger, og i Midten er ofte en Kjerner af lysegraae og løsere Sandsteen. Ligesom Farven er ulige, saaledes er Haardheden det ogsaa; den er dog

ikke saa stor, at Stenen giver Ild ved Staalest. — Taler nu Sandstenens orykognostiske Forhold for dens nyere Dannelse, saa beviser dens geognostiske det ikke mindre. — Stampeaaens øvrige Sandsteen falder i den almindelige Retning og under den sædvanlige Vinkel fra Ø. N. Ø. til W. S. W.; denne derimod falder mod Norden, og under en for Fløts-lag meget betydelig Vinkel af 45° .

Den hele her beskrevne Strandbred, fra Arnager og Homans Hulde, indtil Dueodden, Bornholms sydligste Spidse, er Landets farligste Kyststrækning, og den, som er mest berygget i Søefartens Annaler. Hele Farvandet mellem Bornholm og den pommeriske Kyst er saare usikkert for dybstikkende Skibe, da her findes saa utallige Grunde, at det bliver umuligt at angive dem paa Korterne, Grundene ere ofte saa stært nedskydende, at Skibene strande nogle saa Alen fra det Sted, hvor de troede at ligge sikrest. I stærk Storm og med svær Søe hugges Skibene derfor letteligen paa disse Grunde, og synke siedblikkeligen, saafremt Ladningen ikke bestaaer af Trælast. Det er ikke sjeldent, at saadanne trælastede Brag, som have hugget i Grunden, drive ind paa den bornholmske Kyst. Da nogle af disse Grunde ikke have flere end 10 Fod Vand over sig, maa det være en Regel for dybere stikkende Skibe, at undgaae dette Farvand. — I Havbunden ligge tillige mange store Stene, paa hvilke Ankertougene lettelig skamfiles. Under Storm med nordlige Winde føge Skibene gjerne Ly paa den sydlige Kant af Landet; de kaste der An-

ker i smuult Vand, men see Ankertougene snart over
skaerne. Øste skal Skibene ikke ligge $\frac{1}{4}$ Time for
Anker, før Tougene ere oversfilede, og Skibene maa
søge rum Søe. Det er derfor ingen uwigtig Ind-
tægtskilde for denne Kystes Fiskere, især for Urna-
gers, at optage af Høvet de forliste Ankere.

Intet Sted paa denne Kyststrækning er imidler-
tid saa farligt, som Revet ved Dueodden. Dette
er et af de brat nedstigende Rev, tæt derved bunder
Ankeret paa 7-8 Fayne. Hertil kommer, at Revet
bestaaer af Flyvesand, som er idelige Forandringer
underkastet. Hver Storm giver det en forandret
Dannelse, og gjør Revet enten større eller mindre.
Uheldigt er det Skib, som strander paa denne Kyst;
men uheldigst det, der, især med en stærk Kuling,
strander paa Dueodden. Inden faa Minuter er Skibet
nedmalet i Sandet, og, kappes ikke Masterne
strax, hvorved Skibet mindre arbeider, er Mandskab-
bet uden Redning. — Der gaaer intet Aar forbi,
uden at denne Kyst bedækkes med Brug. Alle Folke-
slag, hvis Flag sees i Østersøen, have meer eller
mindre skattet til denne Kyst; men for ingen har den
været i sorgeligere Minde, end for Sverrig.

Udenfor Søe, ikke langt fra Lilleaaens Udløb,
have de Svenske lidt 2 saare betydelige Skibbrud,
den 4 Decbr. 1678 og den 27 Octbr. 1679. — I den
Krig, der var opstaet imellem Frankrig og Neder-
landene, og hvori Brandenborg var paa disses Side
erklærede Sverrig sig for Frankrig, og anfaldt Chur-
fyrsten. Christian den Femte maatte, ifølge ind-

gangne Forpligtelser, understøtte det betrængte Bran-
denborg. En af Danske, Hollændere og Branden-
borgere bestaaende Krigshær erobrede Pommern og
Rügen, og tvang den svenske Feltmarskalk Grev Kru-
semark til at overgive Stralsund og Greifswalde,
imod at drage frit bort fra Pommern til Sverrig med
sit underhavende Krigsfolk og Krigsforsøndenheder
m. m. Matten mellem den 4 og 5 December 1678
strandede Transportflaaden under en stærk W. S. W.
Kuling og Snefog ved Søe. Om Morgenen fand-
tes 400 Mand under Vaaben opstillede paa Strand-
bredden; de overgave sig, og afvæbnedes. Senere
rededes det øvrige tilbageblevne Mandskab fra Bra-
gene. Af de strandede Skibe var 8 svenske, der un-
der Krigen varre brugte som Kapere, men nu indehavde
alt det fra Hæftningerne bortførte Artillerie, det pom-
merske Archiv og betydelige Kostbarheder m. m.,
3 Brandenborgere, 3 Stettinere, 4 Colbergere,
1 Hollander og 2 Lübeckere. Det halve Mandskab
og alle Kvinder og Børn drenede. Paa een Dag
begroves 785 opstillede Liig, en anden Dag 800.
Mange døde senere paa Landet af de udstandne Lidet-
ser. Man regnede at 5000 Mennesker havde været
paa Forselsflaaden.

En Beretning om denne Tildragelse blev strax
oversendt til København til Kongen, der erklærede,
at de Skibbrudne varre Krigsfanger, og 2 Krigsskibe,
Orlogsskibet Delmenhorst, Kapt. Barfoed, og
den flyvende Fisk, Kapt. Bagge, sendtes, uag-
tet Winteren, til Bornholm, for at hente Fangerne.

Men, disses Lidelser vare endnu ikke forbi, 5 svenske Krigsskibe anfaldt de 2 danske, der havde Fangerne ombord. Halvtredie Time varede denne ulige Kamp, hvori de Danske saavel havde at stride med Fienderne udenfor, som at holde Die med dem inden Borde. Strax i Træfningens Begyndelse blev det svenske Admiralskib saa ilde tilredt, at det maatte forlade Striden; det samme skete siden med 2 andre, og samtligen maatte de endelig flygte. De 2 danske Skibe ankom lykkeligen med Fangerne paa Københavns Ned. Denne Træfning var een af de mange glimrende, der blev den danske Krigsflaade til Deel i denne Krig.

Sverrig beklagede sig hæftigen over, at det skibbrudne Mandsskab blev anseet for Krigsfanger, uagtet de vare forsynede med dansk Søpas, for ikke under Overfarten at blive angrebne af danske Krydsere. "De Danske derimod," siger Holberg, "formenede, at de Søpas vare af ingen Nytte til Lands."

Bed den Aaret efter paafulgte Fred blev Pommern igjen aftaaet til Sverrig, og 3000 Mand indstedes i Ystad, for at overføres til Sydsjælland og besætte de tilbagegivne Provindser; men den 27. October strandede denne Flaaade ligeledes udenfor Søsø og næsten hele Mandsskabet omkom; det Halve Antal druknede, og de øvrige døde paa Bornholm af Strandings Folger.

Lader os forlade denne uhældsvangre Kyst, kast et Slør over disse sorgelige Tildragelser, og derimod syffelsætte os med en By, der er Landets vigtigste

brave, vindstikelige og deres Arvekonge hengivne Indbyggeres Hjem.

Rønne, Hovedstaden paa Bornholm, er tillige den største og folkerigeste. Her findes 494 nummererede Boliger. Foruden disse ere paa nogle Tomter opførte 108 Huse, som, for det Meste, beboes af fattige Familier. I Aaret 1801 taltes her 2436 Indbyggere; men ved Udgangen af 1814, 2630. Af disse varé 70 Almisselemmere.

Handel, Søfart og Jordbrug, samt Uhr- og Pottemageri ere Indbyggernes vigtigste Næringsveie. Den handlende Klasse bestaaer af 60 Groshandlere, 20 Detailhandlere og 55 Skibsredere. 29 Skibe, af $537\frac{1}{2}$ Comercelæsters Drægtighed, og bemandede med 122 Mand, hørte nu hjemme i Rønne. Af disse Skibe havde 18 fra $2\frac{1}{2}$ til 13 Com. L. været brugte til indenrigst Fart, 11 derimod, fra 15 til 60 Com. L., vare bortseilede, for at føge Fragt paa fremmede Steder. Foruden disse Skibe hører en Fisserqvase hjemme her. — De fragtsøgende Skibe bortseilede ballastede eller med nogle Uhre, de Mindre, som fare paa København, eller undertiden til en eller anden af Smaa stæderne, indførte Leer til den Kongelige Porcellainsfabrik, Leerkar, Uhre, hjemmegjorte Øsier, Brændeviin, Havre og Havregryn, Erter, saltet Kjød, Aske- og Ulmetræe. Karligen gjøre disse Skibe 4 til 6 Reiser.

Skibsværft gives her ligesaalidet, som paa noget andet Sted paa Bornholm. Man bygger ved Havnien. 14 Tømmermænd og nogle Dagleiere finde

veres Underhold med Skibes Bygning og Tstandsætelse. I de seneste Aar, fra 1810 til Udgangen af 1814, ere 5 Fartøier byggede i Rønne; deraf vare 3 indtil 2 Com. L., eet til 10 og 2 over 10 Com. L.

Havnen ved Rønne er kun liden. Steenkister, omgivne med Pæleværk, indslutte den. Med Højvande haves i Havnen fra 7 til 8 Fod, med lavt Vand derimod blot 5 til 6 Fod Vand. En Folge heraf er, at Skibe, som stikke dybere, maa udenfor losse saameget af Lasten, at de kunne flyde ind. Det paastaaes, at med en liden Tilbygning og uden mange Bekostninger kan her dannes en Havn udenfor den nuværende, hvorved det dobbelte Antal Skibe kan finde Plads, og hvor man med almindelig Vand havde 10 til 12 Fods Dybde, og endnu dybere *). — Rønne Red dannes af 2 Steenreve, som, i en spids Vinkel, løbe ud fra Landet, og saaledes nærme sig hinanden, at Afstanden imellem deres Spidser, Redens Indløb, omtrent er een Kabbellængde med 4 til 5 Faynes Dybde. Mogle have formeent, at af denne Red kunde gjøres en Havn, ved at forhøje Steenrevene; men Sagkyndige henægte derimod dette, i det Mindste

*) For nogle Aar siden var i denne Anledning en Forsamling af Rønne Borgere, der af Regeringen tilbades Understøttelse til en større Havns Anlæg. Den gang modsatte de sig Havnens Udvidelse, af Frygt for, at, dersom den blev større, flere Borgere skulle nedsætte sig i Byen, og, dersom den blev dybere, en eller anden af de nuværende kunde anskaffe sig større Skibe, end de andre.

vilde Bekostningerne dermed meget overstige den forventede Nutte. — En Kabbellængde udenfor Revet ligger en Grund, Trindelen kaldet, hvorpaa er 16 til 20 Fod Vand. Imellem Trindelen og Revene dannes 2 Indløb til Reden. I godt Veir kunne 10 til 11 Fod dybtgaaende Skibe seile over Trindelen; men i Storm, især med vestlig vind, maae de sege et af Indløbene, da Bølgerne foraarsage en stærk Brænding mod Grunden.

Blandt de der leve af Haandteringer ere 8 Bøgere, af hvilke ikun een har en Svend, 2 Brolægtere, 2 Bøssefmøde med 1 Svend, 3 Bødkere, 2 Clarmestere, 1 Handskemager, 2 Hattemagermestere med 1 Arbeider, 6 Møllere med 4 Folk, 23 Pottemagere med 5 Folk, 2 Rokkedriere, 3 Sadelmagere, 16 Skomagere med 9 Folk, 9 Skrädere med 5 Arbeidere, 1 Skorsteensfeier, 10 Slagtere, 6 Smede med 4 Folk, 25 Snedkere med 5 Svende, 1 Stolemager, 16 Tømmermænd (heri beregnet de 14 Skibstømmermænd), og 25 Uhrmagere med 17 Arbeidere.

Den talrigste og tillige mest udmærkede af denne Klasse Næringsbrugere ere Uhrmagerne, der især have valgt Rønne til Hovedsædet for deres Bindstiksbilighed. Oprindelsen til Uhrmageriet her paa Landet anses at være nogle Strandinger, som indtraf paa denne Kyst 1750, og hvorved endel Stueuhre kom til Rønne, for at udbedres. Ved denne Lejlighed lærte man at kjende det indveudige af et Stueuhr, og nogle af Beboernes Kunstmehed gjorde sig denne lære nyttig. Uhrmageriet udbredte sig meer og meer,

og i Aaret 1806 udførtes 885 Uhre, hvorved 14,160 Kdlr. regnes at være fortjente. Under Krigen leed denne Windskibeligedsgreen, da Afsætningen astog tilligemed Seiladsen; men den har nu igjen begyndt at hæve sig, og 1814 udførtes til indenrigske Steder 215 Stueuhre, 19 Taffeluhre og 2 Seconduhre. Til udenrigske Stæder udførtes i samme Tid 27 Stueuhre, altsaa tilsammen 299 Uhre. — Man regner, at enhver Uhrmager forfærdiger 2 til 3 Uhre maanedlig, eller fra 30 til 40 om Aaret. I blandt Uhrmagerne ere især 5, som udmarkere sig, nemlig N. Sonne, F. Sonne, L. Funk, Arbo og Niels Espersen; men især er det den Sidste, som bærer Prisen for dem alle. Han forfærdiger Taffeluhre, som gaae i 8 og 14 Dage, slaae Quarreer, og tillige angive Linien. Han bestræber sig stedse, at give sine Uhre al mulig Fuldkommenhed. De ere derfor og meget søgte, og han kan langtfra ikke overkomme alle de Bestillinger, som gjøres hos ham.

Det bornholmske Uhrmagerie er deri forskjelligt fra det schweizeriske, at dette er mere en Landindustrie, hūnt derimod indskrænket til Kjøbstæderne; i Schweiz forfærdige Landmænd de enkelte til et Uhr henhørende Dele, og overlade, for det Meste, til Kjøbstædboerne, at sammensætte disse, og bringe de færdige Uhre i Handelen, paa Bornholm er det Kjøbstædboerne der gjøre det Hele. Deri ligner derimod begge Landes Uhrmagerie hinanden, at det ikke er nogen egentlig Fabrikation, men mere maa betragtes som en Huusindustrie, hvori Familien deeltager uden

fremmed Hjælp. — Paa samme Tid, som Uhrfabrikationen begyndte paa Bornholm, begyndte den og i Bispedømmet Basel. Indbyggerne arbeidede her først for Neufchatellerne, og forfærdigede de enkelte til et Uhr henhørende Dele, som igjen sammensattes i Neufchatels Værksteder; men, man begyndte snart selv at anlægge Uhrtablissementer, hvori Uhrenes forskjellige Dele sammensattes, og hvorfra de bragtes i Handelen. Herved udbredte sig Welstand over Landet, og man saae, inden faa Aar, blomstrende Byer at fremstaae af elendige Flekke. I nogle af Kantonerne ere Indbyggerne om Sommeren Landmænd, og om Vinteren Uhrmagere. Mænd, Koner og Børn ere herved sysselsatte. 15,000 Arbeidere finde Underhold, og 80,000 Sølvuhre og 3000 Gulduhre regnes at være denne Windskibeligeds aarlige Frugter. — Det faldt imidlertid Bispedømmet Basels Indbyggere mindre besværligt, at forstaffe sig denne Welstand, da de, begavede med naturligt Genie, samt det ikke meget fjerne Neufchatel til Monster, da de af dette kunde lære, hvorledes at begynde og skride frem i denne Windskibeligedsgreen, og, da de der fandt en sikker Afsætning, og endeligen at Neufchatel selv kunde lære, at være det foruden. — Bornholm, fjøndt med en næsten ligesaa gammel Uhrindustrie, og med ikke mindre mekanisk-geniesfulde Indbyggere, havde ikke Basels lykkelige Stilling. En Hændelse lærte nogle af Indbyggerne at kjende til et Stueuhrs Sammensætning. Lysten til Efterligning udbredte sig; men denne Lyst understøttedes ikke, som hisset, af et lære-

rigt Mønster; eller af sikker og opmunrende Ufsætning. Med smaae Skridt er man gaaet frem, og har først i de senere Tider erholdt nogen Opmuntring og Veiledning. Men, lad Kjøbenhavn blive for Bornholm, hvad Neuschatel var for Basel; lad Kjøbenhavns Uhrmagere blive Bornholmerses Forleggere, og man tør indestaae for, at det ikke skal være længe, inden denne ødle Windssibelighedsgreen vil gjøre Fremskridt paa Landet. Bornholmerses Genie og Lyft til mekaniske Arbeider vil ikke gjøre, at man fortryder den Umage og de Bekostninger, man anvender paa at lære dem, og, at de snart stræbe efter at maale sig med de Mestere, som sendes dem, derpaa have vi Beviis.

Næst efter Uhrmagerne see vi Pottemagerne at være de talrigste i Rønne. Førend Krigen beløb Pottemagernes Antal sig til 37; de ere altsaa nu 14 færre, endskjønt de, i det Mindste i de senere Aar, have haft en meget fordeelagtig Ufsætning. Fremmede Skippere kom nemlig med store Baade og smaae Tagter, og kjøbte, foruden andre Artikler, ogsaa Leerkar. Unge Mennesker fra Den, som ved Kapri havde fortjent noget, kjøbte et lidet Fartsøi, for ogsaa at drive Handel med bornholmiske Produkter og Fabrikater. Derved opdreves Priserne for Pottemagerarbeide betydelig. Efter gjenvunden Fred ere de allerede faldne over 25 pCt. — Pottemagerne sælge ei her, som andetsteds, deres Varer stykkevis til Kjøbmanden eller Skipperen, men ovnviis.

I Rønne brændes nu over 100 Brændinger om

Aaret. Hver Øvn kan omtrent rumme 3500 Stkr. Pottemagerøi af alle Slags. Paa Stedet betales Stykket med 4 til 6 Rbd.; altsaa er hver Øvns Værdi henimod 200 Rbd.; og Pottemagernes aarlige Fabrikation kan saaledes anslaaes, i det Mindste, til 20,000 Rbd. For Krigen udførtes aarlig for 7 til 8000 Rdlr. d. C. Den nuværende Udførsels Værdi vides ikke; men ved at reducere begge disse Summer fra Statspengetil almindelige Verdenspenge — Sølv — vil man let indsee, at der nu langt fra ikke fabrikeres for saa stor en Sum, som der før Krigen udførtes.

Deret erholde Pottemagerne fornemmeligen fra Rebbeodde, norden for Rønne, og fra Nisebækken. Til hver Brænding udfordres omtrent 4 Læs Peer. Bornholm leverer og en stor Deel af det fornødne Brønde, især Avnbøg og Birk. Elle og Piil kunne ligesaa godt brugs. Fra Sverrig erholdes ogsaa Birk og Oldenbøg. Til hver Brænding regnes $1\frac{1}{2}$ til 2 Favne Brænde; 150 til 200 Favne ere altsaa Pottemageriernes nuværende aarlige Brændselforbrug, det Halve hentes fra Sverrig. I Aar kostede Favnen 12 Rbd.; 1200 Rbd. gaae altsaa ud af Landet for denne ene Gjenstand. — De nødvendige Materialier til Glasseringen komme næsten alle tilsammen fra Udlandet, da man endnu betjener sig her af den, ved en u forsigtig Behandlingsmaade, saare skadelige Blyglassur. Til hver Brænding udfordres 7 til 8 Lpd. Blykalk; til alle 100 Brændinger altsaa 7 til 800 Lpd. Blykalk; Lpdet. koster paa Stedet, i

det Mindste, 8 Rbd. For Glassur gaaer altsaa aarlig ud af Landet 5600 til 6400 Rbd., og for denne og Brændet tilsammen 6800 til 7600 Rbd. Anslaaes de 100 Favnne Brænde fra Den selv til 10 Rbd. pr. Favn, bliver det 1000 Rbd; hvert Læs Leer med Opgravning og Kjersel til 4 Rbd., 1600 Rbd., saa beløbe alle Omkostninger ved Pottemageriet sig til omtrent 11,000 Rbd. For hver af de 23 Familier, der ere sysselsatte med denne Fabrikation, komme altsaa en reen Fordeel af 390 Rbd.; rigtig nok en maadelig Fortjeneste, og herfra maa dog endnu fradrages, hvad Anlæget og Ovnens Bedlige holdelse m. m. kostet.

Den betydeligste Udgift, for Blykalken nemlig, kunde spares, saafremt Pottemagerne anvendte den af Professor og Ridder Wendt foreslagne Glassur. — Da Forskriften ei er tilbørigen kjendt, meddeles her korteligen, hvorledes den opgives i indenlandsk Kunstsflids Selskabs Skrifter:

Tang brændes til Aske, jo fuldkommere, jo bedre, calcineres derpaa i en Ovn, eller, i Mangel deraf, paa en stor flat Ternpande, det vil sige, ved at lægge Asken paa denne Pande, hvorunder brænder en stadig Flid, og ved stedse at røre omkring i Asken bortdunstede de fremmede Dele, og den rene Aske bliver tilbage; men der maa stedse omrøres, da Asken ellers letteligen sammenbrænder eller smelter. — Denne saaledte calcinerede Aske kommer man i et Kar og holder Vand derpaa. Det hele omrøres imellem med en Træstok, og staarer saaledes rolig Natten over.

Den Lud, som nu om Morgenen staer over Asken, afhældes forsigtigen i et andet Kar, og paa den tilbageblevne Aske holder man paany Vand, for derved at erholde de endnu uopløste saltagtige Dele, og lader det koge omtrent en halv Time; derpaa tages det af Ilden, staarer rolig Natten over, og den derved erholdte Lud hældes forsigtigen paa den første Lud. — Al Luden sies derpaa igjennem et tæt Stykke Klæde, og indkoges i et Leerkar eller i en Ternkjedel, jo sladere, jo bedre. Herved erholdes et brunagtigt Salt-pulver. Vil man, for en renere Glassurs Skyld, borttage denne brune Farve, calcinerer man dette Saltpulver igjen paa ovenbeskrevne Maade, oplosser det saa i i Vand, filtrerer det, og lader Vandet endeligen afdampe over en sagte Flid. Det tilbageblevne Salt vil nu være af et skønt hvidt Udseende.

For at anvende dette Mineral-Ludsalt, eller Salt af Tangasse, til Glassur, tager man først Glasskaar, af hvilken somhelst Sort, støder dem til Pulver, iblander derpaa en lige Mængde af dette Lud-salt, og denne Blanding kommer man, enten i en Digel, eller lægger den paa et huult Sted i Pottemagerovnen, hvor Heden stærkest kan virke paa Massen. Efter Brændingen vil man finde, at Blandingen er sammensintret til en graae, let sønderknuselig Masse, som nu stødes til et fint Pulver. Af dette saaledes tilberedte Pulver strøes, enten paa det vaadgjorte uglasserede Leersti, eller røres til en tynd Velling med fint sigtet Leerjord, hvori Leerkarrene dyppes.

Den herved erholtte Glassur springer ikke, og en pludselig Afkjøling i Pottemagerovnen gjør den ikke skjør, eller ubrugbar under afværlende Temperatur.

Ikke mindre vigtigt vilde det være, om Dvnene gaves en saadan Indretning, at Brændingen kunde foretages med de bornholmske Brunkul; derved vilde man ei alene undgaae den Skat, som nu aarligten maa ydes til Sverrig, men tillige skaane Skovene paa Bornholm, hvortil de traenge i høieste Grad. At man kan bruge Brunkul istedetfor Ved til Brændsel i Pottemagerovnene, er meer end sandsynligt, da man har, allerede siden 1794, anvendt dem i en Muursteensovn, tæt udenfor Rønne. Vi have set Stene fra dette Tegl værk, som vare fuldkommen gjennembrændte, og, med Hensyn til Farven, heller ikke forskellige fra dem, som brændes med Ved.

En af de bedste Pottemagere i Rønne er Spitz. Vi gik til ham, for at lære at hjælde den her brugelige tekniske Fremgangsmaade ved Pottemageriet. Han blander 3 til 4 forskjellige Slags Leer, som han efter at have renset dem paa sædvanlig Maade, sammenælter med Fodderne, og siden flere Gange overskærer med en stor Kniv, for at Massen derved kan blive mere kompakt, og alle smaae Stene og andre fremmede Dele fraskilles. — Hovedbestanddelene i denne Masse udgjør det sorte, saakaldte Pousseerleet fra Nisebækken. Den færdige Masse har derfor en mørkegraae Farve, og er meget feed at føle paa.

Spiz har altid tilbørlig Forraad af færdig Masse, for ei at være nødt til at bruge den frisk, som han anser meget skadelig. Den dreies paa almindelige Pottemagerstiver. Her forfærdiges alle Slags Leerkar. Under Krigen har Spiz ogsaa forfærdiget temmelig gode hvide Tallerkener og andet hvidt Steentøi, men han kan ikke levere det til saa billig Priis, som det engelske. — Det brændte Gods er i Brudet temmelig hvidt, og ligesaa haardt, som sædvanligt Steentøi, saa at man ei kan skrabe det med en Kniv. Ved at brænde Godset to Gange, kan han give det en fuldkommen hvid Glassur, men det bliver da saameget kostbarere. Brændes det kun een Gang, maa Etuet strax glasseres, og det færdige Leertøi saaer en guulagtig, ikke behagelig Farve. — Foruden tvende almindelige Pottemagerovne, hvis Dimensioner, for det Meste, ere: i Høiden 3 Alen, i Længden 3 Alen, og i Dybden $2\frac{1}{2}$ Alen, altsaa 180 Kubikfod stor, har Spiz endnu en Glassurovn, hvori han tilbereder Glassuren. Den brændte Glassurmasse rives siden paa en Malersteen, af Mangel paa en ordentlig Molle. Endnu har han en liden oval Prøveovn, med tvende Etager. Medens man i det øverste Rum forgløder Etuet, indbrænder man paa samme Tid Gassuren i det Nederste. — Spiz har anstillet sammenlignende Forsøg mellem Stykker af sit Steentøi, og af det engelske, kastrupiske og rendsborgske, og fundet, at i en Varmegrad, hvori det sidste aldeles forvandles til Glas, sammensintrer det kastrupiske, og de tvende første blive aldeles uforandrede.

258 Brændevinskjedler haves i Byen; men af disse ere over de to Trediedele smaae, og bruges kun til enkelte Tider af Aaret, til Høstider o. d. l.

Byens Kornmaling besørges af 6 Møller. Ved een af disse, den første saakaldte hollandske Mølle paa Den, er den Mærelighed, at Cierne, nogle Borgere i Rønne, fandt sig foranledigede til, medens Mollen stod under Arbeide, at lade den hver Uge omassurere i Brandkassen, fordi man frygtede for, at den maatte antændes.

Med Fiskeri ere omtrent 100 Mennesker syssel-satte i Rønne. De drive dog ikke Fiskeriet som eneste Erhvervkilde, hvorför det ogsaa stedse har været maa-deligt. 42 Fiskerfartøier, Baade paa $\frac{1}{2}$ Læst, haves hertil. I Aar har Byen først faaet een Fiskerqvase paa $1\frac{1}{2}$ Læst. Man beklagede sig over, at denne gjorde Byen megen Skade, ved at opfjøbe den Tørsk, som ellers bragtes i Land og solgtes til Rønneboerne, hvorför Tørsk'en nu var blevet sjeldnere og kostba-re. — Kortsynede Mennesker! De indsee ikke, at i det Concurenzen tiltager, og Tørsk'en derved bliver kostbarere, vil den blive mere efterstræbt, afkaste større Fordeel for Fiskerne, sysselsætte flere Men-ne-sker, og derved bringe Byen mere Welstand. Hvad der for Sieblikket derfor kan synes trykkende, vil siden blive til Gavn for Byen og dens Indvaanere.

Omtrent $2\frac{1}{2}$ Mil Westen for Rønne ligger en fortrinlig Fiskegrund, Gjællebanerne, der stræk-ker sig i S. O. til N. W., er 10 Favne bred, og nogle Mile lang, bestaaer af en sharp Steengrund,

hvorpaa er 12 til 18 Favne Vand. En stor Mængde Lar og Tørsk opholder sig her stedse, men denne Rig-dom kommer Rønneboerne kun til lidet Nutte, da den ligger saa langt fra Landet, og det altsaa medta-ger megen Tid, at roe frem og tilbage. Formedelst de smaae Fiskerbaade her haves, voer ingen at op-holde sig længe paa denne Grunde; dertil udsordres, større og Dæks-Fartøier. Fiskere fra Skåne skulle imidlertid besøge dem, og, naar Binden løber om i Nord, the til Rønne med Fangsten.

N. W. for Rønne, 2 Mil ude i Søen, skal endvidere ligge en sharp Steengrund, Sortegrund, hvorpaa haves 8 til 10 Favne Vand. Her siges den bedste Fiskegrund at være; men, da i en Storm 13 Baade forgik paa Grunde, blev den skyet af Bornholmerne, og nu veed man ikke meer at finde den. For nogen Tid siden utsatte en Borger i Rønne en Belønning for dens Opdagelse, men forgjæves.

Af Vester Herreds Strandboere ere 46 Fiskere med 19 Baade.

Rønne indtager en meget stor Strækning. Den er anlagt ovenpaa de høje og steile Brinke, som paa denne Kant udgjøre Bornholms Grændse mod Havet. Ved Havnen alene gaaer Landet med en jvn Hælding ned mod Stranden. Nogle af Indbyggerne have forsøgt, at omdanne Brinken foran deres Huse til Have; men det er ikkun faa. Flere Gader løbe langs gennem Byen, endnu flere Ebærgader overskjære dis-se; men ingen af dem ere regelmæssige. Gadernes Antal angives til nogle og 70.

Omtrent midt i Byen ligger det meget store Tørv, som prydes af nogle ret smukke, tildeels nye, Bygninger. Disse ere her, som overalt paa Bornholm, kun af een Waaning, og, for det Meste, af Bindingsværk. De falkede Mure og det tjærede Tømmer giver Byen et ganske egent, men net, Udseende.

Til Indhegning om Haverne, hvormed næsten hvert Huus er forsynet, bruges ikke sjeldent Bindingsværks Mure.

Et Land, som har en saa isoleret Stilling, som Bornholm, og med saa indskrænkede Forbindelser, beholder i en lang Række af Aar sine gamle Sædvaner, Skikke og Bedtægter. Moden kan ikke der saaledes udøve sit Herredom, som paa de Steder, der ere Tumlepladse for alle Folkeslags Udsendinger. Ingen Under derfor, at alt vedbliver her, saavel i Byen, som paa Landet, ved det Gamle; man hænder ikke sonderligent til noget Bedre. Rønne har derfor og beholdt det Udseende, som det havde i Forsædrenes Dage.

Denne By var Hovedskuepladsen for den Revolution, der under tredie Frederik bragte Bornholm tilbage under Danmarks Krone. Da Landet nemlig ved den roeskildeiske Fred, 1658, var affstaet til Sverrig, udnævntes af den nye Regjering, Oberst Johannes Printzenkjold *), til øverst Besæ

*) Prinzenkjold havde fra Soldat svunget sig op til denne Værdighed. Da Carl Gustav nemlig endnu var Første af Zweibrücken, blev han i et Feltflag fanget af 2 fjendtlige Ryttere, som ilede med ham til deres

lende paa Den. Som Saadan gjorde han sig strax forhadt af Indbyggerne, deels ved Skatters Paalæg, deels ved at lade bortføre fra Landet saavel Fodfolk, som Ryttere, for at frige under de svenske Banner i Lisland. Misfornøjelsen med det svenske Lag blev derfor mere og mere lydelig, og nogle af Indbyggerne forenede sig om at afkaste det. Hovedmanden herfor ansees Jens Kofoed *) at have været. Han samlede om sig nogle Venner og Bekjendtene, trængte ind i det Huus i Rønne, hvor Prinzenkjold dengang opholdt sig, gjorde ham til Fange, og vilde føre ham til Byens Arresthuus; men paa Veien dertil forsøgte Prinzenkjold at undslye, og blev da skudt af en Borgers i Rønne, Wilhelm Clausen, der siden, til Belønning herfor fik, af Frederik den Tredie, Rebække-Gaarden, eller den 16. Selveiergaard i Knudfor Sogn, fri for Landgilde, i hans Levetid. — Da man havde sikret sig i Rønne, drog en Skare af beväbnede Borgere og Bønder mod Hammershuus, hvor det svenske Krigsfolk laae, tvang dem til at overgive sig, og befriede derved Landet fra de Svenske, efter at det havde været under deres Herredømme

Leir. Johannes, dengang Rytter i Prindsens Djænestede, saa det, satte ester og dræbte dem, og befriede Prinsen. Til Belønning fik Johannes Navnet Prinsenkjold, blev Officer i Zweibrücken; og, efter at Gustav 1654 var blevet Rønge i Sverrig, Oberst.

*) Skougaard, i sin Beskrivelse over Bornholm, nægter det; men, med hvad Hjemmel, vides ikke.

fra Midten af April 1658 indtil 8 Decbr. s. A. —
Denne Revolution kostede kun eet Menneske Livet.

Bjæa er paa alle Sider aaben, uden Porte.
Et Steengjerde og nogle Lede ere det eneste, som skiller den fra Marken. Da Kong Christian den Femte var her, i Aaret 1687, sik han isinde at omgive Byen med Bolde og Grave, og at gjøre Rønne til en Fæstning. Der begyndtes ogsaa, i de 2 næstfølgende Aar, at arbeide derpaa; men Planen blev opgiven. Endnu sees tydelige Spor af Bolde og Grave. Fra den Tid er og det Taarn, Kastellet kaldet, som staer paa Byens sondre Side, paa Galgelykken, og skal fordum have været besat med Kanoner. Det ligner i Bygningsmaade de runde Kirker, som findes her i Landet. I dets Midte er en stor Pille, der bærer hele Hvelvingen. Oventil ere Skydehuller for Kanoner, og længere nede en dobbelt Række for Geværer. Under Taarnet er en liden Kasemat, hvorfra 2 Lustrør gaae gjennem Muren. Indtil den forrige Commandants, Oberst-Lieutenant Funks, Tid, var Indgangen til Taarnet 8 Alen over Jorden, og man maatte stige op dertil af en Trappe, nu er dette fornedret og Indgangen lige med Jorden. I de nyere Tider er Taarnet forsynet med en Lynilds-Afleder, hvilken deg ikke ender sig, som almindeligen, i en Spids, men i en Kugle. En Kobberstrimmel fører derfra ned i Jorden. Taarnet bruges til Ammunitionshuus. Imellem dette og Byen er nu anlagt en Begravelsesplass.

Rønne ligger midt paa det opsvømmede Bjerg,

som begynder noget Norden for Hasle, og ophører Sønden for Arnager. Imellem Rønne og Hasle er Landet temmelig jevnt, og hæver sig kun højt og her i smaae bakkede Grupper, f. Ex. ved Hvide-Odden; derimod, imellem Rønne og Arnager, hæver Egnen sig mere i bølgeformige Højder, hvilket især er tilfældet paa Blemmelyngen, af hvilken dog en betydelig Deel hører til Sandsteensbjerget, som kan tydeligen ses af de opskyllede Lags sterke Falde, der hvor Sandstenen ender. Disse opskyllede Lag bestaae især af Sand, Leer, forskellige Slags jernholdige Sandsteen og Brunkul, ved Hvide-Odden forekommer ogsaa et Lag af et Slags Lutemergel.

Ikke langt fra det sidste fremstaaende Sandsteenslag ved Homans Halde, Sønden for Arnager, findes mellem tykke Sandlag et Lag godt hvidt Leer, dog kun af 6ommers Mægtighed. Det ligger dybt under Jordens Overflade, hvorfor det bliver vanskeligt at bestemme, hvorlangt det strækker sig. Leret er hvidt, meget fint, fedtagtigt at føle paa, Klober stærkt ved Tungen, og tiltrækker begjærligen Vandet. Selv med væbnet Høje findes intet Kvartsand eller Glimmer deri. I Alden beholder det sin hvide Farve; men det er ikke meget ildfast. Allerede længe er dette hvide Leerlag bekjendt. — Vesten for dette Leerlag findes ved Stranden et Lag bitumineust Træ, som stikker i Dagen 10-15 Alen i den skraa Brink, og er 6-8 Alen tykt. Foroven ligger Leer, endnu under et flere Alen tykt Lag Meelsand, en Forbindelse af meget smaae Kvartskorn, med Leerdele.

Dette bitumineuse Lag stiger op i Landet, og viser sig i Dagen Norden for Strandbygaard, hvor man hyp-pigen opploier deraf. De enkelte Stammer eller Grene ere ofte indsluttede af fedt Leer; ikke sjeldent er Træet aldeles overtrukket med Svovliis, og hist og her vel og gjennemtrukket dermed. Træet er tildeels forvandlet til Brunkul; men i dette Tilfælde gjen-nemtrukket med Blade af et mineralst Trækul (Silke-kul). Dette adskiller sig fra det, i det werneriske Sy-stem, med dette Navn betegnede, ved at Brændbar-hed.— De Omkringhoende benytte Brunkullene i dette Lag til Brændsel, hvortil det dog ikke er meget stik-ke, da det under Brændingen uddunster Svovl.

Norden for dette bitumineuse Lag findes, ved Stampeaaens østlige Udspring, et betydeligt Leerlag liggende paa Sandsteen. Dette er det saakalde Bel-lensby Leer, der er lyft leverfarvet, fedt, fint, stærkt klæbende ved Tungen, trækker begjærligen Vandet, bliver guult i Ilden, og er ikke meget ild-fast. — Længere hen mod Ronne er en Dal, Ro-bertsdalen, dannet af Onsbækken. I denne Dal findes et ildfast og ved Brændingen guult Leer, som forrum er brugt i Ronne til ildfaste Stene, og endnu bruges dertil i København.

I Onsbækken's kildefulde Dal opdagede As-sessor Raafn, som, i Anledning af Steenkullene, var sendt til Bornholm, en stærk fremsprudlende, tem-melig jernholdig og efter Kulsyre smagende Kilde.

Naar man kommer fra Øens sydostlige Kant, findes ved Onsbækken de første betydelige Arbeider foretagne, for at udvinde de her i Mængde forekom-mende og i uregelmæssige Lag liggende Brunkul. Inden disse Brunkul-Lag beskrives skulle vi først for-teligen fremsætte de hidtil i det Store foretagne For-søgs-Arbeider, for det Meste skete paa Regjeringens Bekostning.

Man har sikkert allerede længe kjendt paa Born-holm de henværende Brunkul, og benyttet dem; men Regjeringen blev først opmærksom paa dem under den driftige, og for sit Lands Wel saa ivrige Christian den 3. Jæerde. Kongen forlangte Prøver af Kul-slene. — I Aarene 1650-1674 gav Frederik den 3.редie Bevilling til at bearbeide Kullagene. 1717 erholdt en Peter Wartborg den samme Tilladelse. 1738 blev for kongelig Regning foretaget et Prøve-Arbeide, efter Grev Danneshjold-Samsøes Plan. Tydskle Bjergfolk, fra det Blankenburgske, blevé indforskrede; men, efter at 3000 Adlr. vare opbrugte ved Arbeidet, blev det, 1740, ophævet. — 1762 lod det kjøbenhavnske Bryggerlaug Brunkullene bearbeide af bernburgske Kulgravere. Ikke langt fra Claus Terkels Mølle, mellem Ronne og Hasle, gjordes fra Strandkanten, i den saakalde schorske Kulfløts, en, vel god, men for høit liggende Stolle, hvorved en ikke ubetydelig Mængde Kul ud-vandtes; men Arbeidet indstilles 1765, da man næsten havde udvæmt Kullaget. 1770 udvalgte det

Kongelige danske Landhuusholdningsselskab 2 af dets Medlemmer, Bergraad Hendrik Blikfeldt, og dets Sekretair, Christian Martfeldt, til at bereise Bornholm i mineralogisk Henseende, med fortrinlig Opmærksomhed paa Brunkullene. De have over deres Reise udgivet et lidet Skrift *), hvori de paa det medfølgende Kort over Bornholm, have angivet den Strygen Kullene, efter deres Formening, havde. — 1773 udnævntes en kongelig Kommission, for nærmere at undersøge Brunkullenes Mægtighed og Mængde. Bergassessor Williamsen og Gottfried Schram droge med dette Hvert til Den, og foretoge i meer end 3 Aar betydelige Forsøg, hvilke tilsammen have kostet omrent 20,000 Rd., uden at have givet noget afgjørende Resultat. Sønden for Rønne, ved Pythufset, inddrev Schram en Schacht af 28 Rutherford, eller 91 Alen, og fandt her 5 Kullag, tilsammen af 73 Sommers, eller 3 Alen og 1 Sommers, Mægtighed. Han træf til sidst paa en fast, 1 Alen tyk Sandsteen, aldeles gjennemtrukken med Kul, og som han holdt for det virkelige Steenkuls Tag, men han maatte ophøre med Arbeidet, da Vandet blev alt for mægtigt, og Pumperne ikke vare i behørig Stand. Norden for Rønne inddrev Willumsen 2 Schachte paa begge Sider af Claus Terkels Mollebek. Den syd-

ligste Schacht var paa 21 Rutherford 12 Sommers; men begge gave meget utilfredsstillende Resultater. — 1790 fik Englænderen James Davenport kongelig Tilladelse at anlægge et Brunkulsværk paa Bornholm. Han oprettede ogsaa siden et Interessentskab paa 24 Aktier, à 200 Rd. pr. Stykke, for at drive et Muur- og Tegl-Værk, samt en Fajance- og Kobakspipe-Fabrik. Disse forskjellige Værker kom ogsaa i stand; men blev drevne med Tab. 1796 folgte Interessentskabet dem, og 1798 var allerede alt forfaldet. — 1791 søgte den kongelige preussiske Bergassessor Küster, paa den berlinske og potsdamiske privilegerede Brændelsforsyning Administrations Bekostning, og med kongelig dansk Tilladelse, efter Brunkul, paa Bornholm; men da han overbevistes snart om, at byggeværdige Kul neppe findes i disse opskyllede Lag, gjorde han et Boersforsøg i Skiferleret ved Wasagaarden, hvorom allerede i det Foregaaende er talt. Küster — en fordomsstri og meget dannet Bergmand — slutter sin Beretning med følgende Ord: "Hvo som endnu tænker at finde store Skatte af Kul paa Bornholm, beviser, at han er ukyndig og uerfaren i Bergværks-Bidenstaben, og en Saadan vil aldrig overbevise sig om Skelettilværelsen af byggeværdige Brunkul paa dette Land, førend hans for Penge tomte Kasse paa det kraftigste lører ham det." — 1797 sendte General-Land-Dekonomie- og Kommerce-Kollegiet den slotske Ingenieur Peter Smith med 2 engelske Arbejdere til Bornholm, for paany at søge efter Brun-

*) Beretning om Steenkul paa Bornholm, aflagt til det Kongelige danske Landhuusholdningsselskab, ved dets Kommissairer, 1770, m. R.

Kulslag. Han ankom der om Høsten, og, efter nogle ubetydelige Boerforsøg ved Blykobbeaen og ved Ronne, vendte han om Vinteren i samme Åar tilbage. Dette Arbeide kostede Regjeringen 500 L. St. — I Året 1798 var ovennævnte Kollegii Medlem, nu værende Etatsraad og Ridder Pram, i Forening med Oberbergamts-Assessor Esmarch, i samme Diemed paa Bornholm. De undersøgte Brunkulsgruberne ved Claus Terkels Mølle, saavel som nogle andre i denne Egn; de bestemte paa det noigtigste, ved Hjælp af Nivellering og andre mathematiske Operationer, Kullenes Beliggenhed og Beskaffenhed. Ved Grødbyaens Udløb anstillede Assessor Esmarch et Boerforsøg, foranlediget af det alt omtalte Rev af bitumineust Træ i Stranden. Hans Beretning om denne Reise er uheldigvis forkommen; man kan derfor ikke nu angive Resultaterne af disse Boerforsøg; dog have de neppe været tilfredsstillende. — I samme Åar udnævnte Regjeringen en Kommission, for at undersøge Brunkullene paa Bornholm, og Etatsraad Pram og Justitsraad Rafn gjorde, tilligemed den midlertidige Direktør ved Steenkulsgruberne ved Høganes i Skåne, Polheimer, endnu i samme Sommer en Reise til Den. Ved Hvidodden og ved Gaaesbækken anstillede de flere Boerforsøg. Vi ville her meddele Resultatet af et af dem ved sidstnævnte Sted, hvorfra man kan see, hvorledes Lagene følge paa hver andre her, og, med faa Undtagelser, overalt i det opstykkelte bornholmske Bjerg:

Strandsand	12"
Leer og Sand	12"
Grønt Leer	12"
Graat Leer, med noget Steenkul	60"
Sort Leer, med dito	18"
Blaaagtigt Leer	3"
Mørkegraat Leer	29"
Blaaligt graat Leer	11"
Grov Sand	8"
Graabruun Sand	13"
Blaaligt graae Sand	11"
Samme Sort, med noget Kul	46"
Sandet Leer	24"
Fijn tør Meelsand	26"
Blaaligt graat Leer, med Sand	17"
Samme med Lag af Meelsand	40"
Samme med sorte Striber	6"
Meelsand	64"
	412"
	2: 17 Al. 4"

Det sidste Meelsand var saa fast, at Borene blev deri ubrugbare, hvorfor Arbeidet maatte opøre. — I det følgende Åar var Etatsrad Pram her igjen. Han kjøbte af nogle Bornholmere en alles rede begyndt Grube, anlagde i denne en bergverksmæssig Schacht med Stolle paa Brunkulslaget, og udvandt her en betydelig Mængde Kul. Da det Kullag, hvorpaa var bygget, begyndte at give mindre af sig, ophørte Arbejdet, og hermed den lange Række af læ-

rerige Forsøg, som Etatsraaden havde i flere Aar anstillet paa Bornholm, og der ialt have kostet Regjeringen omtrent 3000 Rdlr. — I Aaret 1801 var den nu afdøde Kammerherre og Baron Kaa-s-Lehn i samme Niemed paa Den. Hans Indberetning foranledigede, at der 1805 udstædtes en Kongelig Beslutning, ifølge hvilken enhver, som vil udvinde Brunkul her paa Landet, maa angive for Vorigheden hvor og hvornaar han vil begynde Arbeidet, og ligeledes naar han ophører; en Foranstaltning, som Etatsraad Pram alt tidligere havde anbefalet, som meget nyttig. — Greve Herman af Wedel-Jarlsberg tog i Høsten 1804 til Bornholm, for, med kongelig Tilladelse, at anstille bergmæssige Søgninger efter Brunkul, saavel ved Claus Terkels Mølle, som ved Pythuset. Efter at disse Arbeider havde kostet omtrent 10,000 Rdlr. forlod han dem igjen 1806, dog anviste han forinden Regimentsqvartermester Raasch 1000 Rd. for at fortsætte Arbeidet, hvilket han ogsaa har gjort, i Forening med flere Bornholmers. — I Aaret 1813 forenede nogle formuende Borgere i Rønne sig om, at grave efter Kul Sønden for Stampeaen. Efter at de var komne med en Schacht til 12 Pachters Dybde, fandt de vel et Kullag af $1\frac{1}{2}$ Alens Mægtighed; men det stærke Vandtilløb og det indtrængende Meelsand forstyrrede i een Mat hele Arbeidet.

Dette er en kort Oversigt af alle de hidtil paa Bornholm anstillede Forsøg med at udvinde Brunkul, hvilke have ført til det endelige Resultat, at de

af Bornholmerne foretagne Arbeider med at udvinde Kul af et enkelt Lag vel have betalt sig ret godt; men at disse Lag ere, saavidt man hidtil kender dem, for ubetydelige, og deres Udstrekning for uvis, til at man først indlade sig paa en omfattende bergværksmæssig Ud vinding.

Bed disse Tid efter anden foretagne Forsøgs-Arbeider ere Bornholms Kulgravere efterhaanden blevne mere bekjendte med en regelmæssig Bearbejdning af Fløsterne. De nedfænke nu Schakter, som dog sjeldent ere dybe; hensigtsmæssige Stoller seer man og hist og her. Paa denne Maade udvindes nu med mindre Bekostning bedre Kul end før, ved det almindelige Strandgraverie, hvorved man uden nogen Plan arbeidede sig ind i en i Dagen fremstaaende Kulfløts, indtil denne var udtømt; men herved tilintetgjordes ofte i een Mat flere Ugers Arbeide, ved at Taget indstyrtede. — Fra Onsbæk indtil Hvidodden, Norden for Rønne, findes overalt ved Stranden Spor af saadanne Arbeider, som endnu imellem foretages om Vinteren af fattige Folk i Rønne, naar intet andet Arbeide haves.

Kullagene have i Almindelighed fast Sand til Tag, og hvile paa meget fedt sort Leer. Undertiden forholder det sig omvendt. Ikke sjeldent ligger et Kullag ogsaa mellem 2 Lag Leer. Kullene ere, saavel som det dem omgivende Leer, bladrige, og mellem de enkelte Blade i Kullene ere tynde Lag af et Slags mineralisk Trækul, som kaldes der paa Landet Silkekul. — Sønden for Rønne findes overalt i dette

Leer fuldkomment kjendeligt Skiferleer, det ved Wagsaarden ikke uligt. Paa et Sted ved Stranden, Sønden for Rønne, fandt vi i dette Skiferleer tydelige Aftryk af Bregner, saaledes som de overalt findes i virkelige Steenkulsflostser. Diesynet viste, at dette Skiferleer var kommet fra en nærliggende Grube; men om det der var tilfældigt, og, som det synes, ikun forekommer som Findlinger, eller ligger i hele Lag over eller under Kullene, kunde vi ikke blive underrettede om. — Kullagene stryge, nær ved Byen, saavids de kunne iagttages ved Stranden, fra N. V. til S. O.; længere mod Sønden fra V. til O.; der paa ofte omvendt, saa at ikke sjeldent 2 Lag forene sig til eet, men aldrig sætte igennem hinanden. Overhovedet findes ingen Regelmæssighed i Lagenes Beliggenhed, eller i deres Mægtighed. Snart ere de sammentrykkede til faa Tommers Dykkelse, snart opnaae de igjen en Mægtighed af $\frac{1}{2}$ til $1\frac{1}{2}$ Alen. Sjeldent forekommer mere end 4-5 Lag Kul over hverandre; men dette er derimod meget hyppigt.

Følges Stranden norden for Rønne, kommer man først til Byaen, hvor nogle Kulgravere fra Rønne have i 2 Bintere bearbeidet en Kulrand, der vel har været meget riig, men nu er næsten udtømt. De løse, bladrige, hist og her med Leer blandede Kul hvile paa et fedt sort Leerlag, og har fast Sandsteen over sig. En Schacht af 9-10 Alens Dybde var her nedskænket, hvorved fandtes et Kullag af $2\frac{1}{2}$ til $2\frac{3}{4}$ Qvarterers Mægtighed. Kullene brændte hverken klarre eller reent ud; de gave heller ikke megen Var-

me. — Vængere hen kommer man til Nebbeodde, hvor mægtige Lag af Leer og Meelsand m. m. ere blottede i den steile Strandklint. Meelsandet bestaaer af en Blanding af Leer og meget smaae Qvarts-korn. Messingstøberne bruge det, formedest dets lette Flus, ligesom og nogle Pottemagere i Rønne, til Glassur. Nebbeoddens Leer er ikke strængt flydende, og bruges af Rønne Pottemagere. — Forfølger man Stranden, fra Nebbeoden til Hvidoden, sees i den steilt nedskydende Strandklint stærkt fra S. O. til N. V. indfaldende Lag af en jernholdig Sandsteen med mange qvartsindeholdende Ternnyrer, fuldkommen liig den Steen, som forekommer ved Stampeaaens Udløb. Endvidere et Lag af halvt eller aldeles forvittret Skiferleer; derpaa sees et Kalksteenslag af omtrent 3 Tommers Mægtighed, mellem 2 Sandsteenslag; og endelig Sand og Leer. Her seer man overhovedet et Profekt af alle de Mineralier, som findes paa Den, uordentlig blandede om hverandre. Paa det øverste af Klinten er vel Flyvesand, men Laget er kun tyndt, saa at Neller og Tidsler m. m. hyppigen vorer der. — Hün Kalksteen er et Slags Tuttenmergel. Farven er lys aste-graae, hist og her trækkende i det bruu-nagtige; det har en skjellet Afsondring, som paa de fleste Steder gaaer over i et grovsplittet Brud. Brudsnykkerne ere ubestemte, og temmelig skarpkantede; ved Kanterne er det svagt gjennenfjinnende; giver en hvid Streg; er halvhaardt, gaaende over i det bløde; ikke synnerlig tungt; ved at aande derpaa bemærkes en meget stærk Leerlugt; det bruser stærkt med Sy-

rer, men oploses ikke aldeles deri. — Hvidoddbens Sand er, næst det forhen beskrevne ved Snogebæk, det berømteste paa Øen, og bruges som hūnt.

Naar man fra Hvidodden følger Stranden nordlig til Blykoppeaaen, sees Strandkanten intet Steds saa blottet, at man tilstrækkeligen kan undersøge de opskyllede Lags sande Forhold. Denne Streækning er overalt gjennemfaaaren af smaae Bække, som om gives af kildefulde Dybber. Bandet affætter her megen Jernokker, endskjøndt hele Overfladen bestaaer af Flyvesand; Beviis nok, at Lag af forvittret Leerstoffer, af jernholdig Sandsteen og Jernhyrer m. m. forekomme ikke langt fra Jordens Overflade. — De 3 Kulværker af nogen Betydning, som ene nu findes paa Øen, ligge mellem Blykoppeaaen og Claus Terkels Mølleaae. Det sydligste af disse 3 Værker er tillige det dybeste. 1809 blev det anlagt, og leverer endnu ligesaa mange Kul, som i Begyndelsen. En 22-23 ALEN dyb Schacht leder til et 18-24 Tømmer mægtigt Kullag, som hviler paa et 6-7 Tømmer tykt Lag af fedt Leer, og har over sig et saa fast Sandlag, at man uden Fortømring kan hugge Gange deri. Dette Kullag stryger fra N. V. til S. Ø., og skyder ind mod S. V., under en Winkel af 45° — I dette Kullag indvier sig meget Vand, hvorfor om Dagen 3 og om Natten 4 Mennesker uafbrudt ere fyrselsatte med at oppumpe Vandet. I det Hele arbeider her 11 Mennesker. Dagligen udvindes 8-10 Tdr. Kul, og aarlig mellem 2400 og 2450 Tdr., naa man fradrager Søn- og Festdagene, samt den til Ud-

bedringer nødvendige Tid. Fra Schachtens Nabniug indtil Udgangen af 1815 ere i alt saaledes 16,000 Tdr. Kul udvundne. Disse Kul ere de bedste, som nu findes paa Øen, de ere sorte, have aldeles mistet Trætexturen, beholde, naar de komme i Dagen og udsættes for Veiret, dog alligevel nogen Glands, smuldres, dog ikke i meget smaae Stykker, give betydelig Varme, uden at lugte stærkt efter Svovl, have lidet mineralisk Trækul mellem Lagene, efterlade forholdsvis mindre Aske end de andre bornholmske Kul. Under Krigen brugtes de med Held af Smederne. — Ifølge alle Tagttagelser og Udmaalinger staar denne Kulfløts i Forbindelse med den saakaldte Schorske; den ene er en Fortsættelse af den anden. Ved Stranden viser Fløtsen sig paa det med Beregningerne overeensstemmende Sted; men ved Blykoppeaaen kan den slet ikke findes, og Omegnens Beboere kritte deraf vel ikke urigtigen, at dette Lag, forinden det naaer Laen, vender sig i en Halvkreds og endes ved Stranden. I ovennævnte Kulværks sydligste Stolle vil man allerede have bemærket, at Kullaget afviger fra dets hidtil stadige Retning, og stryger fra N. til S. Ved fortsat Arbeide vil man snart komme efter, om denne Formodning er rigtig eller ikke. — Langere mod Nord bearbeider et Interessentskab Fortsættelsen af dette Kullag, bekjendt under Navn af den schorske Kulfløts. Der er allerede forhen talt om det. 1808 begyndte man igjen at optage dette alt længe forladte Lag. Man gik nemlig med en dyb Stolle, som næsten ligger lige med Havets Overflade,

ind fra Stranden, gjennemskiar først 3 tynde Kullag af 6 Sommers Mægtighed, som indeholdt fortrinlige Kul, hvoraf der udarbeides saa meget som man kunde faae, og kom derpaa først til det søgte schorste Kullag, som er 30 Sommer mægtigt; det hviler paa et tykt Lag Leer, der let lader sig smuldre, og indeholder mange smaae Stykker Kul. Dette og de 3 forrige tynde Kullags Lag bestaaer af et mægtigt Sandlag, der er saa fast, at hele Stollen, 300 Aten lang, er inddreven uden nogen Fortørring. Her træffes ikke Sandsteenslag, hvilket er hyppigen tilfældet noget sydligere, hvor man maa gjennembryde flere Lag deraf, førend man kommer til Kullene. — Alle 4 Kullag stryge fra N. V. til S. D., og falde, som det ovenbeskrevne, 45° mod S. V. Her ere næsten alle Kullene udgravne indtil lige med Havet. Hidtil er Vandet bortledet ved Stoller; men da der nu maa arbeides dybere, vil man nedfænke en Schacht og anbringe et Pompeværk. 4 Mand have hidtil dagligen arbeidet her, og i Gjennemsnit aarligen udvundet 2000 Edr. Kul, hvilket udgjør for 8 Aar, indtil Slutningen af 1815, i alt 16,000 Edr. Kul. Ere disse Kul vel ikke fuldkommen saa gode, som de der graves sydligere paa samme Lag, ligne de dem dog temmelig; men sælges $\frac{1}{2}$ bedre Kjøb end hine. De smulres lettere; have mindre Glands, og mere mineralisk Trækul, de udbrænde dog, temmelig fugtigt, med en klar Rue, give megen Varme, efterlade ikke megen Aske, og ere ogsaa under Krigen brugte af Smedene.

Aldeles forskelligt fra de hidtil beskrevne Kullag, forholder det sig med det Tredie, som bearbeides her i Egnen. Værket ligger noget dybere inde i Landet, lige for Claus Terkels Mølle, Sønden for Naen. 1807 sørkte man her en Schacht til 20 Alets Dybde, og stødte da paa et mægtigt Kullag, hvilket man siden har vedblevet at forsøge i forskellige Retninger, men mest i S. S. V., i en Længde af 230 Aten.

Kullaget er afværlende 3-9 Qvarter mægtigt, hviler paa let, smulrig, fort Leer, og har Sand til Lag. Det stryger fra N. D. til S. V., og falder mod S. D. $18\frac{1}{2}^{\circ}$. Dette Kullag møder altsaa det schorste, og bliver mod Sønden sandsynligvis aldeles fortrængt af dette, der er stadigere i sin Mægtighed og Strygen. Arbeiderne ville ogsaa allerede have bemærket, at hønt aftager. Gruben plages ikke meget af Vand. 2 Mand holde den behørigen tør, ved Hjælp af en Pompe, som gaaer Dag og Nat. Ved Kulgravingen ere 5 Mand ansatte, som aarligen udvinde 3400 til 3800 Edr. Kul. Indtil Udgangen af 1815 har dette Værk saaledes leveret 28,000 Edr. Kul; og alle 3 Værker tilsammentagne, 60,000 Edr., eller, siden 1809, aarligen 7800 Edr. Kul. — Det sidstnævnte Kullag giver de sletteste Kul; de ere ofte gjennemsatte med smaae Leergange, og ere af forskellige Slags, snart mineraliske Trækul, snart løse Brunkul, med endnu tilværende Trætextur, og snart Kul pulver i Forening med Leer. Alle Slags ere sorte, let smulrige, naar undtages de første Slags, uden Glands, brænde meget langsomt, give ingen stærk

Vue, men dog temmelig Varme, naar de først ere komme ret i Brand, efterlade megen Aske. I Bærdi forholde de sig til de bedste bornholmske Kul, som 5, 8.

Norden for Claus Eerkels Mølleaæ graver Hasles Indvaanere hist og her Kul, ligesom Sønden for Ronne; dog er det aarlige Quantum Kul, som paa denne Maade udvindes, ikke meget betydeligt. — Imellem Mølleaæn og Hasle vil man kjende til 10 forskjellige Kullag; dog skal ingen af dem være af no-gen betydelig Mægtighed.

Professorerne Abildgaard og Manthey have 1799 anstillet sammenlignende Forsøg med bornholmske, engelske og skotske Steenkul. De have herved anvendt Kirvans Grundsætning: at 480 Gran Salpeter udfordre 50 Gran Kulstof, for fuldkommen at brænde med Knald, og forvandleres til reen Kali. Resultatet af deres Analyse er følgende:

Kul fra det ovennevnte andet Værk.	Dito fra Leuca	Dito fra dito.	Fra Hvid-oddnen.	Neu- castle.	Skot- ske.	Førsi- ske *).
Kulst. 34,48	32,5	32,2	38,1	58,14	40	36,8
Bjergo. 55,52	55,5	58,8	39,4	37,86	54	60,87
Aske 10	12	9	22,5	4,5	6	3,5
100.	100.	100.	100.	100.	100.	100.

Formedelst den betydelige Mængde Bjergolie i de bornholmske Kul, skulde man sikkert med Fordel

*) De neufcastleske og førssiske Kul have foruden Bjergolie tillige Asphalt iblandt deres Bestanddele, hvilket indeholder 31 pCt. Kulstof. Bjergolien har blot 8 pCt. Kulstof.

kunde brænde dem til Coaks, og paa den Maade udvinde en betydelig Mængde Ejære. Jo nærmere Kulene ligge Dagen, jo flere jordagtige Dele indeholde de. Overalt paa Bornholm er dette tilfældet. — Ogsaa ved Vandafdampning har man sammenlignet de bornholmske Kuls Godhed med de engelske og skotske, hvorved det har viist sig, at de bornholmske Kul forholde sig, med Hensyn til Godheden, til de engelske, som 100 : 240; med Hensyn til Ejiden, som 100 til 56, d. v. s. i 56 Ejedele kan man udrette ligesaa meget med de engelske, som i 100 med de bornholmske Kul.

Foruden disse videnkabeligen anstillede Forsøg med de bornholmske Kul, ere ogsaa anstillede endel praktiske, af hvilke her alene skulle anføres de fortrinligste, samt deres Resultater. — I det schimmelmannske Sukkerraffinaderie i København brugte man dem under Pander, og fandt, at de forholdt sig til de neufcastleske som 51,6 : 100, uden derved at beregne Tabet af Ejid, da man kunde afgøre med neufcastleske Kul 5 Pander, i samme Ejid, som 4 Pander afgørtes med bornholmske Kul. — I det kastrupiske Kalkbrænderie blev en Kalkovn afbrændt med en Blanding af 4 Dele bornholmske og 7 Dele skotske Kul. Brændingen varede længe; blev to Dage fuldigere færdig, og Kalken var dog ikke saa godt brændt, som med skotske Kul alene. — Paa Kyret ved Hammerhuus, hvor der brændes en Mængde skotske Kul, har man ogsaa anstillet Forsøg med bornholmske Kul; men man fandt, at de i stille Veir, eller med svag Blæst, vare saavel alene, som blandede med skotske Kul.

ubrugbare, derimod gave de i stærk Blæst og i Storm, blandede med slotske Kul, en nogenlunde god, dog ikke reen Rue. — Paa Bornholm, fornemmelig i Rønne med Omegn, bruger man Kullene ikke alene i Stueovnene, men ogsaa under Brygger- og Brændeviinskjedlerne; ligeledes til at brænde Kalk af den saafaldte Cementsteen; forдум ogsaa i et Teglværk, og i en Fajance- og Tobakspibe-Fabrik, hvilke senere efterhaanden ere indgangne. Rønnes Pottemagere gjøre endnu ikke nogen Brug af disse Kul, hvortil deres Dones Konstruktion maa være Aarsag.

Efter alt hvad her er anført, synes det at være rigtigst, at lade det bornholmske Kulgraverie gaae sin langsomme, men naturlige Gang, og ikke fra Regjeringens Side gjøre noget Anlæg, eller paa nogen Maade udelukkende understøtte nogen Enkelt dertil; men at indskrænke sig til at veilede Bornholmerne i Almindelighed, og maaske hifst og her understøtte dem, for at de selv kan forskaffe sig Kul i større Mængde, og paa fordeelagtigere Vilkaar end hidtil. Overflodigheden af Kul vil da med Tiden foranledige Anlæget af saadanne Fabriker, som behøve Brændsel, og hvis man finder Kul, der kunne taale at bære Frachten til København, da vil Handelen nok finde denne Vej.

Imellem Rønne og Steenkulsværkerne har for ingen Vej været; næsten heller ingen mellem Rønne og Hasle. Man banede sig, saa godt man kunde, Vej over Glyvesandet. Ordentligt Beianlæg er her ogsaa formedelst Sandet meget besværligt, dog havde man

ved Leers Paalkjørsel erholdt en temmelig god Vej nærmest Rønne. Dette Stykke agtedes imidlertid fortsat lige indtil Hasle. Kommandanten, Oberst-Lieutenant Hoffmann, har ligeledes her viist sin Ridkjørhed for Landets Bedste. Dette Beianlæg kunde ikke udføres med de almindelige Midler og Kræfter. Han har derfor, med Hans Majestæts Tilladelser, givet den Mønstringsdag, som tilkom ham for Vester Herred, til dette Arbeide, og med denne Understøttelse, samt ved nogen overordentlig Hjælp af Rønne Borgere, er Veien tilendebragt. — For der alvorligent tænkes paa et Lands Opkomst, maa der sorges for god Samfærsel saavel med Indbyggerne indbyrdes, som med Fremmede. Dette letter Produkternes Afsætning og Nødvendigheds-Barernes Tilførsel, fra fremmede Steder. Naar begge disse nødvendige Betingelser for et Lands Fremblomstren i Fremtiden understøttes saa kraftigen og stride saa rask frem, som i Aar er skeet ved Havne-Anlægget i Svannike, og ved Vej-Anlægget mellem Rønne og Hasle, saa vil Bornholm snart erholde et andet Udsende; og det vil ikke lidet bidrage til, at Den kan blive en af Danner-Statens fortrinlige Provindser, og Efterflægten skal med Taknemmelighed mindes den eller de Mænd, hvis patriotiske Anstrengelser og Øpforelser de skyldte dette.

Hele Strekningen mellem Rønne og Hasle er ideit Flysand, der paa nogle Steder strekker sig en Fjerdingsvei ind i Landet. Sandet er her mere lerende end i Povelster og Peersker Sogn, og det gri-

ber mere og mere om sig. Man klager vel over Skaden, det foraarsager, men intet gjøres for at forebygge det. Vil man, for en Kontrasts Skyld, see, hvorledes Flyvesand, overladt til sig selv, kan rase, og hvorledes det, ved anvendt Flid, kan tæmmes, saa behøver man blot at sammenligne Flyvesands-Strækningerne paa Bornholm med de ved Tidsvilde i Sjælland, og man vil da trivle cm at Forordningen af 19 Septbr. 1792 er en Lov, gjeldende for begge Øer. — Paa meget faa Steder er der nogen Lyngstorpe, og neppe danner denne sig, før den strax afskrælles af den grumme Flodtorve-Spade. Det er oprørende, at see denne Fremgangsmaade. For en elendig og ringe Brændsels Skyld, tilhidesættet aldeles den Agt man maa vise ikke at bedærve sin Mæstes Ejendom; man tilintetgjør aldeles alt Haab om nogensinde at see dette Sandhav dæmpet og, om muligt, benyttet. — Saalænge denne Lyngskrælling skal vedblive, saalænge elendige, forsultne Haar og Døeg skal tillades at vanke om paa disse golde Sandbanker, og med hungrig Land afgnave ethvert fremspirende Græs, og saalænge Forordningen om Flyvesandets Dæmpning ikke her haandhæves, saalænge vil det og være umuligt at tænke paa at sætte Skranker for dette, alt ødelæggende Sandhav; indtil den Tid faaer det at rase frem, at ødelægge de Omboendes Marker, gjøre Gaarde øde, bringe deres Beboere til Betlerlaven, og derved tillige forringe Statens Indkomster.

Naar man fra Kulgruberne gaaer ind i Landet, taber Sandet sig, ligesom man nærmer sig den Linie,

hvor Ny Kirke og Knuds Kirke lige. Paa den 18 Selveiergaard i Nyker Sogn, havde Cieren, Hans Kofoed, en meget høi Flyvesands Klint. Ved paa Spidsen at sætte et Rüsgjerde, sagte han at standse Sandets Ødelæggelse. Klinten bliver Nar for Nar høiere, og, som en Følge heraf, maa et nyt Rüsgjerde sættes hvert Aar. Herved bliver Niemedet dog nogenlunde opnaaet. Endnu skal der være tvende andre Gaarde, som bruge en lignende Fremgangsmaade.

I Nærheden af Knuds Kirke har en af de to Bornholmere, som paa Landets Bekostning vare sendte til Schroll paa Lykkens Gave i Fyen, erholdt anviist af Udmarten 10 Ldr. Land, for der at udøve, til Mønster for Dens Beboere, den Kunst, som hans Landsmænd havde bidraget til at lade ham oplære i. Da han erholdt dette Fordstykke var det, ligesom den hele Udmart, besaaet med Stene. Nu var det næsten ryddet, og Stenene vare brugte til Gjerde. Hidtil havde han, formedelst denne Nydning, ikke kunnet indføre noget ordentligt Sædfiske; men efter den Plan han har lagt, og hvormed han i Aar har begyndt, bliver den følgende: 1) Hør i Grøn-Ford, 2) Byg og Kartofler, 3) Erter, 4) Rug, gjødet, 5) Byg med Kløver, 6, 7 og 8) Kløver. — I de 4 Aar han havde dyrket Hør paa denne Lov, havde han

	saaet	avlet
1811, 4 Skp. Frø	8½ Skp. Frø, 183 Pd. Skjætt. Hør	
1812, 5 Skp. —	7½ Skp. — 175 Pd. — —	
1813, 4 Skp. —	8 Skp. — 199 Pd. — —	
1814, 4 Skp. —	8½ Skp. — 211½ Pd. — —	

I Aar havde han udsaaet 7 Skjæpper Hørfrø, men deraf vare et Par Skjæpper Land blevne ødelagte i 3 Ternnætter, som indtraf i Slutningen af Mai. Den Nytté, han nu stifter for Omegnen, bestaaer i at man hos ham erholder saavel reent Hørfrø tilkjøbs, som og kan faae eget avlet Frø renset. Egnens Kvindfolk lære og her den rigtige Fremgangsmaade med Hørrenns Nødning og Skjætning.

Aar vil medgaae, inden den tilsigtede Nytté med dette Aulæg vil kunne opnaaes; men den vil sikkert følge. Bornholmerne ere, som de vel ogsaa bør være, noget sene med at antage det Nye, hvis Fordel de endnu ikke kjenner til; men, bliver denne dem først indlysende, da ere de heller ikke uvillige til at efterligne.

Det er ikke langt fra denne Høravler, at den Kongelige Porcellainsfabrik eier en Gaard, den 7 Dors nedgaard i Knudster Sogn, hvorfra den tildeels erholder sin Porcellainjord.

Førpagteren svarer ingen Afgifter af denne Gaard, derimod er han forpligtet til at drage Omsorg for Porcellainjordens Opgravning og Transport til København, samt iøvrigt at udføre de Forretninger, Porcellainsfabrikken maatte paalægge ham her paa Landet. — Denne Gaard staaer for 4 Edr. Hartkorn, med et Areal af omtrent 26 geometriske Edr. Land, eller af Bygjord . . . 198,166 □ Al. Havrejord, som aldrig gjødes . . 110,580 — Kløvgang, Hauge og Gaardsplads 36,000 — Engbund, hvorpaa voxer 5 Læs
Høe à 50 Epd. pr. Læs . . . 30,000 —

374,746 □ Al.

For at give et Begreb om, hvorledes man avler paa denne Kant af Bornholm, anføres her en Fortegnelse paa den Udsæd og Indhøst, som har været paa denne Gaard i en Række af 12 Aar, hvilken Fortegnelse vi har Opsynsmandens, Lieutenant Dams, Godhed at takke for.

	Udsæd.					
	Rug. Ed. Skp.	Byg. Ed. Skp.	Erter. Ed. Skp.	Havre. Ed. Skp.	Jalt. Ed. Skp.	
1803	1 2½	3 =	2 =	4 =	10 2½	
1804	1 2½	4 =	2 =	4 =	11 2½	
1805	1 2½	4 =	2 =	4 =	11 2½	
1806	1 2½	4 =	1 1	4 =	10 3½	
1807	1 2½	5 2	2 3	4 =	12 4½	
1808	1 2½	4 =	2 =	4 =	11 2½	
1809	1 2½	4 =	1 1	4 =	10 3½	
1810	1 2½	4 2½	1 1	4 =	11 1	
1811	1 2½	5 2	1 1	4 =	12 ½	
1812	1 2½	4 =	2 =	4 =	11 2½	
1813	1 2½	4 =	1 3½	4 =	11 2	
1814	1 2½	4 =	3 2	7 =	16 3½	

	Lærsket Sæd.					
	Rug. Ed. Skp.	Byg. Ed. Skp.	Erter. Ed. Skp.	Havre. Ed. Skp.	Jalt. Ed. Skp.	
1803	7 =	23 =	8 =	= =	38 =	
1804	6 =	18 =	5 3½	= =	29 3½	
1805	11 1	23 4½	7 3	= =	42 3½	
1806	7 ½	30 =	5 =	= =	42 ½	
1807	5 4	30 =	10 3¾	= =	46 2¾	
1808	2 4	21 ¾	5 3¾	= =	30 =	
1809	15 2¾	17 ¼	7 2	= =	40 =	
1810	7 3	16 1	6 1½	= =	30 ½	
1811	6 =	19 =	3 =	= =	28 =	
1812	8 2	13 ½	5 2½	= =	27 =	
1813	12 3	15 =	13 2¼	6 =	47 ½	
1814	5 4½	27 ¾	12 2¾	5 ½	52 2	

I Aar havde han forsøgt sin hele Udsæd, og dertil endnu føjet i Skp. Hvede, i Skp. Himmelbyg, $1\frac{1}{2}$ Skp. Hør- og $\frac{1}{2}$ Skp. Hampetrøe. Han havde ialt udsaaet 17 Edr. $1\frac{1}{2}$ Skp. Sæd. Nogle af de senere Aars Indhøst sees ikke at have været som de foregaaendes, eller de senestes; dertil har Krigens været Aarsag, da Opsynsmanden, som Militair, ikke har kunnet have tilbørlig Opsigt med Gaarden, men for det meste maattet overlade det til Fremmede. — Sædskiftet har i disse Aar været følgende: 1) Rug, gjødet, 2) Kløver, 3) Byg, 4) Erter, 5) Byg. Nu har han forandret dette, og for Fremtiden bliver det: 1) Hør, 2) Byg, 3) Erter, 4) Rug, 5) Byg, 6) Erter, 7) Byg, 8 og 9) Kløver. — Det andet Aars Kløver skal, efter hans Plan, brydes om Foraaret til Hør, Hamp, Wikker eller Erter, derpaa pløies om Efteraaret og harves. Næste Foraar pløies paa tvers og siden paa langs til Byg. Tredie Aar pløies om Foraaret engang til Erter. Om Efteraaret udkjøres Gjødningen, og der pløies engang til Rug. I det fjerde Efteraar pløies engang og harves før Winteren; om Vaaren faaer Jorden igjen 2 Ploininge, den ene paa tvers, den anden paa langs, og nu saaes Byg. Femte Aar pløies engang om Foraaret til Erter. Om Efteraaret rispes Jorden, Gjødningen udages og tilhørs. derpaa pløies næste Foraar paa tvers og paa langs, og Byg med Kløver isaaes. Det første Aars Kløver er til Hø, det andet til Staldfodring. — Havnen har en førstildt Vang, og dertil pløies engang om Foraaret. — Da Møgag,

ningens regnes lige med en Ploining, erholder Marken i denne Turnus 6 Efteraars- og 10 Foraars-Ploninger. — Paa denne Gaard er hidtil holdt 5 Heste og 4 Koer, foruden nogle Faar og Sviin.

Virkelig Porcellainjord findes, saavidt hidtil er bekjendt, kun paa et Sted paa Bornholm, ved Granitbjergets sydvestlige Skraaning, i Knudssø Sogn. Man bliver Porcellainjorden først vaer ved den 15 Selveiergaard, Kanegaarden; længer mod Øst er endnu ikke fundet Spor dertil. Herfra flynger Leret sig i et bølgefomigt Baand omkring Urbjergets yderste Rand indtil den 23 Selveiergaard, hvor Boersforsøg har afgivet temmelig lovende Resultater: Endog ved Hasle vil man, ved at grave en Dam, have fundet Lægn til dette Leer, saa at Arme maa ske strække sig deraf langs med Granitbjergets sydvestlige Side. — Leerlaget falder fra N. Ø. til S. Ø., næsten ligesaa steilt som Graniten, og synes umiddelbart at støde op til det, hvilket tydeligst sees ved Kanegaarden, og ved den klippefulde Hø, Klipperne. Saavidt Tagttaglerne strække sig er Leerlaget fra N. Ø. til S. Ø. zo Alen bredt, og med godt Leer indtil 20 Alen dybt. De anstillede Boersforsøg ere imidlertid endnu ei fortsatte saa dybt, at man har lært at kjende til Porcellainerets Bundlag. Dette vil være af Vigtighed, da man derved oplyses om Porcellainjorden hviler umiddelbar paa Graniten, eller ikke.

I denne Egn har Graniten mange Gauge, udfyldte fornemmeligen med Qvarts. De ere dog sjeldent

mægfige, og Qvartsen er heller ikke reen. Mindre hyppigen ere Gangene udfyldte med Feltspath; dog forekommer dette hist og her. Porcellainjorden høiler alene paa Urbjerget, og findes ikke som Lag i det, hvilket er Tilsælde med det sachsiske, og, efter nogle Reisendes Beretning, med det chinesiske. — Porcellainjord eller Kaolin bestaaer af Feltspath, uden Kali, og indeholder Grauitens øvrige Bestanddele i meer eller mindre friss Tilstand. Man kan inddale Porcellainjorden i to Slags. Til det første hører det, som oprindeligen ikke har havt Kali i sin Blanding, f. Ex. den sachsiske Porcellainjord fra Nun ved Schneeberg, paa nogle Steder i England, hvor man har fundet Kaolin under store Bjergmasser, hvor den ikke ret vel kan være fremkommet ved Forvitring; men maa oprindeligen være dannet paa Stedet. Til det andet Slags maa den Kaolin regnes, hvis Feltspath har ved Forvitring mistet sin Kali. Dertil hører Porceallnjorden fra Passau, saa vidt bekjendt, den franske fra Limoge, og endeligen den bornholmske; dog kan man ogsaa ved denne Porcellainjord med Rette opkaste det Spørgsmaal, om den ikke, ligesom hin, oprindeligen er dannet paa det Sted, hvor den nu sees. Ved det andet Slags beroer det meget paa at afgjøre det Spørgsmaal, om Porcellainjorden befinner sig i sin oprindelige Stilling, eller, om senere Oversvømmelser og Omvæltninger have bragt den til sit nuværende Sted. Dette Spørgsmaal er i teknisk Henseende meget vigtigt; thi kun i det første Tilsælde tor man

haabe at besidde en reen og brugbar Porcellainjord. Af følgende Grunde kan man vel antage, at den bornholmske Porcellainjord befinder sig i sit oprindelige Leie: 1) den bestaaer heelt igjennem af reen Porcellainjord, og der findes ikke deri Mellemlag af andre Leer-, Steen- eller Sandarter; 2) den dybere liggende indeholder ikke flere Glimmerdele og Qvartskorn end den øvere, hvilket, ifølge Tyngdens Love, maatte være Tilsælde, dersom den var bragt derhen ved Oversvømmelse; Porcellainjorden bliver tvertimod renere, jo dybere man kommer; 3) den næsten overalt forvittrede Glimmer vilde mere eller mindre gjennemtrænge og farve den hele Masse af Porcellainjord, dersom den først havde været flydende i Vandet, og siden bundfældt her; men Glimmeren findes, selv den forvittrede, i temmelig regelmæssige Lag, og hyppigen affondret i enkelte Partier. — Derimod kan paa den anden Side ansføres: at man vil have fundet Forsteninger i den; (vi sit her en Pectinit og en Belemnit, som skal have siddet i Porcellainjorden): at man deri træffer paa mange af undede Granitblokke, og det ikke alene i de øverste Leerlag, men ogsaa hyppigen i de nederste. Dog kan man vel forklare dette Saersyn, ved at antage, at Vandet, efter at dette Lag Porcellainjord var dannet, igjen har naaet op til det, dengang Jordlaget nemlig dannedes over Leret — og gjennemblødt det til en tyk vællingagtig Masse, saa at de fra Bjergene nedrullede Klippestykker, eller de af Bolgerne opfyllede store Findlinger, efterhaanden sank ned i det. — Den bornholmske til Bornholm.

holmske Porcellainjord gaaer fra det sneehvide over til det rødagtige, alt efter som Mængden af Glimmer tiltager. Den bestaaer af fine støvagtige Dele, som ere magre at føle paa, og let rives fra hverandre; af smaae graae eller hvide Kvartskorn, der, saavidt man har bemærket, ere jvnt fordeelte gjennem hele Massen; og af flere eller færre, deels halv, deels fuldkommen forvittrede Glimmerblade; naar den er tør farver den stært ved Beværing; giver med Neglen en svag skinnende Streg; tør, eller ved at aande paa den, bemærkes ingen Leerlugt, men den er mærelig, naar Porcellainjorden gjøres fugtig; tør klæber den noget ved Tungen, og det saameget mere, som Leret gaaer fra det Sneehvide over til det Rødlige. Et dette tilfælde tiltager ogsaa Leerlugten. Den er meget ildfast. Denne Charakteristik beviser nok som, at dette bornholmske Mineral er virkelig Porcellainjord.

Omtrent i 40 Aar kjender man nu til denne Porcellainjord, og har i samme Tid benyttet den ved Porcellainfabrikken i Kjøbenhavn. Paa forskellige Steder bliver den nu opgraven; paa Kanegaarden nemlig, paa den 19de Selveiergaard, tilhørende Lieutenant Kofoed, paa Porcellainfabrikvens Gaard, og paa Gaarden Klipperne, hvor en Grube først aabnedes i forrige Aar. — Ved Boervorsog har man, som alt ovenfor er sagt, overbevist sig om, at Porcellainjorden findes paa forskellige Steder; men vil man alene regne fra Kanegaarden indtil Klipperne, saa haves en Stat af i det Mindste 10,080,000 Kubik-

fod *), eller 2,240,000 Tønder. Da der aarligen forbruges ved Kjøbenhavns Porcellainfabrik kun nogle hundrede Tønder, saa sees, at her er et umaadeligt Forraad for denne, om endog Forbruget, ved en større Virksomhed, skulde stige betydeligt.

Fra Rønne til Gudhjem, 3 Mil, gaaer Veien tværs igjennem Landet og gjennemfører Høilyngen. Omendskjøndt Midten af Den — Landets egentlige Høiland — ikke er saa behagelig, og ikke tilbyder saa mangehaande Afvexlninger, som de fleste af dette lykkelige Lands Kyststrækninger, saa mangler denne Deel af Bornholm dog ikke, i andre Henseender, en høi Grad af Interesse. Man seer her, hvorledes den høie Bjergryg, som strækker sig gjennem Den fra N. N. V. til S. S. O., altsaa efter dens største Længde, meget langsommere og gradvisere falder af mod den vestlige Side, end mod den østlige; der træffer man derfor og paa de største Dale og de betydeligste Åer, her derimod, hvor Klippevæggene, for det Meste, styrte sig steilt og lodret i Havet, ere vel mange Åer og Bække, men de ere almindeligen ubetydelige og næsten udtørrede om Sommeren.

Det opskyllede Land, hvorpaa Rønne ligger, hører, imod Midten af Landet, her snart op, og omtrent 3000 ALEN fra Stranden begynder Urbjergene mellem Knuds Kirke og Havet. Efterhaanden

*) Lagets Længde 2100 ALEN.

— Bredde	30	—
— Dybde	20	—

hører Landet sig og man færdes over Granithjerge, dels skalbede, næppe med Lyng beovorne, dels bedækkede med frugtbare Kornmarker, til Blykoppene, en af Dens største Bække. Imellem Ringeby Bro og Høvet gjennemflyder den en viid udstrakt Dal, hvor Enge og Marker med frødigste Bært afvælpe, naar ikke det alt ødelæggende Flyvesand tilintetgjør den ypperlige Vegetation. Østlig for Ringeby Bro, hvor Bækken erholder Navnet Ringeby Åa, trænger Dalen sig betydeligen sammen, men vedbliver dog at være temmelig bred, indtil høit oppe, i Linie med Vester Marie Kirke, hvor den efterhaanden taber sig i en ordentlig Bjergdal. Blot paa nogle faa Steder traf vi her en i Dagen fremstaaende fast Steenmasse — ellers er den næsten overalt bedækket med et tykt Lag Muldjord — og at den er fast, slutes, og det vel ikke med Urette, af at man kundeoste meget langt forfolge de i den værende Kvartsgange, og omendskjøndt de i store Strækninger være bedækkede med Jord, saa kom de dog siden igjen til Syne i deres første oprindelige Netning.

Meget havde man sagt os om en Guldholdig Granit ved Bondegaarden Hakkaled i Vester Marie Sogn. Da en anset og oplyst Mand havde, for omtrent 40 Aar siden, virkeligen ladet gjøre Forsøg med her at udvinde Guld, saa syntes dette Sted dog en Undersøgelse værd, og vi forlod deraf ved Ringeby Bro den almændelige Landevei, gik til Høire over en stor Eng og igjennem en ikke ubetydelig Skov. Naar man kommer ud af denne, forlader man med det Samme

bet Dalsøre, man hidtil har gjennemvandret, og Egnen bliver hærig og vild. Fra Høiderne ovenfor Skoven haves en deiligt Udsigt i S. V., mod Nørnes Omegn og Høvet, samt i S. O., over Vester Marie til Almindingen og Rytterknægten.

Hakkaled ligger midt i den klippefulde vilde Egn. Snart var det Sted fundet, hvor man før havde søgt efter Guld, og, som man kunde vente, havde fundet guldglimsende sjøn Glimmer. Granitten er her smaakornet; i den morgenrøde Feltspath og hvidgraa Kvarts er indsprængt en betydelig Mængde tombakbrun og messingguul Glimmer; denne Karve er vel ellers fielden i Graniten, og er nok almændeligvis en Følge af Forvittringen; dog syntes det ikke her at være tilfældet, da Steenmassen var overordentlig haard og lidet spaltet, og Glimren havde ogsaa sin fulde Glans og flintbladede Textur. Ifstedet for Guld fandt vi 2 temmelig rige Kvartsgange, som være temmelig rene og melkehvide, dog, som sædvanlig, opfyldt i de smaa Spalter med Zernokker.

Hakkaled ligger i Vester Marie Sogn, der kun har maadelig Ågerjord, saavidt man kunde see fra Landeveien, derimod Rigdom af Eng. Hist og her var saaet Kløver paa Rugen, men den stod maadelig. Sædfølgen var: Rug gjødet, Græsning, Byg, Erter, Byg, synes og at vidne om Jordens mindre Kraftfuldhed.

Fra Hakkaled søger man i N. V. til den almændlige Landevei, og kommer over mange golde Bjergknolde, gjennem mange frugtbare, sjøndt

smalle Dale, til den egentlige Høielyng, som er paa dette Sted smal, og vel for det Meste kunde foran- dres til Kornmarker, da et betydeligt Lag ikke slet Jord paa de fleste Steder bedækker Bjerget. Det for- tjener at bemærkes, at den næsten hele Den paalangs gjennemskjærende Bjergryg ikke egentlig er sammen- hængende, men bestaaer af flere enkelte Dele; thi der gives Dale, fornemmeligen i den nordlige Deel af Den, som begynde ved den vestlige Kant, strækker sig gjennem Høielyngen, og først endes paa den østlige Side ved Havet; men de have i Høielyngen et Vand- fordelingspunkt, der ikke er angivet paa noget Kort over Bornholm, end ikke paa Videnskabernes Sel- skabs Kort.

Neppe kommen over den golde Høielyng, begyn- der, ved Øster Lærke Kirke, Skovegnen, og med denne Bornholms meest romantisk vildeste Deel. Paa venstre Side har man et brat Bjerg, indtil Spidsen begroet med en overordentlig skøn Ege- og Askeskov. Enkelte bare Bjergknolde rage over Træer- nes Toppe og hæve ved deres mørkegraae Farve saa- meget mere det lysegrønne Løv. Paa høire Side har man Lunde, frugtbare Agre, indgjerdede af Buskats og høistammede Træer. Det Hele udgjør et af de skønneste Partier i et engelsk Have-Anlæg. Øste gaaer Veien op og ned imellem steile Klippevægge, flynger sig i utallige Bøninger, saa at man ethvert Sieblik seer et nyt Maleri og troer sig henflyttet til Schweiz'es yndige Dele, dersom ikke fra Høiderne Sy- net af det ubegrændede Hav, der udbreder sig ved

vore Fjædder, vel giver Maleriet en ny Unde, men til- lige forstyrrer det behagelige Bedrageri; derimod erhol- der denne Egn derved en saameget større Lighed med de mange fjønne i Norges Grevskaber.

Så mere man nærmer sig Havet, jo mere blot- tes Bjerget, og tilsidst gaaer Veien over en næsten uafbrudt Række af Klipper. Nær ved Gudhjem seer man et Kirkespíir rage frem bag en Klippe, og nu be- gynder Veien brat at stige ned. For at gjøre det muligt for Vogne, at komme fra eller til Gudhjem, har man maattet bortsprænge Klippestykke og ud- sydde Kloster. Veien er imidlertid endnu saaledes, at ikke alle, uvante til at færdes imellem Fjeldenes Snevrer, her rolig skulde sidde paa en Wogn. Paa høire Side har man de udsprængte, ofte 20 Fod høie Klippevægge, paa venstre Afgrunden. Grindredes den nylig tilbagelagte Bei om Norges Grevskaber, da gjenkaldes her levende i Grindringen Krøgskle- ven, som, naar man kommer fra Aggers, fører ned til Ringerige. Som her, har man der maattet sprænge Bei langs med den lodrette Klippeveg, og sydde Kloster. Himmelhøis Fjelde har man der paa den ene Side, paa den anden en svimlende Afgrund, hvor et Feiltrin vilde føre til den visse Død. Som her har man ved Krøgsklevens End en viid Vandflade for sig, som udgjør endael af den store Tyrifjord. Her begrændses Horizonten af det lave Christianssø, hist af det høibjergede Ringerige med Helgeland. — Gudhjems Kirke, hvis Spíir vi alt havde set, staar paa en Bjergknold, ved hvil Fedder, og langs med

hvis Sider dette Fisserleie er anlagt i den vildeste Hjeldegn.

Som vi nærmede os Havet begyndte et frygteligt tordensvangert Uveir at trække op. Vi havde allerede hørt saameget tale om den Boldsomhed, hvormed Østersøens Bolger ved en stærk Paalands vind bryde sig mod Bornholms Klipper, at vi strax efter Ankomsten til Gudhjem ilede op paa de Byen omgivende Bjergsider, for at see den bebudede Storms Ankomst, og vi nød ogsaa herfra et af de pragtræds fuldeste Syn, man kan forestille sig.

Fra Bjergspidsen oversaae man det ligefor af Horizonten ene begrænsede Hav, hvorfra Erteholmene med deres hvide Mure og Bygninger hævede sig noget. Paa venstre Side sluttedes Synskredsen af Hammeren, paa høire af Svamiske. Havet, hvori den lyseblaae skyfri Deel af Himlen afbildede sin Farve, var endnu roligt, men en fort Strimmel, de oprørte Bolger, begyndte at vise sig i Horizonten og bag ved Erteholmene. Den nærmede sig imidlertid hurtigen, og gjorde derved det hvidmurede Christianso mere kjendeligt. Med det mørke Havbaand nærmede sig ogsaa Stormvindene mere og mere, Bolgerne blev større, og Brændingerne mod Skjærene hæftigere. Tordenstuen drog hen over os, og med saadan Magt, at vi vare i Fare for at kastes ned af Bjerget; den tørnede endeligen mod de bag os værende endnu høiere Klipper, og syntes der at ville sondres. — Medens hele Forgrunden og den sydostlige Horizont var indhyllet i et skummelt Mørke, kastede

Solen endnu sine Straaler paa den fremragende sandfynne Hammer, forhøiede endmere det rødlige Sands Farve, og dannede derved et af de pragtsfuldeste Skuespil, og af de meest paafaldende Kontraster, som en Maler neppe vover at fremstille, uden at bebreides for Unaturalhed. Ved vore Fodder laa Gudhjem. Fisserne, med samtlige deres Familier, ilede med at trække Baadene paa Land, og at hjemhære deres Fjærgarn.

Alt var i Bevægelse, saavel paa Landet, som paa Vandet. Men snart havde Fisserne endt deres Dant, i deres trygge Huse sogte de Ly for Stormen, og vi stod ene tilbage midt i den oprørte Natur.

Gudhjem ligger malerisk sjøn paa et klippefuldt Forbjerg; de, for det Meste, velhavende Fisseres sjønne, pyntelige og reenlige Boliger støtte sig op til den steile Klippevæg, og sjule sig ofte bag den, sogende Ly mod barske Søevinde. Den lille havbugt, hvorved Byen ligger, er fuld af Klipper, og saa aaben, at end ikke Fisserbaadene her kunne ligge sikre i uroligt Veir, end sige større Kartøier, saa at dette Sted aldrig bliver til nogen handlende By. — I blandt alle Bornholms Fisserleier er Gudhjem det største, og det, hvorfra man driver Fisseriet med meest Kraft og Sagkundskab. Naar man andre Steder paa Landet vil søger at ophjelpe Fisseriet og gjøre ret meget deraf, saa søger man at forslappe sig Fisserne fra Gudhjem. — I denne Tid var man sysselsat med Gildefisseriet. Kartøerne løbe ud om Aftenen, drive hele Natten med Garnene, (vrage) og

vende ved Solens Opgang tilbage. Natten imellem Løverdag og Søndag gaaer man ikke i Brag. Da vi netop var her i disse 2 Dage, sik vi ikke dette at see. — Den meste Sild, som fanges her, sælges frist og man fører dem til Bogns hele Landet rundt.

Foruden Fiskeri og noget lidet Agerbrug, har Gudhjem ogsaa nogen Fortjeneste af at overføre Rejsende til Christiansø. Vi havde foresat os herfra at besøge dette Østersøens Malta, men den hæftige Storm, som begyndte ved vores Ankomst og vedvarede flere Dage, gjorde al Overfart umulig, saa vi denne Gang ikke sik denne mærkværdige Klippe-Festning at see.

Bores Vertinde i Gudhjem, som almindeligen modtager alle Rejsende, udmarkede sig ved en ganske fortrinlig Huusslid. I forrige Åar havde hun fra Paaske til Høstarbeidets Begyndelse vævet over 500 Alen Lærred, Verkgarn, Vadmel og Klæde m. m. Vi saae Prøver deraf, der vare, især Lærredet, meget gode. Af et Pund Hør erholder hun 3 Alen Lærred af 7 Qvarters Bredde. Garnet spindes om Vinteren. Talhaspen var ukjendt og ingen forstod her at forsædige en saabun. Hun farver tillige sine Øjier med Lavarter, hvormed Fjeldene heromkring ere rigeligen forsynede.

Da vi fra Nexo ikke var kommen længere nord paa, end til Gyldenaae, besluttede vi nu at gjennemvandre denne mellem denne Aae og Gudhjem liggende Streækning, og derpaa straalandværts indtil Øster Varsker Kirke.

Hele Strandkanten ned til Gyldenaae ligner den paa den anden Side ned til Svannike. Landet hæver sig dog her høiere, og danner paa nogle Steder dybe Bjergkloster. Egnen er ogsaa skovrigere. Det mærkeligste Sted paa denne Bei er Randkleven, en klippeodd, som, henimod Fiskerieiet Øpperne-stad, springer ud i Havet. Det er en høi i en spids Binkel Klovet Klippe, hvorved dannes 2 skumle Klofster. I den ene Kloft er et Klippestykke klemt inde mellem de 2 modstaaende Klippevægge. Man kan, forfolgende Gangen, gaae under denne naturlige Høveling, som synes at tjene den fraskilte fritstaaende Klippe til Styttepunkt. Begge Klofster gaae ud mod Havet. Foran deri ligger i Brokker den Fjeld-masse, som har udfyldt Klofsterne. De modsvarende Klippevægge strække sig lodrette i en lang Linie, den ene ud i Havet, den anden ind i Landet. Bjerget har her en mørkerød Farve, som gjør, at de hist og her af Spalterne fremværende Træers og Buskes Løv erholder en saameget smukkere Colorit, og forsøger Maleriets Skønhed. — Skummende bruske Havet ved Klippens Fod, og naaede ikke sjeldent den mere ophøjede Fjeldside.

De høje Klipper, som optaarne sig i Havet til begge Sider af Gudhjem, og falde steilt af, bestaaer af en smuk finkornet Granit, som her fortjener en nærmere Beskrivelse. Det faste, meget haarde Bjerg, bestaaer af smuk høirød og smudsgrød Krystallisk Qvartskorn, som ere en Linie store; af mat ksjødfarvede Feltspathkorn, neppe af Qvartskornenes Stør-

relse, og langt fra ikke i den Mængde, som hinez endelig af mørke tombakbrune, i det Sorte sig tabende, meget smaae Glimmerblade, som ere uordentligen og sparsomt udbredt i den hele Masse. Det er vanskeligt at bestemme, hvorledes Graniten her falder; ved noie Undersøgelse finder man, at Lagene næsten staae paa Hovedet, og skyde sig ned i S. Ø., under en Vinkel af 75° til 80° . Ligesaa lidt som disse Granitlags Falde tilstrekkeligen kan lade sig bestemme, ligesaa lidt kan deres Strygen noie angives. Ved Stranden er Graniten noget, endskjønt ikke meget, forvitret, og her opdynger den sig paa hinanden i uregelmæssigen dannede parallelepipediske Masser, hvil Hørner kun lidet ere afrundede af Vandet, saa at de endnu ikke ganske ligne Uldsække. I denne Granit findes mange Gange med Feltspath og Qvarts; de ere dog sjeldent af nogen Mægtighed, og indeholde næsten aldrig en reen Masse. I flere af disse Gange finder man og en grovkornet Granit, som viser de samme Bestanddele, som huin ovenfor beskrevne. Glimmerblade af 4 til 6 Liniers Længde ere almindelige i samme. Denne rødagtige meget flintkornede Granit strækker sig fra Gaasbækken, norden for Gudhjem, indtil Fisserleiet Meelstad. Imellem denne og Gudhjem rager op af Havet, ikke langt fra Stranden, en hvid Qvartsklippe, Sølvklippen kaldet, den synes at bestaae af reen melkehvidt Qvarts, dog kunde vi ikke behørigen undersøge dens Forhold til Graniten, da en heftig Østenvind herfede under

ores hele Ophold i denne Egn, og foraarsagede en stærk Brænding paa denne Klippefulde Kyst.

Randkleven bestaaer af en gneusagtig Granit. I den smaakornede graae Feltspath- og Qvarts-Blanding viser sig i mørkelig Mængde sort glindsende Glimmer, som i mere eller mindre sammenhængende Strata gaae igjennem Massen, saa at den derved erholder et stribet tyndskifret Udseende; dog spalter Graniten sig ikke efter de af Glimmeren dannede Strata; denne gneusagtige Granit synes at falde mod S. S. Ø. næsten lodret, og at stryge fra N. N. Ø. til N. S. W. Sønden for Randkleven hviler denne Steenmasse paa en grovkornet Granit, hvori den herlende Røde Feltspath forekommer i krystallinske Stykker af $\frac{1}{2}$ Tommes Længde. Qvartsen og Glimmen er i denne Masse underordnet. Den gneusagtige Granit udvider sig fra Meelstad sydlig indtil Uppermeelstad, og trækker sig ind ad Den til Paradisbækken.

Oster Larsker Kirke, en af de fire runde Kirker paa Bornholm, er i Henseende til Bygningsmaaden den mørkeligste. Den midterste Deel af Kirken bestaaer, ligesom i de andre runde Kirker, af een mestre Hvælving, som hviler paa en i Middelpunkten staaende Steenpille; men denne Pille er ikke, som i de andre Kirker, massiv, men huul, og med 6 Indgange. Inden i denne hule Pille er anbragt Bænke. Istedetfor der i de andre runde Kirker ikun er en Hvælving ovenpaa Kirken, saa ere her to. Den hule Pille gaaer op igjennem begge Hvælvingerne. — 20

mere man betragter disse runde Kirkers Struktur, jo mere synes man at overbevise sig om, at de maa have været anvendte som Tilflugtssteder i Ufred. — Sonderligt ellers, at end ikke om disse Kirker, hvis Alder dog ikke kan overskride Middelalderen, er det ringest Sagn eller Spor til, hvor naar de ere opførte. Det synes som intet Land har været den ældre Historie saa ugunstig, som Bornholm. Stridbare Berserkers Hjem, have disse troet, at Rygtet om deres Gjerninger var nok.

Denne hele Egn er en af de frugtbareste paa helt Landet. Jorden er stærk leret, og lønner rigeligen den Umage, man anvender paa den. Neppé har man forladt Høilyngen, førend man strax mørket paafaldende Forbedring. Sæden stod her langt for trinligere, end paa den modsatte, paa Landets vestlige Kant. De store, flønne og vel vedligeholdte Bøndergaarde, og den rigelige Sæd paa Marken vid nede ogsaa om denne Egns Beboeres gode Kaar.

Omtrent en Fjerdingsei fra Gudhjem ligger Bobbeaen sig igjennem et mægtigt Granitlag hvor Klippevægge af mere end 20 Alens lodret Høje hæve sig til begge Sider. Graniten er her ikke fuldkommen saa fiinkornet, som ved Gudhjem. Den bestaaer af en smudsig hviid Qvarts, af svag kjørsel Felspath, som forekommer her i større Mængde end hist, og af meget smaae sorte Glimmerblade. Den er mindre fast end Gudhjems Granit, hvilket kommer af den stærkt udbredte Ternokker, og af den betydelige Deel Felspath. Foruden mange ubetyd-

lige Qvarts- og Felspaths-Trümmer, som almindelig forekommer i Forening med hinanden, finder man ogsaa her en Gangudfylding, som er mærklig nok for Bornholm. Der, hvor Vandet har blottet Gangen, er den omtrent af en Fods Brede; til begge Sider er et 2 Tommer mægtigt Lag af et Slags Leerporphyr; i den snart graae, snart rødagtig farvede Grundmasse ere mange krystallinske Qvartskorn indsprængte, som dog sjeldent synes at være reent udkrystalliserede. Denne Leerporphyr er af en saa ubmerket Haardhed, at den kun med den største Umage lod sig afflaae, ved temmelig store Hammere. Gangens Midte er udfyldt, deels med almindelig melkehviid Qvarts, deels med skjøn vandklar Bjergkystal. Hvor den har havt mere Frihed, har den skudt sig i mere eller mindre fuldstændige sersidige med 6 Glader tilspidsede Krystaller.

Bobbeaen var nu næsten udtørret, men omforaaret, naar Sneen smelter, maa her dannes flønne Vandfald. At Vandet nedstyrter, saavel i Mængde, som med Voldsomhed, derom bærer Haleiet nocksom Præg. Hist og her danne Fordybninger i Hjertet Vandstader, i hvis klare Vand Forellerne svømmede. — Ved Bobbeaens Munding forlænger den sydlige Klippevæg sig i en meget høi og brat Leerhække, hvori findes flere forskjellige Sorter Farvejord. Skjønt aslagt, findes dog ikke Bobbeaens Navn paa Bidenskaberne Selskabs Kort.

Fra Bobbeaen til henimod Fjærleiet Stein er Steinen ligesaa romantisk, som besværlig, at gjennem-

vandre. Strandbredden begrændses af lodrette Klippevægge, hvis Fodder bestyldes af Havet, undtagen nærmest Kobbeaen, hvor en smal Sand- og Steensrevle tillader Vandreren at betragte denne vilde Natur i dens hele Herlighed. Højderne, og undertiden de mindre steile Siderne ere bevorne med en tyl Skov, hvoraf højt og her fremrager en enkelt nøgen Klippe. Paa nogle Steder trække Klipperne sig tilbage fra Stranden og danne Amphitheatre, liget, hvori Gudhjem er anlagt, men endnu vildere og utilgjængeligere. — Det første af disse indesluttet af høje Klippevægge, hvis ene Side er bevojen med Skov, den anden derimod er en nøgen steil Klippe, op ad hvilken et Slags Godsti snoer sig, og hvor højt og her en vild Rosenbusk eller en Rønne tjener den med Møie opklatrende Vandrer til Understøttelsespunkt. Imod Spidsen deler Klippen sig, og gjennem et Slags Port træder man ind i et andet Amphitheater. Uvilkaarlig stander man i dette Skillerum, og betragter den nordborneholske Natur i sin hele ræselfulde Pragt. Foran sig har man Havet med Christianss, til Siderne de steile, tildeels skovlædte Klippevægge, hvor et Feiltrin som oftest skulle sætte Vandreren ud af Stand til at fortsætte sin Bane.

Neppe har man løsrevet sig fra dette sjælome Syn, førend man kommer til en anden ikke mindre interessant Egn, til den saakaldte Helligdom. En dyb trang Dal indesluttet her af to, over 50 fods høje, lodrette Granitklipper, hvis Fodder bestyldes af Havet. Nedgangen til denne Dal gaaer over steile

sammenstyrte Bjergmasser. Klippespidserne ere bedækkede med et tyndt Fordlag, og dog have nogle vilde Rønnetræer der plaaet Rødder. — Et ved Havet udspringer en Kilde af Klippen. De oprørte Bølger, forenet med Høivandet, bedækkede nu Kilden, saa vi hindredes, efter en mødlig Gang, fra at lødske os ved dennes, over hele Landet, berømte Bande. Ikke langt fra Kilden er paa en Paal fastgjort en Bøsse, hvori milde Gaver samles til Sognets Fattige. Det er ingen upassende Idee, paa dette Sted at minde de af Skjæbnen mere begavede Mennesker, efter at de her have tilfredsstillet saavel Sindet som Legemet, om at betanke uheldige Medbrødres trange Kaar. Neppe vandrer nogen denne Blok forbi, uden at ihukomme Niemedet, hvorfor den her sattes. Fordum har her staet et Kapel, nu sees ikke Levninger deraf.

Ovenfor Dalen, ikke langt fra Stranden, staaer midt paa en lille, af Skov omringet Eng, en gammel majestætisk Egg. Under denne samle sig Omegnens Bønder, for at helligholde den i hele Norden, og selv i Syden, bekendte St. Hans Aften. Under muntre Lege og glade simple Dandse tilbringer Ungdommen selv Matten paa denne Eng, og de Gamle deeltage ikke sjeldent i deres Børns Moro.

Nærmere mod Allinge gjennemvandrer man en stor Skov af Birke og Aft, som bærer altfor kjendelige Spor paa at Øveget her har været Forstmester. Veien gaaer iørigt, snart over dybe Dale, som ere af Vandet dannede i den grovkornede ikke meget faste

Granit, snart over steile Klipper, snart paa sammenhængende Bjergsletter, hvorfra man har en trælende Udsigt over Havet, og den saameget afverlende Omegn.

Fiskerleiet Tein slutter Skovegnen. Dette er et af Bornholms gode Leier. I Aaret 1803 ernærede 10 til 12 Familier sig ene af Fiskeriet, 10 til 18 gjorde derimod Agerbruget til Hovedsagen. 10 Baade og 2 Eger hørte hjemme her, men af Baadene vare ikke 6 til 7 bestemte til Fiskeriet.

Tein er oprindeligen bebygget af svenske Nomningsmænd og var Sædet for alt Udkud. Men dette har aldeles forandret sig: det er nu i samme Grad Mønstret for et driftigt, ordentligt Fiskerleie, som det fordum var det Modsatte. Fiskerne leve i temmelig Welstand. Bernene vænnes fra den tidlige Ungdom til Søen og Fiskeriet; de gaae ud med de Gamle og lære af disse at kjende Fiskermaaden og Grundene. I deres Kritimer maa de forsværde eller udbedre Fiskerredskaber, hvilken Færdighed just ikke alle bornholmske Fiskere kan rose sig af. — Den tidlige Fart paa Søen har gjort, at Teins Beboere ere saa kynlige i deres Baades og Seils Styring, at ulykkelige Hændelser paa Søen ere nu her hartad ukjendte. — Det vilde høiligen bidrage til at Tein endnu mere tiltog i Welstand og Størrelse, dersom noget af den omliggende frugtbare Udmark, nu til næsten ingen Nytte, fordeeltes mellem dem til Græsning for en Ko; men Jordbrug maatte de ikke have, thi Erfarin-

gen har noksom lært, at Fiskerie og Agerbrug, ligesaa lidet forenes, som Magnetnaalens modsatte Poler.

Kyststrækningen mellem Tein og Allinge er ubebuet, og dog tilbyder den den sjønneste Lejlighed til Fiskerboligers Anlæg, hvorved flere vilde kunde komme til at deelteage i den Rigdom, som Havet omkring den nordlige Deel af Bornholm tilbyder dem, der vil deelteage deri.

Fra Tein bliver Egnen mere øde, Bjerget havde allerede noget forud begyndt at trække sig tilbage fra Stranden, og man vandrer over Sand, Gruus og enkelte Klipper. Imellem disse ligger Allinge, en ret lille By med 79 Boliger, og ligesaa mange Familier, som leve af Jordbrug og Fiskeri. Husene ere her smukke og pyntelige. Nogle Tomter var man ifærd med at bebygge; paa en af dem opførtes et meget smukt Huus af hugne Kampsteen; i Binduerne vare store Ruder, en Luxus her paa Landet. Alt vidnede om at denne lille By har vindskibelige Indbyggere, og er i Tiltagende. Af Handlende gives her ingen, ikke heller Skibsredere eller Fiskerqvasse-Eiere, hvortil Aarsagen vel er, at Stedet mangler Havn. Her er vel en liden Bugt, hvori Indbyggernes Fiskerbaade ligge; men i dens nærværende Tilstand kan intet Skib her bjerget. Dog kunde den opryddes og istsandsættes, saaledes at deraf kunde dannes en Havn for smaa Skibe, eller Sagter, og Byen derved holde Fiskerqvaser.

Sandvig ligger omrent en halv Fjerdingsvei fra Allinge, og adstilles fra dette ved Klipper. Noget Agerland findes der imidlertid, og denne er mere opdyrket end paa hün Side af Allinge; dog kan man see paa Vegetationen, at det faste Bjerg ligger ikke dybt under Jordens Overflade, og at den barste Hæstevind efterlader sig Spor. — Sandvig er et meget net Fiskerleie, med 41 Boliger og Familier, der have samme Næringsvei, som Allinge, med hvilken By den ansees at være sammenhørende; de have begge Kjøbstædsrettigheder og Vorighedsperson tilfølles med Kjøbstaden Hasle — I Aaret 1803 levede i Allinge og Sandvig 17 Familier, bestaaende af 117 Individuer, ene af Fiskeriet, og 36 Familier med 197 Individuer havde tillige andre Næringsveie. 34 Baade til $\frac{1}{4}$ Læst og 8 til $\frac{1}{2}$ Læst, samt 4 svære Eger, havdes i disse to Byer, saavel til Fiskeri, som til Overfart til Christiansø og til Sverrig. — Sandvig er et bedre Fiskersted end Allinge, da dette ligger længere fra Fiskergrundene, og Baadene kan dersør ikke saa hurtigen, i en paakommende Storm, lægge Landet Nord om, og føge til Senebugten, som Sandvigs. Paa begge Steder har Fiskeriet aftaget, skjønt Welstanden tiltaget. Man foretrækker nu heller at forsyne de forbiseilende Skibe med Levnetsmidler.

Det var i Sandvig Peter den Første af Russland i nogle Dage opholdt sig, da hans Flaade blev for Modvind holdt udenfor Den; det var ogsaa i Sandvig, at i Efteraaret 1768 en tydsk Skraeder-svend, som var kommen dit med et Skib fra Riga

udgav sig for den russiske Prinds Ivan, der som Barn, 1740, blev udraabt til Keiser, men igjen affsat, og afslivet 1764, paa Schlüselborg. Denne foregivne Prinds blev vel modtagen paa Landet, og sendt over til Kjøbenhavn, hvor han i Kastellet maatte bøde for sin Dumdriftighed.

Strax norden for Sandvig begynder Flyvesandet, hvorover man har en besværlig og tung Wei, for at naae til, og for at bestige det Bjerg, der danner Bornholms nordligste Spidse: Hammeren. Trækker man en Linie fra Sandvig forbi Steilebjergets nordlige Fod indtil den vestlige Strandbredde, saa træffer man norden for denne Linie næsten blot et korth Sandhav, og kun faae Steder paa den saaledte Nordhammer ere blevne fri for Flyvesandets ødelæggende Virkninger. Omrent for 40 Aar siden kjendte man intet her til dette Onde, hele Hammeren var en frugtbart Græsgang; den brede Dal, mellem Hammersø og Havet, hen til Sandvig, var en skøn Egn. En stærk Storm, efter en stræng Frost, rev en liden Abning i det vegetabilie Dække, rodede Sandet op af Dybet, og spredte det over den omliggende Græsgang. Den Tid havde man let funnet standse dette Onde, dersom man omhyggeligen havde beplantet Stedet, og belagt det med Grønsvoer; men Ligegyldigheden, eller maaesse Uvidenheden, lod de paakommende Storme have deres frie Spil; snart blev hele Nordhammen berøvet sit frugtbare Dække, og i kort Tid havde Ødelæggelsen erholdt sit nuværende Udseende, og truer med aldeles at overføie og

ødelægge Sandvigs og Ullinges ringe Øpland. — Steilebjerg, med de andre mindre Bjerger, som inde-
slutte denne øde Egn, samt Hammersø, sætte nu ene
Grændse for Sandet. Var det ikke vanskeligt i Be-
gnydelsen, at have tæmmet Flyvesandet, saa vil det
være det nu. Den egentlige Hammer, hvorfra Øde-
læggelsen har udbredt sig, har nu i Almindelighed
blot et 9 Sommer dybt Sanddække. Graniten, som
her er temmelig grovkornet, forvittrer let, saa at
Sandmassen stedse bliver den Samme, om ogsaa no-
get bortføres. Men, hvorledes skal et saa tyndt Lag
Sand befæstes. Dersom man med Held plantede der-
paa Elymus arenaria (Sand-Marehalm) eller Salix
incubacea, som man finder i stor Mængde ved Sno-
gebæk, saa gjennemfryser dog om Vinteren letteligen
et saa tyndt Dække, og en Storm kaster det med det
underværende Sand, paa de omgrændsende Marker.
At dette allerede tidligere er skeet i den sydlige Deel
af Øen, er alt bemærket.

Fordum har Hammeren været bedækket med
Skov; nu seer man kun Træernes Rødder og nøgne
Klipper hist og her stige op af Sandet. Paa den vest-
lige Side af Bjerget, nede ved Stranden, staar
Bebyggelserne af en gammel Bygning, Salomons Kapel kaldt. I ældre Tider har her været holdt Guds-
tjeneste for Omegnens Fiskere, og nogle vil, at selv
Ullinge skal have staet her. 1648 laaet endnu Loftets
Planker og Bjælker; men ved den Tid fik Kirkefogden
i Sandvig Tilladelse til at afbenytte dem ved en Byg-
nings Opførelse. Fra den Stund gik Kapellet mere

og mere sin Undergang imede, og nu staar de udven-
dige Mure ikun for endel tilbage. I Sandet sees
Spor af en Muur, der har omringet Kapellet, og
dannet et Slags Kørgaard. Ved Kapellet har været
en Kilde; men denne er nu tilstoppet af Sandet, og
snart vil alle Muurlevningerne deraf tildækkes. —
Den mindste Klokk i Ullinge Kirketaarn skal være
taget fra Salomons Kapel.

Hammeren bestaaer egentlig af forskjellige
Bjergknolde, adskilte fra hverandre ved dybe Dale.
Paa en af disse Knolde, Steilebjerg, ligger Ham-
mers Fyr, 272 Fod over Havets Overflade. Det
er et Steenkuls- eller Blusfyr, anbragt paa et sex-
kantet Taarn, hvis Midte er huul, og staar ved
Kanaler i Forbindelse med Taarnets udvendige Side,
der tjene til at lede Luft eller Træk ind i Huulheden
eller Skorstenen, oven paa hvilken ligger en Steen-
kulstift. Kabningerne ere forsynede med Træskodder,
som ved en Snor kunne efter Omstændighederne træk-
kes op eller ned, af den der passer Tyret. I stærk
Storm give de brændende Kul Blus nok, uden at
Skodderne behøve at aabnes. I ældre Tider, og
paa mange Steder endnu, som i Sverrig, var der
ingen Bygning eller Løgte over Blusset; det brændte
i fri Luft, men derved mindre stadig, formedelst
Blæst og Kastevinde, og Tyroppasseren var utsat for
alle et ustadigt Veirs Indflydelse. I de senere Ti-
der har man, for at afhjelpe disse Mangler, anbragt
en Løgte over Blusset, og saaledes er Hammer Fyr.
44 Fod nedenfor Skorstenens Spidse, eller fra Steen-

Kulstisten, ligger Gulvet, altsaa passende for Oppasseren til at rage om imellem Kullene. Paa dette Gulv hviler den saakaldte Løgte, som bestaaer af 6 Fod høie Winduer, der hvile paa en 2 Fod høi Muur. Luen er saaledes lige med Midten af Winduerne Høide. Stolperne i Løgten ere af støbt Jern, da Varmen vilde antænde Træet. Windues Sprosserne ere smeddede. Oven paa Winduerne hviler en Hætte, eller et Kuppeltag, af Jern Spærvarf, og dækket med Jernplader. Øverst i Hætten er et meget bevegeligt Rør, der dreier sig om en i en Metal Bøsning hvilende Staalpind. Røghatten er en bosvælt Ventilator. For at Røgen i stille Veir, naar der ikke er behørig Træet, dog kan jages ud af Løgten, er der i Kuppelen anbragt nogle Klapper, som efter Behag kunne aabnes og lukkes.

Paa Landsiden, eller paa den Side af Løgten, fra hvilken Fyret ikke behøver at sees, er en Muur, forsynet med en dobbelt Indgangsdør, for at forebygge, at naar Oppasseren skal ind eller ud af Løgten, en stærk Luftindstrømning da ikke skal kaste Flammerne mod Ruderne, og derved knække dem. Denne Muur er beklædt med Messingplader, indrettede som et Huulspæil, hvorved Lyset forstærkes og kastes til alle Sider.

Da de paa Taarnets udvendige Side indtil Skorstenen gaaende Rør ikke altid give tilstrækkeligt Lufttræet, saa ere der endnu under hvert Tag Winduer, samt under Muren, mod Landsiden, Vabninger, med

Trækasser for, som naae op til Ruderne, og ikke alene skaffe Træet, men og holde disse fri for Nøg.

Fra et høit Skib sees Hammerens Fyr i 7 til 8 Miils Afstand; og det brænder hele Aaret igjennem fra Solens Nedgang til dens Opgang. Ved jevn Fyring forbruges her i Skjeppen Steenkul hver Time, altsaa aarlig for 4000 Timer, det Aantal Fyret skal brænde, 500 Tønder, imellem 28 og 30 Tøster. Det er skotse Kul her bruges; man har vel gjort Prøve med de Bornholmske, men de ere dertil befundne utjærlige. Lige ved Taarnet haves et Kulmagazin. Hovedmagazinet er i Sandvig. Her har ogsaa Fyr-Inspektoren sin Embedsbolig, men den nærværende boer, samt Fyr-Oppasseren, i et Huus, bygget i kort Afstand fra Fyret, i en Bjeldrevne, af hvilken man ved Fyret netop seer Taget rage op. Formedelst de overordentlig hæftige Stormvinde var det nødvendigt, at anlægge Bygningen i denne Kloft. Skjondt i betydelig Afstand fra den sandføine Hammerispidse, og langt høiere end dette, føres Sandet dog hid under stærk Blæst.

Med Hammerens Fyr svarer Christianssøs; men, for at sjelne dem fra hinanden, er dette et roterende.

Da Fyret ligger paa et høit og særligt Bjerg, har man her en viid Udsigt. Mod Nord seer man Flyvesands-Straæningen omringet af Havet, hvilket ligeledes ses mod Westen, men her begrændses Synsfredsen af Skåne. Mod Syd haves den interessanteste Udsigt. Midt i dette sig her fremvisende Landstab hæver det Bjerg sig, hvorfra Ruinerne af Ham-

mershuus Slot ligge, nu belyste af den nedgaaende Soels Straaler, og adskilles fra Steilebjerg ved endnu lavere, tildeels med Krat beklædte, Bjerge. Bag Hammershuus høver sig et endnu højere Bjerg, som igjen maa i Heiden vige for den Bjergryg, hvorpaa Ruths Kirke ligger. Det fremragende Ringebjerg danner den sydligste Spidse. Ved Foden af dette seer man Bangs sjonne Fiskerleie. Hele Kyststroæknin- gen skyder sig med lodrette Klipper ned mod Havet.

Fra Fyret søgte vi ned til Sandvig og Allinge. Ved Foden af Steilebjerget, som med Rette bærer sit Navn, ligger Hammer Sø, Bornholms betyde- ligste Indsø. Paa tre Sider er den indesluttet af høje Bjerge og Klipper, paa den fjerde adskilles den fra Havet ved en Bjergdal. Søen er 1006 Alen lang, Breden er afverlende; paa den vestlige Kandt 293 ALEN, paa den østlige 172 ALEN. Overfladen er 250,793 □ ALEN, eller 17 Tønder 12,793 □ ALEN. Dens største Dybde er 42 Fod, og den ligger 25' 4 $\frac{2}{5}$ " over Østersøen, hvorfra den mod Øst ligger 1254 ALEN, mod West 680 ALEN. Grunden er deels sandig, deels muddret. Sandet er i de senere Tider nedføjet fra de omliggende høiere Steder, og Søen vil med Tiden aldeles fyldes med Sand, dersom man tillader dette at beholde den tøilesløse Frihed det nu har. Med Søens Dybde er ogsaa dens Fiskerighed aftaget. — Mellem Hammer Sø og Sandvig er en Sand= eller egentlig en Tørvejords-Slette, ffjult med Flyvesand. Under dette graver man endnu Tørv, hvis Bestkaffenhed roses. Ved Forbrændingen skal

den dog være ildelugtende og vidne om sin Saltvands- Oprindelse.

Medens vi havde vandret omkring paa Hammerten, var en Baad ankommen til Allinge fra Embretshamn i Skåne med en Officer, sendt fra Regjeringen i Stockholm til Øvrigheden paa Bornholm, for at erholde udleveret endeel til Sverrigs Kronprinds bestemt Gods, som med et Skib var strandet paa Lens sydlige Kant. Denne Baad agtede sig nu tilbage. Da vi næsten havde gjennemvandret hele Bornholm, og nu vilde tilbage til København over Skåne, blev vi enige med den svenske Baadsører om Overfarten, imod at han skulde vente en Dag paa os, for at vi kunde faae Leilighed til at besøge det eneste der endnu stod tilbage for os her paa Landet, Hasle nemlig, og Egnen mellem denne By og Hammershuus. Næste Dags opstaaende Soel saae os allerede paa vor sidste bornholmske Vandring.

Veien mellem Allinge og Hasle, næsten 2 Mil, gaaer, for det Meste, igjennem et Dalsøre. Jordbunden er let, og mange Steder endog sandig. Midt imellem Allinge og Ruths Kirke begynder Skovegen, som strækker sig med enkelte Mellemrum næsten lige til Foden af det Bjerg, hvorpaa Kirken ligger. Det er en bekjendt Sag, at i Egnen, hvor Urbjergene ere de højende, almindeligiis findes mange Tørvemoser. Alt for fandt vi dette bekræftet i den sydlige Deel af Den; den nordlige Deel gjorde heller ingen Undtagelse heri. Enhver større eller mindre Kjedel, som dannes af det faste Bjerg, er opfyldt

med Tørv. Moseerne ere her sjeldent over 3 ALEN dybe. Dens nordligste Mose er den allerede omtalte mellem Hammer Ss og Sandvig; ved Kjøregaarden, henimod Ruths Kirke, er en anden, meget betydelig Tørvemose, af forskjellig Dybde, fra 1=3 ALEN, sjeldent dybere. Denne Tørv skal ikke ved Forbrændingen lugte saa stært, som den Sandvigske, og efterlader ikke megen hvidagtig Aske. Mosebunden bestaaer af Gruus, som kjendeligen bærer Spoer af Havet, samt af en uendelig Mængde smaae Muskelstaller, især Peletiniter, som her findes aldeles uforandrede, ligesom denne Slægt endnu findes i Havet. Ogsaa denne Tørv synes at kunne henregnes til Saltvands Tørv; man finder deri vegetabiliske Dele, som aldeles ligne Zostera marina; hvilket fortjener saa meget mere Opmærksomhed, som denne Mose ligger, i det Mindste 25 ALEN over Østersøens nuværende Vandspeil. Vandet tappes ud af Mosen ved Hjælp af 4 Pomper, som sættes i Bevægelse af en Windmølle. Mosen's Eier drager en betydelig aarlig Indtægt af den. Kjøberne sjære selv Tørvene, og betale noget vist for hver Dag de arbeide i Mosen, hvad enten de udvinde meget eller lidet.

En tredie, fordum meget betydelig Mose, ligger ikke langt fra Ullinge, sønden for Veien til Hasle. Den er nu næsten udgravet. Bunden bestaaer ikke der, som her, af Strandgruus, men af en meget skjøn og stærk Mergel, deels blandet med Leir, deels som den bekjendte hvide Engmergel, deels som et Slags osteocolla. Tørven herfra er aldeles forskjellig

fra de før beskrevne; den er bruun, ikke saa fast, som hün, og synes i sit Plantesammenvæv at indeholde Vegetabilier, som skyldte det første Vand deres Tilværelse. Ogsaa Mosebunden taler for, at denne Tørv er dannet i de sildigere Tider.

Henimod Ruths Kirke hæver Landet sig. Kirken selv ligger paa et meget højt, og til alle Sider straat Bjerg. Er dette Punkt vel ikke det høieste paa Den, er det dog det, som først giver kjending af Landet, naar man kommer Nord fra og søger imod Østen ind i Østersøen.

Hasle er Bornholms ringeste Kjøbstad. Den har blot 108 Boliger, med ligesaa mange Familier, og som ikke drive andre Næringsveie end Ullinges og Sandvigs. En Kjøbmand, som driver Bodhandel, findes her dog. — Hasle har stedse været i maadelig Forfatning, og under Christian den Fjerde var den endog, formedelst dens Fattigdom, nærvært at miste sine Kjøbstads Privilegier. Man gik dengang (1624) i Forbøn for den, hvorved den vel reddedes for aldeles Undergang, men har, som da, vedbleven at føre et kummerligt Silvær.

Intet Skib, ingen Fiskerqvæse hører hjemme her, alene Fiskerbaade og de saakaldte Eger, fra 1 til 2 Com. Læsters Drægtighed. I de under een Jurisdiktion horende 3 Kjøbstæder, Hasle, Ullinge og Sandvig, haves ialt 52 Baade og 6 Eger, almindeligen med 2 Mand paa hver Baad, og 3 til 4 Mand paa en Ege. Med Fiskeriet har det samme Beskaffenhed, som paa de øvrige Steder, her paa

Landet. — Af Haandværkere findes i disse Byer næsten ingen; 3 Smede, 4 Skrædere, 8 Skomagere og 6 Suedkere ere tilstrækkelige til at forsyne Beboerne med deres ringe Fornødenheder. Udenfor Hasle boer dog Gen, der farver og appreterer Bornholmernes Huusflidsprodukter. Farvningen vilde han nu ophøre med, da den ikke kunde betale sig, formedelst Huusfaryningen.

Havn findes ikke ved Hasle, i det Mindste er den høist ubetydelig. Nogle ved Siden af hverandre lagte store Steen gaae ud i Stranden, og hermed er alt færdigt. Noget bedre har det dog været, men Tiden og Forsommelse have begge med kraftig Haand saaledes ødelagt den, at end ikke Fiskerbaade kunne nu finde Ly der. Imidlertid gives god Leilighed til at forskaffe Byen en Havn til Fiskerqvaser. Skibe skulle ogsaa i dette tilfælde finde her et fortrinligt Vandfyldningssted.

Ikke langt norden for Byen seer man Graniten komme frem; sydligere findes den ikke paa den vestlige Strandbred. Vi have ikke funnet udfinde, om Hasle hviler paa fast Bjerg, dog er det ikke sandsynligt, af flere Grunde. For det første falder Egnen, saavel fra N., som fra S., meget brat ned mod Byen, og nærmest derved gaaer den over til en fuldkommen Slette, som hist og her afbrydes af nogle Sanddyner og opfyllet Land. For det andet er den Høi, hvorpaa Hasle ligger, meget afrundet mod Havet, og har paa nogle Steder dybe Indhugninger, som vise, at de bestaaer aldeles af opfyllet Jord. Man vil have fundet

Sandsteenslag ved Hasle. Øs ere de ikke forekomne, og nogle Sandsteensbrokker, som vi fandt ved Stranden, vidnede om, at dersom saadanne Lag ere her, maa de være af den aller yngste Sandsteen, liig den ved Hviidodden ved Rønne, som endnu danner sig, ved det at et leeragtigt, stært med Ternokker gjennemtrukket, Bindemiddel, gjør den løse Sand til fast Steen. Af saadanne Sandsteenslag findes her mange paa Ven, i det opsvømmede Land.

Jo mere man nærmer sig Ringebjerget, jo mere seer man Granitbjerget rage frem af den tykke Jordskorpe, fornemmelig hvor Bække kunne have dannet smaae Dale. — Ringebjerget bestaaer af en høi, aflang, i Havet udgaaende, Bjergslade, som adskilles fra det omliggende Land, ved en dyb Dal, op af hvilken rage høie Klippespids. I dette Bjergs haarde Granit er en saadan Mængde Glimmer, at man ved første Biekast skulde ansee den for Gneus; men en nærmere Undersøgelse viser snart denne Formodnings Ugrund. Steenmassen bestaaer af smudsfig, blege, 2-3 Linier store krystallinske Feltspathes Stykker, af faa og meget smaae Quartskorn, og endelig af en Mængde sorte, i det mørkegrønne faldende, Glimmerblade, som have samlet sig i større og mindre Partier af 2-5 Liniers Omfang, og hvorved Graniten erholder et mørkpletet Udseende.

Bed Ringebjergets nordlige Fod ligger det smukke Fiskerleie Bang, med 16 Huse og Familier. Fiskerne stulle her, liig dem ved Tein, staae sig bedre, dersom noget af Udmarken var tillagt dem til en Koes

Græsning. Nu maae de føge dette hos Bonden, og til Gjengjeld gjøre Dagsarbeide, hvilket ofte kan indtræffe i den heldigste Fiskertid. — Ved Strandkanten, mellem Vang og Hasle, ligge flere smaae Fiskerlejer, og boe enkelte Fiskere. Saadan ere Kaas med 2 Familier, som staae sig ganste godt, da de ikke ere afhængige af Bønderne; Hellig Peer med et Huus; Leuca, sonden for Hasle, med 2 Huse. Paa Hasles Nørre Udmærk boe 6 Fiskerfamilier; alle disse have ingen Græsningsjord.

Fra Vang kommer man, efter at have steget over et langt og højt Bjerg, til det, hvorpaa Ruinerne af Hammershus Slot ligge. Bjerget bestaaer af en stor rund Granitklippe, som mod Vesten beskyldes af Havet, mod Syd og Øst omringes af dybe Dale, men paa den nordlige Side straær i Forbindelse med de omliggende endnu højere Bjerge. Her har Kunsten kommet Naturen til Hjælp, for at gjøre denne Bjergfæstning utilgjængelig. Paa den vestlige og østlige Side er Bjerget ubestigeligt; da Klippen der er lodret; den sydlige Side er saaledes, at man ikke, uden ved at gaae i Sneglegang, kan bestige det. — Overst paa denne Klippe ligge Slotsruinerne. Maar Slottet er bygt, vides ikke. Waldemar den Første og Erkebisop Affer tillægges det, men Begge uden Grund. Det har været bygt i en Fiirkant, omgivet med Muur og Taarne. Af den egentlige Slotsbygning staae endnu Ydermuurene tilbage. Midt paa Slotsgaarden hæver sig et fiirkantet Taarn, hvor Statsfangerne forдум indsluttedes. Mod Norden

har Kirken været. De udvendige Mure, for det Meste af Kampesteen, staae endnu; men indvendig er det, som overalt, ikke en Dynge af Muurbrokker og Gruus. For en Snees Aar siden saae man endnu Altertavlen og Stolene, men ved den Tid nedfaldt Hvelvingen, og derved forskyttedes Commandantens Lovæg, som der havde Stald, til den endnu hvelvede Bagtskue, tæt ved Indgangen til Slotsgaarden. — For nogle Aar siden sad endnu Bjelker i Fangetaarnet; men ogsaa dette er forbi. I Sandvig lever en Kone, som er født paa Slottet, og tydeligen veed at erindre sig dets forrige Eilandstand. Det er ogsaa først siden 1742 at den egentlige Ødelæggelse, Nedbrydningen, har fundet Sted. Nu gaaer Hammerhus med stærke Skridt sin aldeles Undergang imøde. Disse kolossale Mure, der synes at kunne trodse Evigheden, have maattet give efter for Menneskenes vindesyghe Begjerlighed. — Slottet har været overladt til Bopæl for Landets Commandanter. Prinzenstiold have vi saaledes seet at boe der. Men da Slottet imod Midten af forrige Aarhundrede, mere og mere forfaldt, flyttede Commandanterne til Rønne, men vedbleve at betragte Slottet, som deres Ejendom. Det er ikke mange Aar tilbage, at en Commandant ansatte en Artillerie-Constabel ved Slottet, for at vaage over at Nedbrydningen gik regelmæssigen for sig, og for at paasee, at han erholdt rigtig Betaling for Muurstene.

Slottets særdelelige Bygningsmaade har meget lettet denne Nedbrydning, da Muurstenene ikke ere Reise til Bornholm.

lagte, som nu brugeligt, en Rad paa langs og en paa tværs, samt i Forbind, men radeviis efter Længden, saa at, naar Nedbryderne havde gjort et Hul nede paa Muren, have de med Brækjern funnet lige som affkælle et lodret Lag Muursteen, efter det andet. Hvor dette ikke paa alle Steder har ladet sig gjøre, har man taget Sprængning til Hjælp. Uden en saa voldsom Fremgangsmaade kan man heller ikke begribe, hvorledes blot i et halvt Aarhundrede en saadan Ødelæggelse kan ved saadanne Mure have fundet Sted. Murene ere 2 Alen tykke, opført af Kampesteen og Muursteen om hinanden og radeviis. Winduerne og Skydehullerne ere dog, hvor de ere anbragte i Kampesteens Muur, omsatte med Muursteen. Til Forbindelsesmiddel er brugt Kalk fra Limensgade, som ved Tidens Elde er blevet til en Masse med Stene. — Om 10 Aar vil maaßke blot Gruusdynger vise, hvor Slottet har staet; naar undtages det midterste Taarn, har det øvrige været alt for ødelæggende behandlet, til længere at kunne modstaae Frost og Tøveirs afverlende Indflydelse, skjøndt Landets nuværende hæderlige Commendant har gjort alt, hvad der stod i hans Magt, for at forhindre Slottets ødelede Undergang.

Medens Skåne udgjorde en Deel af Danmark, har Hammershus, tilligemed hele Bornholm, været et Twistens Øble mellem de danske Konger og de dengang mægtige lundiske Prælatter. Den laae under Lunde Kapitel, som tildeels var forlehnnet dermed; men den var snart i Kongernes, snart i Erkebisped-

nes Hænder, alt som Lykken begunstigede dem. Christopher den Første var den første danske Konge, som tog Landet fra Lunde Kapitel, efterat han forud havde fåengslet dets mægtige Erkebisp, Jacob Erlandsen; men Fyrst Farmer af Rügen, opfordret af pave Alexander den Fjerde, indtog, efter at have hærjet Sjælland, igjen Den, i forening med Erkebispe's Broder, Andreas Erlandsen, og deels henrettede, deels bortsorte Hammershus's Besætning, 200 Mand. Erik Glipping, som havde besteget Danmarks Throne noget efter Jacob Erlandsens Fængsling, tilbage-erobrede Bornholm 1265, og fangede Andreas, som længe kjækt forsvarede Slottet. — Saavel Erik, som hans Eftermænd, vedbleve at ligge i Strid med Erkebisperne, og Bornholm skiftede hvert Sieblik Herre. Ene den snilde Margrethe vidste at beholde Den; men i hendes svage Eftermænds stormfulde Periode blev Landet igjen en Spire til Kiv, indtil Frederik den Første, 1525, pantsatte Bornholm til Lübeckerne, for de Bekostninger disse havde anvendt paa at sikre ham den danske Throne. Lunde Kapitel erholdt i Vederlag Warberg Slot og Lehn, imod at erholde Bornholm tilbage, naar de 50 Aar vare forbi, i hvilke Lübeckerne skulle have Landet; men det kom aldrig mere til, i verdselig Henseende, at here under Lund; dets geistlige Overherredømme vedblev imidlertid indtil Statsomvæltningen 1660.

Undere af sjønne Naturscener maa ikke forsømme, hvis Virkeligheit tillader det, at gjøre en Baadefart mellem Hammershus og Bang. Man vil her see,

saavel Slotsbjerget, som Ringebjerget, med det imellem værende endnu større Bjerg, skyde med lodrette, betydeligen høie, i de forskjelligste former dannede Klipper, ned i Havet. Dybe Kloster eller Bjerghuler tilstæde Baadene at kunne roe ind i dem. Saguet vil, at en af disse Huler skal staae i Forbindelse med Slottet. Deels i Klosterne, deels paa fremragende Klippestykker have en utallig Mengde Søfugle deres Tilhold og Reder. — Lige saa roligt som Havet havde været i Begyndelsen af vores Ophold her paa Landet, ligesaac stormende var det mod Slutningen, hvorved vi hindredes fra at nyde disse Glæder.

Tæt ved Slottet ligger Slots-Gaarden, omgivet af Skov, i en overordentlig romantisk Egn, hvor Hammershuus, Fyret og de omliggende Bjerger danne uendeligen mange og saare skjonne Kabinet-Malerier. — Paa denne Gaard holdes det største Antal Faar her paa Landet; Faareracen har været edlere end Landets almindelige; men Eieren kan ikke holde den reen fra Blanding med Omegnens Bæddere, saa den nu forværres. Her er med Faar og Lam 120 Stykker. Af disse ere 50 Moderfaar; fordum var her 80. Før fik Eieren 3 Pund Uld af hvert Faar, nu ikkun $1\frac{1}{2}$ Pund; før 2 Lam, nu blot et. — Paa hans Marker saae vi toirede endeel store røde Heste, de bornholmske aldeles ulige. De maa sikkert være Afsædninger af Heste fra det Frederiksborgske Stutteri; i det Mindste delte de med dettes røde Race den Feil, at være bokbenede. — En Fodsti ned

sgjennem en Bjergdal forte os tilbage til Allinge, og vi endte saaledes vore Vandringer her paa Den.

Veien fra Nexø til Nakirkeby løber i Begyndelsen hen over en jævn Sandsteensslade, der er bedækket med en frugtbar Muldjord, som bærer riig Høst. Ved Boels Kirke begynder Landet at hæve sig. Overst paa Bjergsladen har man en meget deilig Udsigt. Til høire dynge Urbjergene sig i Uldsække dannede Masser ovenpaa hverandre; til venstre vedblive de i en kort Strækning, men falde derpaa brat af, saa at Toppen af de ved Bjergenes Fod staaende Træer danne en grøn ophøjet Rand omkring dem. Over Træernes Toppe seer man ud over Sønder Herreds slade, med smaae Lunde begroede Strækninger. Rispebjerget ene rager frem mellem enkelte Høie, og det hvide Flyvesand betegner paa en sonderlig astiklende Maade Landets sydlige Grondse. Med saadan afværlende høist interessante Udsigter nærmer man sig Nakirkeby, og har lige for sig Almindingens stovgroede Bjerger, over hvilke Rytterknugten hæver sig, med sin skaldede Ifse.

Det var St. Hans Aften vi ankom til Nakirkeby. Den er en af Bornholmernes Festdage. Fra alle Kanter af Landet samler man sig paa den Dag ved Kilden i Almindingen, for der, ligesom ved Kirken Pils Kilde i Sjælland, at mødes med Venner og Bekjendtere, og tilbringe Eftermiddagen i den frie og her saare skjonne Natur.

Meget Liv herskede i Nakirkeby. Alle de, som fra Bornholms Sønder og Vester Herreder ville til

Ulmindingen, maae, for største Delen, lægge Beien gjennem denne By. Alle Begne fra strømmede man her sammen, kjørende, ridende og gaaende. Berts-huset var opfyldt med Gjester. Da vi havde aflagt vores Reisetøi, vandrede vi til den en lille halv Mil fratiggende Ulminding. Paa denne saare interessante Spadseregang kommer man forbi den, for sine skjonne Situationer bekjendte Herregaard, Wallensgaard-en. Mod Ulmindingens steile, skovgroede og skov-kraandsede Klippeveg, og mod Bornholms Elysium, Rømersdal, til Venstre, fører den bakkede, sjælt gruperede Vej gjennem en Planteskole og Granplantage, og pludseligen seer man sig omringet af en Mængde Mennesker, og foran sig har man en sammenpakket broget Brimmel, som ved sin idelige Bevægelse, og ved de imodelydende Toner levende gjenskaldte os Grindringen om hvad vi saa ofte, paa samme Dag og til samme Tid, havde seet i Kjøbenhavns Dyrehåve.

Samlingsstedet er en næsten rund, noget straa, Blæde, paa de 3 Sider indsluttet af tildeels med Egg og Aunborg begroede Bjerger, og hvor 4 Veie, der i de modsatte Retninger gjennemskære Ulmindingen, støde sammen. Mod N. D. gaaer denne Blæde skakt ned, og her er det, at den speilklare Kilde findes, der nu, med Hensyn til Dagen, var smykket med afhuggede Grene, som dannede over den en Løvhytte. — Midt paa Samlingspladsen stod nogle Bogne, hvorfra udsolgtes Brandevin m. m. Paa dette Sted, og om disse Bogne, var den største Menneskevrimmel,

og dette var Middelpunktet, hvorfra de Spadserende fordelte sig til alle Sider. Nogle besaae Plantagerne, andre besøgte Lilleborgs og Borresøens skjonne Omkreds, efter andre leirede sig i Skoven, paa Bjer-genes Sider, hvor de, nydende et landligt Maaltid, havde fri Udsigt til den Mængde Mennesker, som tumlede sig paa Pladsen. — Omkring Kilden havde fattige Koner taget Stade. Paa denne Dag samlede sig fra alle Landets Kanter, for, om muligt, midt under Glæde og Bellevenet, at minde om Medmenne-skers ublide og trange Kaar. I denne Kilde nedsat-tes forдум en Spand, hvori kastedes Penge, der siden deltes mellem de nærmeste Sognes Fattige. For 10 Aar siden, da man havde her endnu Sølvmynt, var denne gode og gamle Skik endnu i Brug. Bare Ga-verne vel ikke betydelige, glimrede dog nogle Sølv-penge paa Spandens Bund. Dette er nu ikke mere. Med Smaamyntens Aftagelse, astog ogsaa Skikken. En eller anden Violin og Gleite søgte at forstaffe sin Eier en lidet Indtægt. Naar undtages dette, var Intet, som kunde skaffe nogen Afverling i denne eens-formige og lidet underholdende Samling. — Det er Damerne, som ved en saadan Lejlighed skaffe Liv og Bevægelse iblandt den forsamlede Mængde Mennesker. Her var dette ikke tilføldet. De bornholmske Fruen-timmer føre, for det Meste, et huusligt, men stille Liv. I Selstaberne sees de ikke, næppe Huusmoder-ren, der ideligen er sysselsat med at vaage over, at hendes Gjester intet skulle mangle. Der bliver der ved færre Berøringspunkter mellem de tvende Kjøn.

Ethvert holder sig førstilt. Saaledes ogsaa ved den almene Samling. — Hvad der endnu mere bidrager til at formindsker Afverlingen er Fruentimmernes eensformige Paaklædning. For det Meste ere de iforte Sirtses Klæder, af et for Bornholm egent Snit, omtrent saaledes, som vi nu i Sjælland ses gamle Matroner klædte. Nogle have en Kaabe omkring sig og en Kyse paa Hovedet. Alt dette bidrager til at gjøre Stemningen mere alvorlig, og bortførne det Liv, som man ellers er vant til at finde paa lignende Steder, og ved lignende Lejligheder. — Vi kan ikke forbrigaae at omtale et Slags bornholmsk Hovedpynt, som vi ikke veed bruges andre Steder i Danmark, men skal være en Levning fra Lübeckernes Tid, det er Nøller, der bestaaer i en Rad Kniplinger, som ere stivede og staae ud fra Ansigtet. Bag Kniplingstrimlen ere Blomster, der ligeledes staae stift i Beiret. Panden bliver sterkt pudret lige til Dienbrynen. Bag i Nøllen er anbragt et farvet Baand, som bedækker Befæstningen. — Det er de noget fornemmere Fruentimmer, som bruge dette Hovedpynt; men det er nu ikke saa almindeligt, som før.

Henimod Aften begyndte Hoben efterhaanden at mindses. Man saae nu de unge Karle, for det Meste til Hest, at ride Beddeleb, og der hørte ikke sjeldent Færdighed til at undgaae at nedtrampes af disse veldige Ryttere. — Lilsredsstillet af den sjonne Natur, vi i Dag havde seet, og af den Gjæsfrihed vi havde nydt, kom vi seent tilbage til Nakirkeby, hvor vi, i vores ellers eensomme Herberg, fandt, at man-

ge, til langt ud paa Natten, søgte at fuldende Da- gens Fest, med Spil og Drif.

Af Holzförster Nømer, hvis Bekjendtskab vi havde gjort ved Kilden, havde vi modtaget en os behagelig Indbydelse, til Dagen efter med ham at gjennemvandre hans Forstrevier. Tidligere indfandt vi os derfor i Almindingen, og tilbragte der en af de behageligtste Dage, under vort Ophold paa Bornholm.

Almindingen, som udgjør en Deel af den store, midt i Landet liggende, Høilyng, er den høieste Streækning paa Bornholm. Den udgjør omtrent 1387 Edr. Land, som ere omgivne med Steengjerde, hvis indvendige Side bestaaer af en Jordvold, beplantet med 3 Rader Træer. Inderst staaer verelviis en Række af Piil og Hvidtorn. Ovenpaa Volden var saaet Hvidtorn, som endnu ikke var kommen op. — Terrainet i Wmindingen er meget bjergigt og klippefuldt, gjennemskjøres af dybe Dale og Fjeldrevner. Man kan kun regne, at 940 Edr. Land ere af denne Streækning tjenlige til Skovkultur, det øvrige ere golde Klipper, Veie, Sø og Skovbetjenters Bolig med Jord m. m. — Jordsmonet bestaaer, deels af golde nogene Granitmasser, deels af guul, temmelig usrugbart Sand, som paa nogle Steder, hvor det udsylder Klipperevner, er temmelig dybt; men paa andre Steder stryger Bjerget lige under Jordskorpen, hvorfor ene Birken, som ikke har nogen Pælerod, her vil trives. Undertiden støder man, 2 Alen under Jordens Overflade, paa den usrugbare Ahl. I Da-

lene er det bedste Jordesmon, skifket til Løvtræer. Der findes ogsaa Tørvemoserne.

Paa den sydvestlige og tillige høieste Deel af Almindingen staaer den eneste Levning af den gamle Skov, som forдум har bedækket Høllyngen. Skoven indtager omtrent 150 Edr. Land, og bestaaer af 130 til 150 aarig Eg, Avnøg og Elle. Da Almindingen først for faa Aar siden er, under Holzforsster Råmers Bestyrrelse, indhegnet, har Øvæget for vandret efter Behag omkring i Skoven, afgnavende alle opspirende Træer, og meget beskadigende de gamle. Intet Under derfor, at den nuværende Skovbestand bærer Ejendelige Præg deraf. Den Eg her staaer er Quercies robur. For det meste er den overmoden, Kroget, lavstammet og mere eller mindre beskadiget af Gisrevner. I 15 til 16 Aar have Egene ikke baaret fuldkomne og modne Agern. Skjønt Træerne ere fra 130 til 150 Aar gamle have de ikun 18 til 20 Alen til Toppen, og Stammeerne ere sjeldent over 5 til 6 Alen lange. Ved Roden er Træernes Gjennemsnit 10 til 18 Tommer. Altsaa indeholder en saadan Stammme 9 til 20 Kubikfod. Grenene og Toppen kunne anslaes til $\frac{1}{2}$ af Stammens Kubikinhold. — Af dette sees, at Egetræerne ikke ere meget frempiede, efter deres Alder. Jordbunden synes overhovedet ikke heller at være passende for dem. — Paa den sondre Side er, i Forbindelse med den gamle Egeskov, omtrent 50 Tønder Land begroede med ung tæt Egeskov, som forrige Winter første Gang blev udhuggen. Efter Høiden at regne, skulle Træerne være

20 aarige, men ved at tælle Ringene i de overskaarne Stamme fandtes, at de vare dobbelt saa gamle. Den høie Grund, de staar paa, og Usreden have skædet dem. — Imellem Egetræerne ere Avnøgene adspredte. Ellemoserne udgør omtrent 80 Edd. Land; men i disse ere indbegrebet de under Behandling værende Tørvemoser. Elettræerne ere ligeledes meget beskadigede.

Efter Taxationen fandtes i Aar i Almindingen 11,460 Skr. Egetræer, indeholdende 3466 $\frac{1}{4}$ Havn Brænde, og 913 Skr. Avnøg, med 174 $\frac{1}{2}$ Havn Brænde. Ellemoserne ere vurderede til 300 Les Gjerdsel. Siden Indfredningen have Avnøgen og tildeels ogsaa Egen begyndt at frembringe rigelig Opvært. — Af Almindingens Egebæstand er ikun $\frac{1}{2}$ og af Avnøgen $\frac{1}{3}$ tjenlig til Gavntømmer, det øvrige kan kun bruges til Brændsel.

I Skoven ere anlagte 2 Planteskoler, som ere indhegnede med Steengjerder. Den øldste Planteskole er omtrent 1 Tønde Land stor, og blev anlagt 1801; den anden udgør 1 $\frac{1}{2}$ Edd. Land, og anlagtes i Aarene 1813 og 1814, da den første var bleven for lidet, og ikke kunde udvides, formedelst Klipperne. Jordbunden er her, som overalt i Almindingen, af ringe Beskaffenhed: et guult Sand, blandet med noget Leerjord. I disse twende Planteskoler opelskes ikun vilde Træer; mest Bøg, Eg, Ask, Æppern, Birk, Piil og forskjellige Arter Naaletræer. Endnu har man ikke opelsket Frugtræer; det vilde dog være til sand Fordeel for Bornholm, om disse her maatte

finde Plads, og fordeles til Landmanden, saaledes, som det skeer paa Kjøbenhavns og Hirschholms Amter.

Ligesom Ulmindigen blev indfredet, begyndte man ogsaa, deels at besaae, deels at beplante de øde liggende Strækninger. Siden 1806, er saaledes beplantet

med Rødgran . . .	60	Edr. Land.
— Lærkestræ . . .	30	— —
— Fyr . . .	2	— —
— Egg, Aß, Ulm, Birk og Elle . . .	18	— —
	110	Edr. Land.

og besaaet med Rødgran . . .	80	Edr. Land.
— Birk . . .	150	— —
— Egg . . .	3	— —
— Aß . . .	12	— —
— Elle . . .	5	— —
	250	Edr. Land.

360 Tønder Land ere altsaa, i et Tidsrum af 9 Aar, revne ud fra deres forrige Bildheds Tilstand, og indtagne under forstmæssig Behandling. Plantningen er i Ulmindelighed meget vel lykkedes; især er dette tilfaldet med Fyr og Lærkestræer, som stode bedst paa de høieste og torreste Steder. Man kunde see en kendetegnlig Forskjel paa de Lærkestræer, der som treaarige var udplantede fra Planteskolen, fremfor dem, der var fireaarige. Hine stode noget bedre, og havde

stupt sig høiere i Veiret. Det var os en sørdeles Glæde, at gjennemvandre denne Plantage. I Aaret 1805 vare disse samme Strækninger aldeles golde; i den ældste Planteskole havde de forskjellige Frøsorter nyligen begyndt at spire, og nu saae vi Bjergknolde, som fra denne Skole vare beplantede, bedækkede med 7 til 8 Alen høie Lærkestræer. — Aven bog og Birk vise ogsaa god Fremvext. Rødgranen derimod, var, især paa de nøgne, for Windene udsatte Bakker, længst tilbage. Aß, Uppern og Egg havde faaet Plads i Dalene og Mosehullerne.

Nogle af Beplantningerne havde lidt, saavel ved Naturen, som ved Menneske-Hænder. Sneen havde, i Vinteren $18\frac{1}{4}$, knækket mange Stammer, eller aldeles nedtrykket dem. De 3 Ternnatter, som indtraf i Slutningen af Mai Maaned d. A., havde aldeles bortsivet mange Skud, især de unge Træer, som i Aar vare udplantede. Paa denne Maade var en stor Deel af Plantagen sat næsten et Aar tilbage. Men ogsaa ved Skovtyveri havde Plantagen lidt. De unge Stammer vare affaarne ved Roden.

Af den indfredede Strækning ere endnu 727 Edr. Land udyrkede; om 9 til 10 Aar ere de formodentlig, med nuværende Drift, beplantede og besaaede.

Tørven oserne udgjøre i Ulmindingen $18\frac{1}{2}$ Edr. Land, og behandles nu efter en planlagt Udgraving. Tørven massen er meget god, og fra $2\frac{1}{2}$ til 5 Alen dyb. Tørven pludres, trædes med Fodderne, lægges i lange Strimler paa Marken, og sjæres siden i Stykker. Tørven opstættes i Skruer, og saaledes ter-

res, i hele eller halve Kubikfayne, for at sælges ved Auktion. Den Tørv, som ikke kan sælges, opsettes i et i Nærheden af Moserne værende Materialhus, for at henstaae til bedre Afsætning. — De fleste Tørvegravere arbeide i Daglon; deg bekom de egentlige Pludrere, foruden 2 M. om Dagen, 2 Rbd. for hver færdig Kubikfavn Tørv. — For at udtrætte Moserne graves Kanaler midt igjennem dem, hvorfed Vandet ledes ned til de lavere Streækninger. Vi saae saaledes en Kanal, som ledede Vandet fra Borggrævens Tørvemose. Den var 150 ALEN lang, 2 ALEN bred, 3 ALEN dyb og tildeels udspængt i Fjeldet. Hvor Bjerget ikke dannede Væggene og Bunden, vare disse af Steen. Egestammer, bedækkede med Jord, lukkede Kanalen foroven. — I Moserne findes en Mængde Træer, især Egetræer. De ligge uordenligt om hverandre, dog mest med Rødderne mod Landsiden. — De nuværende Moser i Almindingen formenes, naar de afgive 150 Kubikfayne Tørv aarlig, at kunne vare 50 til 60 Aar. Maar de ere udgravne skulle de beplantes med Elle.

Fordum vare der ingen Landeveie i Almindingen. Enhver kjørte, hvor han bedst troede at kunne komme frem, ikke til megen Gavn for den opvoksende Skov. Med Indfredningen begyndte Holzførster Rdmer ogsaa at anlægge Veie, og han har nu fuldfort en Veistrækning af 9000 ALEN. Veien er 16 ALEN bred, indgrøstet, og tildeels udspængt i Fjeldet, tildeels opfyldt med de udspængte Stykker. Det er egentlig 4 Veie, der føre hver til sit Herred, og krydse

sig i Midten. Veien har erholdt denne Bredde, deels for i Tiden, naar Plantagerne groe til, at disse da ikke skulle hindre Færselfen, deels og for at det skovede Brænde kan hensættes paa Veien, til Salg og Afhentning. Det nærværende saare sjonne Beianlæg har kostet 3838 Rbd. M. V., men vil rigeligen betale sig, ved det at Brændet og Tørvene udbringes nu, formedelst den lettere Transport, til en langt højere Pris end før. Det Egebrænde, som i de forrige Aaringer var betalt med 13 Rbd. pr. Favn, betaltes paa Skovauktionen i Aar med 21 Rbd.

Efter at have fremstillet en fort Oversigt over den under forstmaessig Behandling indtagne Streækning af Høilyngen, vil vi bestrebe os for, ved med Læserne at gjennemvandre den, at give et Slags Begreb om Egnen.

Naar man er kommen noget forbi Vallensgaarden, sees Rdmersdal, en Gaard, tilhørende Holzførster Rdmer, og støder lige op til Almindingen. Gaarden har han ladet fra ny opføre. Den er simpel, men net, og et af Bornholms smukkeste Væningshuse. Paa den vestlige Side begrændses Gaarden af Almindingens lodrette, skovbekrandede Klippeveæg, paa den østlige Side er et mere bakket Landstæb, tildeels begroet med Skov, eller og Ager og Eng. Mod Sønden sees den sjonne Echo-Dal, og mod Norden den Kongelige Skov med Plantagerne. Bornholm eier inden sin Omfreds flere pittoreske vilde Egne end denne; men ikke yndigere. Skulde man nogensinde, træt af at omtumles paa Livets torn-

fulde Wei, ønske sig et Tilflugtssted, for i No at betrakte Naturen og dens Værker, da var her et passende Sted. — Den ene Sidebygning er Lade og Stald, og opført af Granit. Murene ere nedentil 2 Alen tykke, oventil 18 Sommer. Udvendig er Muren fuldkommen glat, og afspudset med Kalk. At opføre lignende Huse, har allerede fundet Efterlignere. I Nakirkeby har Præsten ladet et Saadant opføre; og en Bonde i Sognet har gjort det Samme.

Fra Rømersdal gik vi over en Eng, der støder op til Almindingens Bjerge, til Gamleborg, som ligger paa den nordligste Pynt af den lodrette Klippevæg, der udgjør Skillet mellem Almindingen, Ballensgaarden og Rømersdal. Gamleborg, en Levning af vore Forfædres faste Pladse, ligger paa Spidsen af Bjerget, omgiven med Mure af Granit og Cementstene, forenede med Cementkalk. Paa den sydostlige Side har Hovedindgangen været, og paa den nordvestlige en lignende. Af de egentlige Bygninger kan nu Intet sees, af Muurvolden alene kunne Sporene forfølges. Endeligen kan man skjelne, hvor en Kalkovn har staet. Rundt om ligge Brokker, dels af brændt, dels af ubrændt Cementsteen. Pladsen er isvrigt, ligesom hele denne Bjergstrækning, overgroet med Træer. — Ved at fortsætte Wei'en mod Nordost kommer man til den ældste Plantestole, hvorfra den nye skjonne Wei fører ind i Egeskovene, igjennem hvilken man, over Tørvemoser og Høje træffer den yndige Bjergkjede, som indeslutter Lilleborg og Borress. Paa den østlige Side af denne

Bjergkjede hæver sig, særligst, den skovrige Bjergknold, hvorpaa Lilleborg ligger. Bjerget er langagtigt, strækker sig fra Øst til Vest, er næsten steilt paa alle Sider, men lodret mod Sydost. Ovenpaa Høien sees de gamle Borglevninger at ligge. Rømer har ladet hortgrave noget af Jorden og Grusen, og der ved er blottet en Deel, sandsynligvis af Hovedbygningens Mure. Disse bestaae af temmelig eensdannede Granitslykker, som ere forenede med Cementkalk. Hvor Murene være mest blottede var de 5 Alen høie. Imod Sønder ere Levninger af en gammel Vandledning, der formodentlig har staet i Forbindelse med en Sidebygning, da Rømer her fandt en Grundsteen, hvori sad en Dørhængsel. Paa Bjergets nordvestlige Side findes ogsaa Levninger af en Bygning. — Hele Knolden er, undtagen paa det Sted, hvor lodrette Klipper varer tilstrækkeligt Værn, omgiven med en Muur, ligesom Gamleborg. Det meste af denne Muurvold var falden ned i Dalen. Noget deraf er ogsaa anvendt til Bebygning paa den ved Lilleborg anlagte Wei. Hovedindgangen har været paa den sydostlige Side. I ældre Dage har Borgen været aldeles omflydt med Vand. Paa et Sted sees endnu Levninger af en Dæmning, der har tjent saavel til Opgang, som til at opdæmme Vandet. — Det er ligesaa forsigtes her, som noget andet Sted paa Bornholm, at spørge om Sagn fra Oldtiden har opbevaret Mindet om de, der byggede disse Borge, eller levede og færdedes paa dem.

I Bjergkjedens nordvestlige Kant ligger Borresø, den eneste Levning af den Vandbeholdning, som har omgivet Lilleborg. — Søen indtager nu blot 14,000 □ ALEN, men er 5 til 6 Fyvie dyb. Den er næsten cirkelrund, og dens Bredder ere saa dyndede og svigroede, at ingen kan komme til den. Eller vær indsatte den. Tordsmonet om Søen har været høiere, men ligesom Tørvemosen, der nu udgjør Vandbeholdningens ældste Bund, udgravedes, er Landet mere udtørret og funken sammen. Paa Bjergsiden funde man tydeligen see Spor deraf. Om Vinteren sættes denne Dal under Vand, da det er bekjendt Erfaring, at Tørvejord saaledes bedre bevares.

Strax ved Borresøens nordlige Grændse, begynner Bjerget stolt at hæve sig. Bjergsiderne varer her deels beplantede, deels besaaede med Gran, Birk og Ask. Dette vedvarede indtil den Knold, som udgjør det høieste Punkt paa Bornholm, og kaldes Rytterknegten. Den antages at ligge 4000 Fod over Østersøens Vandspeil. At det maa være høit, derom vidnede flere Primula Arter, som stode i Blomster her omkring. Fra dette Bjerg oversees den sydostlige, sydlige og sydvestlige Deel af Øen. De andre Strækninger skjules af den mod Norden og Østen udgaaende Bjergryg. — En Udsigt fra et saa ophøjet Sted, og over et Land, der er saa grupperet med Skovlunde, Bjerge, Bakker, Agre, Enge, Bønderbyer og Kjøbstæder, og som omringes af et Hav, hvis yderste Grændser synes at smelte sammen med Horizonten, og hvorpaa en Mængde Skibe udfolde Seilene, kan

ikke være andet end saare henrykkende. En af Bornholms forrige Kommandanter pleiede og ved en eller anden Høitid, især naar en af det Kongelige Huses Fødselsdage indertraf, her at lade opslaae Teltet, og forsamle omkring sig endeel af Indbyggerne, for, i Beskuelsen af den dem omgivende skønne Natur, at mindes Festen, som samlede dem, og den Kongeært, under hvil Fredsæle Banner de i Roe kunne nyde den. — En Telegraph var ogsaa under sidste Krig opreist her. Stedet bær endnu Præg deraf. — Rytterknegten er omringet af forkryblede Ege, som Øvæget forдум har afaedt, og hvil Grene derfor løbe hen over Jorden, og bedække en stor Plads. Rømer laader nu disse efterhaanden afhugge, saa at de gamle Stammer kunne fremskyde nye Skud.

Den østlige Side af det Bjerg, hvorpaa Rytterknegten ligger, danner den lodrette Klippevæg, som udgjør Almindingens naturlige Grændse mod Vallensgaarden og Rømersdal. Paa enkelte Steder findes imidlertid Fjeldrevner, begroede med Skov. Ned af en saadan søgte vi at komme til Echo-Dalen, der tilhører Vallensgaarden, er bevoret med Elle og gjennemslynges af en liden Bæk.

Aakirkeby, midt imellem Nærø og Rønne, 2 Mil fra hver af Byerne, regnes vel blandt Bornholms Kjebstæder, og har ogsaa, som saadan, disse Rettigheder, samt Byfoged fælles med Nærø, men er ellers kun en maadelig Landsby. Her er 114 Boliger med 115 Familier. To Detailhandlere eller Høbere leve i Byen. Fordum har Aakirkeby været anse-

ligere, og, endskjøndt liggende næsten en Mil fra Høvet, har den dog haft en Havn ved Reghammer eller Ryhammer; men denne er nu tilsandet, dog findes den angivet paa Korterne, ikke langt østen for Grødbyaa. — Ågerbrug er nu Beboernes fornemste Næringskilde. Træsko forførdes dog her i temmelig Mængde — Byens Kirke, den største og smukkeste paa Bornholm, skal være en Efterligning af Lunds Domkirke, hvilket imidlertid ikke synes at være Tilfældet, i det Mindste har Bygherren tilladt sig mange og væsentlige Forandringer. — Kirken er meget høi; i Midten ere Rader af Stole, der indsluttes af Steenpiller, med hvælvede Sideabninger. Paa hver Side af disse Stole er en Gang, og mellem denne og Kirkemuren andre Stole. Steenpillerne og Murene ere malede lysgraae, og derpaa ikke ilde udførte bibelske Forestillinger, Graat i Sort. Høst og her hænge Kaarder, til Minde om en eller anden af Bornholms Væbnere. — Ved Choret findes Begravelseskjeldere. Tre gulvet over disse var i saare maadelig Forfatning. Bræderne laae aldeles løse, og blot ved at stýde dem tilsidé, saae vi Liigkister, og Levninger af dem.

Aakirkeby kan antages at ligge saavel i Midten, som paa det Overste af den Bjergslade, der hæver sig mellem Nexo og Rønne. Veien til denne sidste By gaaer nu, for det Meste, jvnt nedstigende mod Høvet, afvæxlende over Agre og Enge, Krat og Skov, samt Lyngheder. Paa venstre Side beholder man stedse Høvet i Sigte; den høire Synskreds begræns-

ses derimod af Bakker, deels skovklædte, deels besatte med Bøndergaarde. Omtrent midt imellem Aakirkeby og Rønne kommer man forbi de for deres Engbund bekjendte og bænkynte Smørenge Gaarde. Ikke langt derfra ligger Ny Lærsker Kirke, en iblandt de fire runde Kirker her paa Landet. Den er bygt af tilhugne Kampsteen. I Midten er en massiv Pille, hvorpaa en Hvælving hviler. Oven over denne er atten en Hvælving, til hvilken en Løntrappe fører op i Kirkens Ydermuur. Det øverste hvælvede Rum afbenyttes ikke; i det nederste derimod er Prædikestolen, samt Bænke for Menigheden. Et ovalt Chor, ligeledes med Bænke, og hvori Alteret findes, er anbragt ved den ene Side. Tre smaae vinduer ere udhugne i den runde Muur. Da ingen tilstrækkelig Lysning kan falde herigjenem, faaer Kirkens Indre et skummelt Udseende. Hvor naar disse runde Kirker ere byggede, og til hvad Siemed de have erholdt denne særegne Dannelse vises ikke. Det er ikke usandsynligt, at de i den i Norden saa urolige Middelalder have tjent til et Slags Fæstninger, hvor Landets Indbyggere have søgt Tilflugt. Da man senere ikke har haft dem nødige til dette Siemed, ere de forandrede til Kirker, og paa den Tid ere Chorenene tilbyggede.

Nærmere Rønne ligger Knudsser Gildesbo. Endel Mennesker vare forsamlede omkring Huset, og endnu flere tyede derhen fra Omegnen. — Disse Samlinger ere Levninger fra Middelalderen. Nogle holde for, at de have deres Oprindelse af, at Bon-

derne, naar de bragte deres Landgilde til Hammer-huus Slot, erholdt af den Kongelige Foged Øl og Brændeviin. Dette affaffedes imidlertid, og til Bederlag gav Kongen et Huus med noget Jord til i hvert Sogn, for at Bonderne kunde, visse Dage om Xaret, der samles til Lystighed. Husene og Jorden bortforpagtes, og Afgisten bestaaer i Øl, Brændeviin og Tobak, som ved Samlingerne fortærer. For at holde Orden i disse Samlinger, og for at sørge for de Tilstedeværende's Bequemmelighed udvælges en Olderman, som har Forsædet, en Straaherre, under hvis Bestyrelse Rettens Pleie og Selskabets Dekonomie er lagt, to Oldirektører, som udtappe Ølet og drikke Gjesterne til, og endelig en Fyrbøder, som maa slaae Fld til Tobakspiberne. — Hvad Bøder der kan indkomme drikkes op. I ældre Tider gif det meget stiende og larmende til, ved disse Forsamlinger; men nu er dette ophört, og, som det synes, ville Forsamlingerne ogsaa snart ophøre.

Almindelig Udsigt over Bornholm.

Den Bornholm, af Wulffstan kaldt Burgendaland, skandinavisk Borgundar Holm, ligger mellem den $54^{\circ} 59' 30''$ og $55^{\circ} 17' 54''$ nordlig Brede og mellem den $31^{\circ} 18'$ og $31^{\circ} 45' 30''$ Længde, regnet fra Færøs Meridian. Hammeren, eet af Landets nordligste Punkter, ligger under den $55^{\circ} 17' 15''$, og Due odden, det sydligste Punkt, under den $54^{\circ} 59' 30''$ nordlig Brede. Rønne, paa Hens vestlige Kant, ligger under den $31^{\circ} 18' 30''$ Længde østen for Færø, og Svannike, paa den østlige Kant, under den $31^{\circ} 44' 45''$. Afstanden mellem Hammeren og Due odden er noget over 5 Miiil, og mellem Rønne og Nærø, eller Svannike, næsten 4 Miiil. Kvadrat-Indholdet er 10,3070 Miiil. Christiansø, som ligger under den $55^{\circ} 19' 30''$ nordlige Brede og $31^{\circ} 47'$, Længde østen for Færø, og hører under Bornholm, udgjør 0,0072 □ Miiil *). Den nordlige og østlige Deel af Landet er mest bjergigt; den sydlige og vestlige mere jvn. Midt igjennem Den strækker Udmarden sig, Høilhingen kaldt, tilhører Kongen, og udgjør næsten en Fjerdedeel af Landet.

*) Fordum har man regnet Bornholm, for at være 18 □ Miiil; men ved Videnskabernes Selskabs Kort derover, er man oplyst om Wildsarelsen.

Den bestaaer, for det Meste, af nøgne Bjerge, be-groede med Lyng; noget er dog bevoxet med Skov, og kaldes Almindingen. Den frugtbareste Deel af Den er paa den nordostlige Kant, Svannikes og Gudhjems Opland, den ufrugtbareste er paa Vestkanten, i Nærheden af Hasle og Vester Marie Sogn. Den kornrigeste Deel er Sønder Herred og noget af Vester Herred.

Bornholm fremviser en stor Mangfoldighed af forskellige Bjergarter: man finder der Urbjerge, Fløtsbjerge og opfyllede Bjerge, og det paa et saa indskrænket Fladerum.

Urbjergene udgjøre	7,0941	□ Mål
Fløtsbjergene —	2,3822	—
De opfyllede Bjerge	0,8307	—
	10,3070	□ Mål.

Altcaa forholder Urbjerget sig til Fløtsjerget, som 3:1 — hūnt til det opfyllede Bjerg, som 9:1, og Fløtsjerget til dette, som 3:1.

Urbjerget bestaaer paa Bornholm af Granit, som dog, paa nogle Steder paa den østlige Kant af Landet, gaaer over til en gneusagtig Steen, f. Ex. ved Rankleven og Paradiishakken. Almindelig er Graniten her fiinkornet. Den bestaaer af en kristallinf Blanding af temmelig megen kjødred Feltspath, af mindre Mængde hviid eller graae Qvarts, og af meget smaabladet Glimmer, hvis Farve gaaer fra det sorte over til det tombakbrune og lys messinggule. Graniten

viser sig i nægtige Lag, hvis Størrelse ikke kan bestemmes. Med ubetydelig Afsigelse stryger den fra N. Ø. til S. V., og falder 75 til 80° imod S. Ø. Den gjennemskæres af mange Hoved- og Bi-Gange. Sædvanlig ere de udfyldte med Qvarts, Feltspath eller grovkornet Granit. Ikun een Gang have vi fundet i Bobbeaen ved Gudhjem, udfyldt med Leerporphyr og Qvartskristaller, samt ved Nærø en Gang med lidet Kobberglands, Kobbergrønt og noget Spor af Malachit. Paa Straaningerne af det Bjerg, hvorpaa Hammerhuus ligger, findes nogle smaae Glyglands-Nyrer, og ved Paradiishakken Graphit-Nyrer, omgivne med meget Jernokker. Andere Slags Gangudfyldinger eller forskelligt afgivende Lag (thi man kan vel ansee de ovornævnte Nyrer, som meget smaae Lag, og dersor sætte dem under en og samme Kategorie?) synes ei at være i den bornholmske Granit. — Paa det medfølgende geognostiske Kort sees tydeligen Urbjergets Grænser, saavel som de til disse stodende Bjergarter. Iblandt disse skal Porcellainjorden paa den vestlige Side siden nærmere omtales. Saavidt Tagttagelerne naae, hviler den umiddelbart paa Graniten; om den findes i den, veed man endnu ikke bestemt, men har al Grund til at twivlerom, fordi den Egn, som strækker sig fra Rytterknegten til det Sted, hvor Porcellainjorden begynder, bliver pludseligen steilt nedskydende, og hæver sig ikke mere paa den vestlige Kant af Den.

Af Fløtsbjerge findes paa Bornholm Sandsteen i en Strækning af . . .	2,1398	□ Mil
og Skiferleer, som paa et Sted synes at gaae over til Alun-		
skifer	0,2424	— —

2,3822	□ Mil.
--------	--------

Sandstenen hører, saavidt dens Natur hidtil er undersøgt, til den yngre Sandsteen. Den forekommer næsten med alle Farver, men især med rød og guul, og med de med disse forbundne Afsændringer. Farverne hidrøre af Ternokker. Man finder og hyppigen hviid Sandsteen; ikun paa et Sted sees den svagt grønfarvet, nemlig ved Snogebæk. Sandsteensflotserne ere fra 2 til 24 Sommer mægtige, falde overalt under en Winkel af 4° imod S. V., og stryge, med faa Undtagelser, fra N. V. til S. Ø. Der forekommer i den to temmelig regelmæssige Afsændringer, som gjenemskjære hverandre under rette Winkler, og derved danne mere eller mindre fuldkomne Kvadrater eller Rhomber. Desuden findes i den en Mængde Spaltninger af mindre Vigtighed, og i alle mulige Retninger. Ligesom Stenens Farve er meget forskellig, saa er og dens Korn, som ere fra et Spurveægs Størrelse til mikroskopisk Lidenhed. I nogle saakaldte Stokke forsvinde Kornenes Afsændringer aldeles, og Sandstenen viser sig, selv for det bevæbnede Øje, som en eensdannet Kvartsmasse. — Det herskende Bindemiddel er stedse lerigt, blot

hist og her noget kiselagtigt. Bindemidlets Forhold til Kvartskornene er meget forskelligt. I de dybere Sandsteenslag er, for det Meste, Kvartsen herskende, i de øvre, Bindemidlet. Sandstenens Sammenhæng retter sig ikke alle Tider efter Kvartsens Mængde, ofte er en Flots, hvori det lerige Bindemiddel er herskende, fastere end et andet, hvori der er mere Kvarts. Denne Sandsteen er temmelig fri for fremmede Bestanddele; hist og her findes dog megen smaabladet messingguul eller hvid Glimmer, saavel som, sjældent, Feltspatkristaller. Imellem Afsændringsfladerne træffer man undertiden paa sjønne udkristalliserede Kvartskristaller. — Leernyrer ere kun sjeldne i Sandstenen; derimod finder man deri ofte Rustpletter, som komme af forvittret Svovliis. Intet Steds findes i denne Steen Spor til Forsteninger, hverken af Dyre- eller Planteriget. De sidste ere og fornemmelig blot denne Formations mergelagtige Sandsteen egen. Sandsteenslagene ere leirede meget forskellige. Snart hvile de med lige, noget bøiede Flader paa hverandre, snart med bolgefærmige, hvilket oftere er Tilfældet med de øvere Flotser, end med de nedre. Sørvigt falder Sandsteensbjerget med et sagte nedgaaende Falde, uden at danne end ikke den mindste Hoi. Over Sandstenen hviler et tykt Lag Muldjord, og denne Strækning er en af de frugtbareste paa hele Landet.

Skiferleret forekommer i to trugdannede Fordyhvninger i Sandstenen ved Øllena og Læsaa,

Efter al Rimelighed ere de forenede med hinanden under Havet. Skiferleret i Øllenaar, som ligger i afværende Lag med Stinksteen, og med den saa kaldte Cementsteen, nærmer sig i sine høre Forhold meget til Alunskiferet ved Andrarum; men de mange i Stinkstenen forekommende Pektinitter, som endnu tildeels have beholdt deres hvide Skal, vise noksom, at den herværende Alunskifer tilhører en nyere Flotsperiode, da man derimod hidindtil har anvist Andrarums Alunskifer Plads mellem Overgangsbjergene. — Ved Læsaaen viser sig almindeligt Skiferleer. Ogsaa her afværler det med Stinksteen og Cementsteen. Dette viser sig, for det Meste, i sammenhængende mægtige Fløtse, som ikkun have faa Forsteninger (Pektinitter). Stinkstenen danner her ikkun Fløtse, men større eller mindre sphæroidiske Masser, hvis største Axel steds løber parallel med Faldets Retning i Skiferleerslagene. Héri findes ingen Forsteninger. Kjernen bestaaer ikke sjeldnen af Svovlkis.

Vi ville endnu kaste et Blik tilbage til Ur- og Fløtsbjerget. — Naar man betragter Sandstenen paa Bornholm, saa finder man i dens Bestanddele en forunderlig Overensstemmelse med Urbjergets, blot at hün nærmer sig det yderste mekaniske Led i Rækken af de forskellige uorganiske Legemer, dette derimod slutter de chemiske Dannelsers Rækker. I Dybden viser Sandstenen sig næsten som en homogen Masse; den indeholder her en ubetydelig Mængde af lerigt Bindemiddel; hvor man

kan adskille enkelte Kvartskorn, ere de ofte kristalliserede. Høiere oppe er der vel mere Bindemiddel i Massen, men ogsaa dette er overensstemmende med Feltspathen, blot at der være mekaniske, her hemiske Kræfter virksomme ved Dannelsen. Denne samtidige Virkning af begge Slags Kræfter, er et bekjendt Særsyn i Naturen; man erindre sig alene Feltspathen og den egentlige Porcellainjord, som, uden Tvivl tilhøre en og samme Periode. I den øvre Sandsteen findes ofte, i større eller mindre Mængde, smaa Kvartskristaller, og, som allerede anmærket, nogle Feltspathkristaller, Glimmer bliver ogsaa her hyppigere, og har ganske Urbjergets Glimmers Farve og Textur. I denne Sandsteen findes aldeles ikke noget Spor til organiske Legemer. Saavidt man hidtil har havt Lejlighed til at iagttagte, hviler den umiddelbar paa Graniten. Overveier man alle disse Forhold, saa fremstaaer sig uvilkaarlig disse Spørgsmaale: Har ikke Ur- og de saakaldte Fløtsbjerge dannet sig her til en og samme Tid? Ere ikke begge Bjergarter fremstaade af en og samme Masse, Urbjerget ved en chemisk, Sandsteensbjerget ved en mekanisk Kraft; og dette Sidste af de Dele, der manglede Bequemhed til at kunne kristalliseres? Maaske skulle vi snart erholde disse Spørgsmaale besvarede, naar Steenbrndet ved Nexø fortsættes indtil Granitbjerget, og man da tydeligen kan see begge Bjergarters Forhold til hinanden. De opstykkelte Lag fortjene her ikkun Opmærksomhed, for saavidt de

indeholde mange Lag af Brunkul og bitumineust Træ. De bornholmske Brunkul have i alle Henseender megen Lighed med Brunkullene paa den preussiske Kyst; ligesom der sees de her i ofte stærkt faldende, og, med Hensyn til deres Mægtighed, i temmelig stadige Lag, hvorfor Indbyggerne og sædvanligvis kalde dem Fløtse; men Kul-lagenes Retning er intetsteds meget bestemt, saa at man f. Ex. ikke er i stand til, paa Bornholm, i Almindelighed at angive i hvilken Hovedretning Lazene gaae. Paa begge Steder findes Rav i Kul-lene, paa Bornholm dog langtfra ikke i den Mengde, som i Preussen. Farven, Texturen og Brændbar-heden ere i det Hele meget overensstemmende. — Man kan nu spørge: hvorledes bleve disse Lag til? De hidtil gjorte Sagtagelser ere vel ikke tilstrækkelige, til aldeles fyldestgjørende at op löse dette Spørgsmaal, imidlertid ere vi dog i stand til at komme Sandheden temmelig nær. Ved Halle fin-des Brunkullagene i mægtige, vidtstrakte Stokke— dersom man tør betjene sig af dette Ord — Kul-lene ere deels pulveragtige, deels løst sammenhobede, deels ogsaa med Trætexture, deres Farve gaaer over fra det lyse til det mørkebrune. Brunkullene paa Bornholm og paa den preussiske Kyst forekomme i smalle, ofte over hverandre liggende Lag, ligesom Steenkulsfløtserne, alene at Sand-steen eller Skifer her udgjøre Mellemlagene, med dens fast Strandsand, eller og, sig endnu dannende Sandsteen, danne Brunkullenes Mellemlag paa Born-

holm. Karsten erklærede *), at et Exemplar af de bornholmske Kul, som forelagdes ham, var slet Grovkul, og bedre Slags Kul har man endnu ikke fundet paa Den. Dog kan Karstensens Bestemmelse vel ikke være saa aldeles rigtig; thi de egentlige Grovkul, som findes ikkun saare sjeldent, og da stedse med Skiferkul, ere blot den gamle egentlige Steenkulsfløts egen. — Da de fortinligste Kullag aldeles have tabt Trætexturen, ere blevne mørksorte, og, i det Mindste i fugtig Tilstand, have nogen Glands, kunde man vel regne dem til Steenkul, som ved voldsomme Omvæltninger ere hidførte fra de skånske Steenkulsfløtse; en Mening, som man saa meget mere kan være tilbøelig til at antage, som de øverste Steenkulsfløtse i Skåne virkelig indeholde Kul, som have nogen Lighed med de bornholmske. Men imod at dette virkelig kan være tilfældet tale forskellige vigtige Grunde: Nogle af de Sorter Kul, som brydes i Nærheden af Rønne, indeholde siint indsprængt Rav. Dette er nu, saavidt man ved, et langt nyere Produkt end Steenkullene. Erfaringen har vel hidtil stadsfæstet dette Bevis; men man kan dog let opkaste imod det nogen, ikke saa letteligen gjendreven Twivl: Allerede i Overgangshjergene — især i Graavatken — findes Phanerogamer og fornemmelig Siv-Aftryk. At disse alt tidligen have fun-

*) Christen der Berliner Gesellschaft Naturforschender Freunden, B. II. S. 92, Anmerkningen.

net erholde en betydelig Størrelse, derom vidner det saakaldte Steentræe (Staarholz) fra Hilbersdorf, ved Chemniz. Hvorfor kunde derfor ikke alt dengang voxe Træer, som frembragte Rav, naar den Periode kunde frembringe andre høistammede Træer.

Det Kullag, som nu bearbeides ved Claus Terkels Mølle, ligger i mellem andre Kullag; men det udmaærker sig fra alle andre i Nærheden værende Kullag, at Kullagene endnu tydeligen bære Præg af Trætexturen, ja tildeels forekommer i pulverdannet Tilstand, ligesom ved Halle, og begge disse Charakterer ere de egentlige Steenkuls fremmede. De bornholmiske Kuls sorte Farve kan saa meget mindre ansees, som et Degrn til, at de have ødelagte Steenkulflostse at takke for deres Tilværelse, da de bornholmiske bitumineuse Trækul ere fuldkommen sorte. Den store Mængde Svovlklys, der findes i dem, og, som tildeels er dannet ved Zernvitriolens Forvittring, maa vel medrette ansees for at være den farvende Marsag. Vi ere derfor berettigede til at antage, at Brunkullene have dannet sig paa de Steder, hvor de nu findes, deels af Kuldfastede Skove, deels af Tørve moser, at maaske bitumineust Træ er, som saadant, ved Naturomvæltninger, kommet til Den, har opdynt sig i enkelte Lag, og, lidt efter lidt, dannet sig til Brunkul, saavel ved de øverste Lags Eryk, som ved Lustens fuldkomne Afsondring. — De regelmæssigen, fra de, dem omgivende Sand-

lag, strængt assondrede Kullag, som stedse viser sig uden Trætexture, ere altsaa formodentlig fremkomne af ødelagte Tørve moser, de andre Lag derimod, som hverken i deres Retning eller deres Mægtighed ere saa stedige, som hine, af omkuldfastede Skove, eller opfyllet betumineust Træ.

Christiansø bestaaer af en, den bornholmiske liig, Granit, og er et forbindende Mellemleed mellem de bornholmiske og skånske Overgangsbjerge. Et Skyggetræ af de skånske Fossiliens Bestaffenhed, skal lære os saameget bedre at kjende til de forbindelser, som Bornholm staaer i til Naboprovinserne.

Paa Skånes Kyst, omrent 2 geographiske Mill fra Gimbrisshamn, hæver Urbjerget sig op af havet og danner det temmelig høie Bjerg, Stenshufvud, som strækker sig fra S. Ø. til N. Ø. tværs igennem Skåne, og endes ved Kattegattet i det klippefulde Forbjerg, Kullen. Stenshufvud og Kullen ere de synlige Levninger af dette Bjergstøg. Mellem begge træder Urbjerget næsten ikke frem, men Glets slag, af forskellig Alder, danner her Jordens Overflade. Begge disse Bjerge — hvoraf Stenshufvud viser sig som en rund Hætte, der særskilt hæver sig ved Kysten op af det flade land, Kullen derimod, som en fra S. Ø. til N. Ø. gaaende Bjergaae, $1\frac{1}{2}$ geographisk Mill lang, og i Gjennemsnit 600 Favne bred — bestaaer af et mere eller mindre grovkornig Gneus, som nærmeste til Bornholm.

mer sig Graniten. Vore her samlede Exemplarer vise den største Overeensstemmelse med den gneusagtige Granit fra Rørkleven og Paradiisbakken. Kullens gneusagtige Granit, som er meget fast, bestaaer af en herkende Hjørnede grovkornet Feldspath, af graae- og hvidagtig Kvarts, som paa nogle Steder er næsten ligesaa hyppig, som Feldspathen, paa andre derimod forekommer i mindre Mængde, og endeligen af en mørk tombakguul, i det lys messinggule overgaaende Glimmer. Denne ligger lagvis i Massen; ofte, især paa Kullens nordlige Kant, trækker den gjennem Stenen i regelmæssige sammenhængende Lag, hvilket ikke er saa ganske tilfældet paa de øvrige Steder. Man bemærker en tydelig Afsondring af de forskellige Lag i denne gneusagtige Granit; i Almindelighed synes den at stryge fra N. Ø. til S. Ø., og, ligesom paa Bornholm, at falde mod S. Ø. under 70° til 80° . Denne Steenmasse er just ikke riig paa Hoved- og Bigange, men derimod nok paa fremmede Lag; iblandt disse bemærker man forskellige smaae Lag Grønsteen, og, mod Sydvest, et temmeligt stort Lag af Hornblende-skifer. I den sorte kristalliske Hornblende findes en stor Mængde Granater og kristalliseret hvid Kvarts, — en Blanding, som synes i større Mængde at tilhøre Norden, end Syden. — Formedelst den stærke Forvitring, som Stenshufvuds Steenmasser ere underkastede, kunde man ikke saa noie under-

søge dem, som ved Kullen, men i det Hele stemmede de begge overeens.

Enhver af disse, de skænske Urbjerges Representanter, er, mod Landsiden, omgiven med mangfoldige og, som det synes, med Hensyn til Alderen, meget forskellige Fløtslag. Da Haußman *) og Steffens **) have paa forskellige Steder omtalet disse Fløtslag, saa skulle her ikun tilføies nogle Bemærkninger, som vi, ved at gjennemreise Skåne, fandt Leilighed til at gjøre.

Omtrent halvsserde geographiske Mil nordvest for Stenshufvud ligger den bekendte Andrariums Alunskifer, som afvexler med Lag af en tyk sort Kalksteen — fuldkommen liig den saakaldte bornholmske Cementsteen — og sphæroidiske Masser af Stinkkalk eller Hepatit. Alunskiferen strækker sig temmelig langt fra Nord til Syd, den findes endnu 4 Mil norden for Brudet. Imod Vesten strækker den sig derimod ikke saa langt, og $\frac{1}{2}$ geographisk Mil sydvest for Andrarium ophører den. Umiddelbar derved finder man en i Dagen fremstaende Sandsteen, hvorpaa, saavidt vi fandt Leilighed til at iagttagte deres gjensidige Forhold, Alunskiferen hviler. Denne Sandsteen er grønagtig graae, har i sit lerige Bindemiddel lidet fint Kvarts, og temmelig megen messinggaul Glim-

*) Reise durch Skandinavien, Göttingen 1811, Th. 1.
S. 101 til 137.

**) Geognostische geologische Aufsätze. Hamburg, 1810.

mer. Sandstenen viser sig der, hvor den grændser til Alunstiferen, tyndstifrig, uden dog at gaae over til egentlig Sandsteensstifer. — Hvo kan misfjende en Overensstemmelse mellem denne Sandsteen og den, som findes paa Bornholm, nærmest Skifferleret. — Denne Sandsteen strækker sig temmelig vidt omkring Stenshufvud, og synes her at danne det nederste bekjendte Fløtslag. Paa dette hviler, uden Twivl, den tomarske sorte, tætte Kalksteen, med dens stinksteensagtige Spheroïder, en Fortsættelse af den ved Andraram med Alunstifer lagvis forekommende Stinksteen. At man nu anstiller Boersforsøg i den tomarske Kalksteen, efter Steenkul, og at den dermed sysselsatte Bergmester troer at finde dem i en Dybde af 80 Aften (medens vi var der, var man kommen 50 Aften ned, uden at have fundet Spor til Steenkul), synes sandeligen at vidne om, at man ikke har megen Kundskab til den derværende Egns geognostiske Forhold, og man kan ikke vente sig noget lykkeligt Udfald af denne Undersøgelse.

Sønden for Tomarp, henimod Cimbritshamn, forsvinder den forommedte Sandsteen, og i dens Sted træder i Dagen en meget haard hvid Sandsteen, som vel synes, saavel hvad vi have bemærket, som hvad Bergmester B. N. Beyer *) siger herom, at henhøre til Nvader-Sandstenens For-

*) Kongelig svenska Vetenskabs-Academien's Handlingar, 1786, S. 31-42.

mation; men det, at den (som danner ingen egen Formation, men danner blot et Lag i Musselfalken) støder umiddelbart til, om ikke hviler paa den forhen besevrevne Sandsteen, dens Blyglands og Flusspathgange, som ogsaa hyppigen findes i Kalkstenen ved Tomarp, og hvoraaf i det mindste Flusspathgangene ere forekomne i saa unge Fløtslag, som det her skulde være tilfælde, opvække dog ikke ringe Twivl om, at denne Sandsteen er Nvader-sandsteen. Overhovedet maae vi henholde os til de ved de bornholmske Ur- og Fløtsbjerge gjorde Be-mærkninger, angaaende deres gjensidige Alder. — Omkring Kullen er en gammel Sandsteen, som ligger lagvis med virkelige Steenkul. Den vedvarer indtil sønden for Helsingborg, og taber sig under det opskyllede Bjerg.

Fløtslagene udbrede sig med forskjellige Afve-linger fra Stenshufvud indtil sønden for Lund; her hviler, saavel paa de kulleniske, som de sten-hufvudske Fløtslag, et mægtigt, vidtstrakt Mu-sselfalksteenbjerg. I Sverrig strækker det sig fra Malmö over Falsterbo til Ystad, gaaer gjennem Sundet, hvorum vidner den lave, aldeles af Musselfalk bestaaende Øe, Saltholm, og de Flintsteen indeholdende Klipper i Sundet. Det udstrækker sig derfra over en stor Deel af Sjælland, Fyen, Sylland, Slesvig, Holsteen, Meklenburg, Pommern og Brandenburg, indtil det endelig aldeles taber sig i de hannoverske og brandenburgske Gletter, og her sammenstøder med de fra

de sydlige Urbjerge udgaaende lignende Fløtslag. Musselfalkstenen viser sig, med dens hist og her meget mægtige Kridttag, paa Sjælland fornemmelig ved Fars og Stevnsklin, samt norden for Røshenhavn ved Kollekolle. Endvidere paa Møn, ved Syens sydlige Kyster, hvor, i det Mindste i stormende Veir, en Mængde Kalksteen fastes op paa Strandbredden *). Ved Gudumlund i Sjælland findes et udstrakt Kridttag; ogsaa Kalksteen findes der. I det slesvigiske er, for nogle Aar siden opdaget en Kalksteenfløts. Da den slesvig-holsteinske Kanal blev gravet stodte man paa denne Fløts, som her indeholdt mange Musselforsteninger. Ikke langt fra Segeberg, ved Bondbyen Stipsdorff, har man nyligen fundet en betydelig Mængde Findlinger af Musselfalksteen. Flere Undersøgelser, som nu foretages paa Stedet, skulle først lære os, om der virkelig findes i Dybden en Kalkfløts. Den fortløbende Kjæde af Høje, som fra Stipsdorff strækker sig til Carlsberge, paa Godset Fohlsdorff, gjør det meget sandsynligt. — Nogle Mil fra Lübeck fandtes, i det mecklenburgiske, under mægtige Mergelag, en Kridtfløts. — At de rügeniske og mønske Kridttag have staet i Forbindelse med hinanden, derom vidne ikke alene Lagenes overensstemmende Falde, fra Ø. til V., men og de Grunde i Østersøen, som findes mellem

*) See det syenske patriotiske Selskabs Skrifter, 3 Heste, Odense 1811.

begge disse Forbjerge, og som bestaae af Musselfaller og Flintstene. Den ystadiske Kalks og det rügeniske Kridts umiddelbare Forbindelse er vel ikke saa bestemt at see, thi Østersøen har her dannet sig et dybt Leie, som er omtrent 12 geographiske Mil bredt; men derimod kan man med desto større Sikkerhed antage, at de rügeniske Kridttag staae i Forbindelse med Bornholm, da der strækker sig imellem begge Øer en 2 til 3 geographiske Mil breed Grund, som bestaaer af Sand, Leer og Smaasteen. Det er lærerigt i geognostisk Henseende, at undersøge Søkorterne over Østersøen. Man finder, at Bølgerne have, da den oprindelige Østersøe blev større, og sandsynligvis, ved dens Forening med Oceanet, banet sig den dybeste Wei, der hvor de havde Urbjerge at bryde igennem. Dette er tilfældet mellem Bornholm og Sverrig. Her er Østersøen meget dyb, og er paa nogle Steder, især nær ved Bornholm, 40 Favne dyb, da derimod, hvor Fløtsbjerge modsatte sig Havets Gjennembrud, f. Ex. mellem Rügen og Bornholm, er det almindeligen kun 8 til 10 Fod dybt, og blot paa nogle Steder, hvor vedvarende Strømme have ført Grunden med sig, opnaer det en Dybde af 12 til 16 Favne. — Herved kan man dog med Rette opkaste det Spørgsmål, om vores Kundskab til Geologien allerede har lært os saa meget, at vi med Sikkerhed tør antage, at hine dybe Dale i Urbjerget mellem Bornholm og Sverrig, ikke have været dannede forinden Fløtslagene, ve-

sten for Bornholm, vare til? Kunne ikke senere, mindre frygtelige Omvæltninger, end de som rev høin dybe Søelg i Urbjerget, først have givet Fløtslagene deres Silværelse?

Bed Rüdersdorf i Mark-Brandenburg, træder Musselfalken igjen frem i Dagen; den indslutter et betydeligt Gipslag. — Saaledes synes dette Musselfalkbjerg, med dets forskellige Gips-, Kridt- og Leerlag, at have udbredet sig fra Skåne, gjennem Danmark og en betydelig Deel af det nordlige Sydsjælland, og først sildigere Omvæltninger have bedækket det, paa de fleste Steder, med mægtige opsvømmede Lag, saa at det nu synes temmelig usammenhængende.

Her er fremstillet, imod flere af de nyere Geognosters Mening, den Sætning, at de meget mægtige Kridtlag som forekomme i de nordiske Fløtsbjerge, ikun ere Stolke i den saa kaldte Musselfalksteen. Saavidt vi hidtil kunde begges gjen- sidige Forhold, synes den her fremsatte Hypothes vel at være den rigtige; imidlertid kunne vi dog ikke nægte, at nærmere og noagtigere Undersøgelser ved dette nordlige Fløtsbjerg kunne refærdiggøre det Synspunkt, hvorved Kridtet bliver en egen særskilt Formation. Ved en saadan Undersøgelse maatte man henvende sin Opmærksomhed paa de forskellige Slags Forsteninger i de forskellige Kalk- og Kridtlag; en Omstændighed, som hidtil ikke nok er taget Hensyn paa.

Bornholm udgjør et Amtmandskab, er inddelt i 4 Herreder, som bencænnes efter de 4 Verdens Hjørner, og har 15 Sogne.

Efter Folketællingen i Aaret 1801 *) levede paa Bornholm

i Kjøbstæderne . . .	5,926	Mennesker
paa Landet	13,087	—
	19,013	Mennesker
paa Christiansø . . .	984	—
hvilket for Bornholms Amt udgjør	19,997	Mennesker.

Befolningen var altsaa dengang 1960 Mennesker paa een □ Mill. Sammenligner man denne Befolning med den øvrige i Danmark, i 1801, sees, at Bornholm staaer, med Hensyn til Folkmængden, mellem Fyens og Lolland's Stifter.

Efter vedføiede Tabel I. over Fødte og Døde paa Bornholm, for en Række af 14 Aar, er Folkmængden tiltaget siden 1801, med 2,752, altsaa fulle den nu udgjøre 22,749 Mennesker; men, da aarlig en stor Deel udvandrer af Mandkjønnet, som Sømænd, og af Kvindeskønnet, som Tjenestethyrende, til det øvrige Danmark, tor man neppe antage, at der nu leve flere end 21,000 Men-

*) Disse Opgaver stemme ikke overens med dem, som anføres i Statsraad Thaarups: Kort Over-sigt over Bornholms Amt. Fra Rentekams merets Tabelkontoir ere de her meddelelte.

nester paa Bornholm og Christianss, saa at der nu kommer 2,037 Mennesker paa en □ Mill.

Efter Middeltallet af de her anførte 14 Aar have Egteskaberne aarligen være 169,643

Fødte af Mandkjønnet . . .	311,787
— af Kvindekjønnet . . .	<u>304,643</u>
— af begge Kjøn	616,430
Døde af Mandkjønnet . . .	214,714
— af Kvindekjønnet . . .	<u>205,143</u>
— af begge Kjøn	419,857
Utsaa flere Fødte end Døde .	196,573
Forholdet af Egteskaber til Folkemængden . . .	1 : 123,848
Forholdet af Egteskaber til Fødte	1 : 3,633
Forholdet af Fødte til Levende	1 : 34,067
Forholdet af Døde til Levende	1 : 50,017
Forholdet af Fødte til Døde .	1,868 : 1
Forholdet af Uægtfødte til Egtesfødte	1 : 22,416
Forholdet af Dødfødte til Fødte	1 : 16,692
Forholdet af Kjøbstædfolk til Landsbyfolk	1 : 2,208.

Af Øvenstaende sees, at Forholdet af Egteskaber til Folkemængden er meget lavt;

ine Schveiz og Norge have, af de europæiske Lande, et endnu lavere Forhold, og Bornholm staaer, med Hensyn hertil, paa samme Trin, som England og Wales. Den stærke Udvandring, der endog forдум har været begunstiget af Regjeringen, den ringe Mortalitet, og det at Udmarkerne ikke udstrykkes, at Udsiftningen endnu ikke har fundet Sted, altsaa kan Agerbruget ikke hæve sig til det Punkt, den her hæve sig til, samt at Landet mangler Haandværker og Fabriker, ere Marsagerne hertil. Forholdet af Egteskaber til Fødte er ligeledes meget lavt. Der kommer blot noget over $3\frac{1}{2}$ Barn paa een Familie. Forholdet af Døde til Levende er decimod saa høit, at ikun enkelte Provindser i Rusland have et høiere eller lignende Forhold. Det vidner om et sundt Klima. De Egte- og Uægtfødtes Forhold udgjøre Middelveien mellem de Forhold, som angives for de øvrige europæiske Lande. Ved at kaste et Blik paa Tabel I. sees en mærkelig Forsjel mellem de første og seneste Aar, med Hensyn til de Uægtfødtes Antal. Under Krigen sendtes, til Dens Forsvar, endel Krigsfolk derover. Heri ligger Marsagen. Hvor aarvaagen Vulkan end var, havde Mars og Venus ham dog til Bedste. Forholdet af Kjøbstæd- til Landfolk er sjeldent høit.

Agerdyrkningen er Indbyggernes vigtigste Næringsvei. Den drives her bedre, end paa mange andre Steder i Danmark, uagtet den høiligen træn-

ger til Forbedring. Al Agerjord er inddelte i to Slags: Bygjord og Havrejord; hvært Slags drives for sig. Bygjorden er i Almindelighed den bedste, og nærmest Gaarden beliggende Deel. Den er inddelte i 5 eller 7 Marker, hvorpaa Sædfæstet er: 1) Rug, gjedet, 2) Græsning, paa nogle Steder Kløver, 3) Byg, 4) Erter, 5) Byg. Paa middelmaadige Jorder begynder man nu Sædfæstet fra ny af; paa de bedre tages endnu 6) Erter, 7) Byg. — Havrejorden erholder aldrig Gjødning. Naar den i et Par Aar er dreven med Havre, lader man den igjen ligge lige saa mange Aar til Græsning. Undertiden besaaes den til Afverxling med Wikker, eller Blanding af Wikker og Havre.

Nogle enkelte Steder, samt paa Kjebstedsjorder, gjøres Forandring i dette Sædfælge. — Paa de Gaarde, der have Sandlodder, dyrkes disse ene, ligesom Havrejorden, med Rug. Et Par Aar Rug, som kaldes Sandrug, og et Par Aar Hvile. Nagtet der ikke gjødes til denne Rug, hører man dog i fugtige Sommere god Sæd.

Agerdyrkningens redskaberne ere de samme, som i det øvrige Danmark. Ploven er den almindelige sjællandske med to Hjul, hvoraf det ene er høiere end det andet, og trækkes af 4 til 6 Heste. Nogle have vel forsøgt at ploie med Studer, men have igjen ophørt dermed, da Saaren kommer her paa Landet pludseligen og er fortvarende, saa man nødes til at ile med Ploiningen. Harven

bestaaer af 3 Harveboller, med 5 eller 6 Tænder i hver Bul. To saadanne Harver bindes sammen. Til Byg bruges Krogs (Aar).

Rugjorden ploies een Gang, Gjødningen udkjøres, spredes, Rugen saaes ovenpaa i Slutningen af October, eller i Begyndelsen af November, og nedharves tilligemed Gjødningen. Erfaringen skal have lært, at Rugen ikke vil trives paa Bornholm, uden at den ligger i Læ af Møget. Bindene skulle være for skarpe og folde til at Sædspiren ellers kan modstaae dem. — Rugagrene ere i Almindelighed ikkun 5 ALEN brede, undertiden endog smallere. De gjøres meget højryggede, for at forebygge, at Vandet ikke skal staae over dem om Vinteren. En saadan højrygget, med Rug bevoret Ager, afgiver et forunderligt Syn for den Vandrer, som ikkun er vant til at see en jevn Mark.

Bygjorden faaer to Ploininge. Nogle rispe om Efteraaret, især hvor Jorden er meget græsbunden. Furens Dybde er forskellig, efter Egnens Brug og Jordbundens Beskaffenhed, fra 3 til 11 Tommer. En Tønde Byg udsaaes i 12,000 □ ALEN.

Erter og Wikker erholde een Ploining. De saaes meget tætte. To Tønder paa det Areal, hvor den sjællandske Bonde ikkun faaer een Tønde.

Havreagren ploies eengang, og een Tønde Havre saaes i 8,000 □ ALEN. Den bornholmske Havre er fortrinlig, noget, der vil være paafal-

dende for dem, som ikke kjenner denne Havre fra det, der af bornholmske Skippere sælges i Kjøbenhavn, og som er det sletterste af al den Havre, der kommer paa denne Stads Marked; men man maa erindre, at bornholmske Havregryn bære i samme Grad Prisen for andre Gryn af samme Slags, som Havren maa staae tilbage for anden Havre. Den bedste Havre beholde Bornholmerne selv, eller maler Havregryn deraf; det er ikke Braggodset som sælges.

Af Hvede, Boghvede og Kartofler saaes meget lidet; dog begynder disse Dyrkning at tiltage, og Bonder komme nu kjørende til Kjøbstæderne med Kartofler til Salg.

Af kunstige Hoderurter kjendes blot til Kløver, som om Foraaret saaes ovenpaa Rugen, og ligger kun eet Aar. Kløveravlen er imidlertid endnu ikke meget udbredt, hvortil, især i de senere Tider, Krigen har været Marsdag, da man ikke paa Bornholm har kunnet erholde godt Kløverfrø tilhøbs. Nu begynder den igjen at tiltage, og det vil neppe være længe, forinden de golde Rugagre ere besaaede med Kløver.

Søden meies ligesom Græs. Rug bliver liggende et Par Dage paa Skaar (Mov), opbindes derpaa i Neg og sættes i Stakke, af 7 til 8 Travers Størrelse, eller eet Læs, det ene Neg ovenpaa det anden. Nivelsen lægges overst. — Byg og Havre bindes derimod ikke i Neg, men, naar Straætet er tørt, høbes det i Stakke, som trædes

godt sammen?! Hver Stak indeholder eet Læs, Etter og Wilker indhøstes paa den i det øvrige Danmark almindelige Maade. Græsset ligger et Par Dage paa Skaar, vendes derpaa, og naar det er tørt rives det sammen og sættes i store Stakke, af 2 til 3 Læs's Størrelse.

Leerne (Seire) slibes ikke, men udhamres og stryges med en Spaan, besmurt med Fidt og fint Sand. De kunne herved bruges saameget længere. Lübeck forsyner Bornholm med Leer.

I Laden bruges Heste til at sammentræde Sæden. Sand eller Saugspaaner stroes langs med Væggene, for at forebygge Museskær; andre hænge, til samme Diemeed, med en Hakkelsekniv eller en Lee, en smal Gang mellem Væggen og Sæden.

Af Handelsplanter dyrkes paa Marken, undtagen paa Kjøbstedjorder, Hør og Hamp. Udsæden er større eller mindre, efter Jordbundens Beskaffenhed, og dens Eiers Windskibelighed. Før Krigen pleiede man til hver Gaard at saae: af Hør i til 2 Skepper, og af Hamp $\frac{1}{2}$ til 1 Skp.; men nu har begge disse Planters Dyrkning meget tiltaget, og paa mange Gaarde udsaaes i Tønde Hørfrø. Hørren saaes i Brudjord, som har ligget til Græsning i flere Aar. Jorden ploies een Gang og harves lidt. Den rustede Hør spredes paa Marken, for at røddes. Sænkning er næsten ukjendt. Den avlede Hør forbruges paa Gaarden; sjeldent sælges noget. En Bondefamilie forbruger omrent 4 Lispund Hør om Aaret, en Huusmands

et Lispund. — Af Hamp er Forbruget ikke saa betydeligt, da Bonden for endeel forsyner sig med Reeb paa Auktioner over Skibstougværk; han fjører ligeledes der Seil, til Sække.

Engeskjær (*Serratula tinctoria*) er ligeledes en Mark-Handelsplante, skjønt den, som saadan, ikke dyrkes, men vører vildt paa Engene. Ved St. Hans Dag indsamles den af fattige Folk, tørres ved Solen, og sælges saaledes til Kjøbmanden. Fordum var Engeskjær en ikke uwiktig Udførsels-Artikel, men den vindeshyge Begjerlighed forfalskede den med andre Urter, hvorved den bornholmske Engeskjær kom i Miscreditt, Afsætningen aftog, og Uredeligheden straffede sig saaledes selv.

I Hauger eller Løkker dyrkes derimod Humle, fornemmeligen i Sønder Herred. Dog er det ikun faa Bønder, som i deres smaae Hauger have en lidet Plads med Humlekuler. I nogle af Skovene, f. Ex. i Villagrave, i Pedersker Sogn, findes vild Humle, flyngende sig op af Treerne; men det er overalt ubetydeligt. Næs er iøvrigt det Sted, hvor man mest har dyrket denne Plante; men Humleavlen har aftaget her, som allevegne paa Bornholm.

Almindelig Hundekær (*Chaerophyllum sylvestre* L.) plantes mellem Humlekulerne. Ved det den tidligere om Foraaret fremskyder og udbreder sig sterklt, giver den de spøde Humleplanter Ly for de skarpe Søvinde, og dens høje Stængel tjener dem ogsaa i Begyndelsen til at snoe sig op ad,

indtil man ved St. Hans Dags Tid sætter Stænger til, og da enten nedbøier Hundekæren, eller afbrækker den. Humlerødderne omlægges aldrig; man pleier alene hvert 8 eller 10 Aar at sprede gammel Gjødning over dem. Tang bruges ogsaa hertil. Paa en Skp. Land avles i Almindelighed 5 Lpd. Humle, undertiden mere, undertiden slaaer den ogsaa aldeles feil, hvilket tilskrives de kolde Foraarsvindue. — Det er ellers en fortrinlig Sort Humle, som haves i Næs; den foretrækkes for den fremmede, betales ogsaa dyrere. Skade blot, at denne Aal mere og mere forfalder; meget faa have nu Humle, af egen Aal, at sælge.

Malurt (*Artemus a absinthium* L.) bruges meget, deels som Surrogat for Humle, deels til at blande deri.

Kummenavlen er heller ikke meget udbredt. Faar have noget at sælge, destomere indføres, da den sættes til Brændevin. De som dyrke denne Plante, have almindeligen en Løkke paa et Par Skpr. Land dertil. Den saaes om Efteraaret, naar Rugen er lagt i Jorden. Det første og andet Aar erholdes kun lidt Kummen. Hvorlænge et hermed besaaet Stykke skal ligge, beroer meget paa, om Ukrudtet tager Overhaand, sædvanligens er det i 5 til 6 Aar. — Om Efteraaret tildækkes Kummen med Tang; andre frøe Tørveafse derpaa. I Huusholdningen kan en Bonde forbruge 1 a 2 Potter Kummen; anvendes den derimod til Brændevin, da fra $\frac{1}{2}$ til 1 Tonne.

Senne p findes hos de fleste Bønder til eget
Forbrug.

Om Tørvemoserne er der talt udførlig i
det Foregaaende.

Haugevæsenet er i maadelig Forfatning
hos den bornholmske Bonde. Almindeligen er der
vel 1 til 3 Skpr. Land ved hver Bondegård,
som er indhegnet og kaldes Hauge, men for det
Meste udgjør Udkrud og Græs denne Hauges Ver-
ter. Nogle gamle mosbegroede Ebler og Pæ-
træer findes vel der fra fordoms Dage, men paa
at efterplante tænke saare faa. Ribs og Stik-
kelsbær ere sjeldne. I Øster Herred er Haugevæ-
senet i bedst Forfatning. I gode Aar kan man der
sælge fra een Hauge nogle Ebler og Pæ-
rer, samt nogle Lispund Kirsebær og Blommer. —
Løg, Pedersille, Timian og nogen Hvidkaal dyrkes
af nogle; men de fleste Bønder og Huusmænd kjøbe
Gulerødder og Kaal af Skippere, som oversøre Ur-
ter fra Kjøbenhavn. — Hos Præsterne, samt hos
enkelte formuende Landmænd, er det her, som over-
alt, bedre, ligeledes i Kjøbstederne, af hvilke især
Svannike, mest lægger vind paa Frugttræavl.

Tordforbedringer kjende Bornholmerne ikke
til. Sjeldent graves en Grøvt for at aflede det,
i de mange Huller staende, Vand; man lader sig
noie med om Efteraaret at trække med Ploven
nogle Vandfurer. Mergling eller anden Fordblan-
ding vides ikke. — Hvor man har Parkedynd blan-

des dette i Gjødningen, ligeledes Uske. Ved Strand-
kanten forøges Gjødningen med Tang.

De bornholmske Heste ere af middelmaadig
Størrelse, sjeldent over 9 Kvarteer høie, af en
fast Bygning, løbe hurtigen, og have et sikkert
Skridt. De nedstamme formodentlig fra den
vilde Hesterace, som forдум var paa Den. Her
gives ogsaa Afsædninger af norske og jydske Heste,
men Landets oprindelige Race foretrækkes, og det
nok med Nette. Saafremt man ønskede ved frem-
mede Heste at forædle Racen, vare maaßke gode
olandiske Hingster og Hopper de bedste. — Heste-
nes Røgt er saare slet; sjeldent strigles (strabes)
de. De bedste Heste erholde Straætet skaaret i Hak-
kelse, for de slettere lægges det heelt i Krybben;
dertil gives dem Hø, og undertiden noget halvtor-
ket Havre, Byg eller Erter. Om Foraaret bli-
ver Hakkelsen vædet med Spøl og Mast. Man
kjender ikke her til at give Hesten Foder til be-
stemte Tider, og noget bestemt Quantum; om
Dagen propper man Hækken og Krybben saa ful-
de, som muligt. — I 2det og 3die Aar blive Føl-
lene allerede brugte for Harven og undertiden for
Plougen.

I Almindelighed holdes her mange Heste, deels
fordi de ere for smaae, deels fordi Foraaret kom-
mer pludseligen, og iles hurtigen bort, saa Vaar-
arbeidet maa paaskyndes, deels fordi Udsæftningen
endnu ikke er foretaget. Paa en Gaard af Mid-

delstørrelse kan regnes 8 Heste. De fleste Uddyggere holde ikke Heste; nogle have derimod 2, faa 4.

Før 1000 Bøndergaarde med 8 Heste bliver det	8,000 Heste
4000 Huusmænd, og af disse 1000 med 2 Heste	2,000 —
Kjøbstæderne	500 —
	10,500 Heste.

Hestearven har i ældre Tider været af større Vigtighed for Landet, end nu, og mange Heste ere aarlig udførte; men dette er næsten ophört, da man bærer alt for lidet Omhu for et godt Tillæg. Formedelst Landets høje og tørre Beliggenhed er Bornholm meget skikket til Hestearv og denne burde derfor paa ingen Maade forsømmes.

Øvæget er af lidet, men haardfør og melkerig Race. Dets Røgt er saare slet. Om Vinteren erholder det uskaaren Halm og hvad Hestene have vraged i Krybberne; sjeldent erholder det noget Høe. I nogle af Kjøbstæderne skæres Halmen dog til Hakkelse og blandes med Spol. Saasnart Føraaret nogenlunde er begyndt, hjælper man det udmagrede Øvæg ud i Fævogten, hvor det hurtigen afgnager det opspirende Græs, men dog alligevel maa vanke om der til Høslet. Om Efteraaret maa det, saalænge som muligt, gaae ude, i Slud og Kulde. Ved denne slette Røgt og Fodring gis der dog en god Ko 8 a 10 Potter Melk om Dagen, en middelmaadig 4 a 6. Saasnart det kom-

mer paa bedre Foder, viser det sig og i Melkens Mængde erkendtligt derfor. — Kalvene tillæges helst ved Zuletider. De opfødes slet, og blive alt i 1ste eller 2det Åar drægtige. — Paa Bornholm regner man, at en Ko giver om Sommeren $1\frac{1}{2}$ Lpd. Smør, og 1 Lpd. Ost.

I Sønder Herred regnes 7 Koer, 3 a 4 Stykker ungt Øvæg og 1 Tyr paa en middelmaadig Gaard. I Øster Herred 6 Koer, 6 a 8 Stykker ungt Øvæg, samt et Par Studer; i Nørre Herred 8 a 10 Koer, 8 Koer paa en Gaard kan ikke regnes som et Middeltal. Bøndergaardenes, Uddyggernes og Kjøbstædersnes Øvægbesætning anslaaes til 9000 Stykker.

Faarene ere af den sorte spidshaledede Race. Man regner vel flere forskellige oprindelige Racer paa Bornholm, men de ere sandsynligvis af en og samme Race. Forstjellen har alene sin Grund i den bedre eller slettere Rygt og Pleie. Nogle engelske, eyderstedtske og spanske Racer ere under tiden ført hertil, men de ere vanslægtede; dog kan man hist og her see Spor til en forbedret Race. — Faarene maa for det meeste, naar Torden ikke er sneelagt, opholde sig paa Marken, hvilket især er tilfældet med de ved Lyngen beliggende Gaarde. De fødes ellers om Winteren med Foder, Wikkehalm og noget Havrehalm. Om Føraaret slippes de ud paa Rugageren, til ikke lidet Skade for Rugen eller Græsset. Siden vogtes de paa de magre Havreagre, indtil Evret er opgivet, da de

løbe frit om. — Almindeligen føder et Faar 2 Lam, sjeldent blot 1. Et Lam veier 18 til 22 Pund, et Faar 28 til 32 og en Vædder 2½ til 3 Lpd. Faarene klippes ved Mikkels-dagstid. Faarene afgive da 1½ til 2 Pund Uld, Vædderne og Vederne ½ til 1 Pund mere. Om Føraaret aftrækkes eller afruffes Ulden (Lodden) og heraf kan da erholdes ¼ Pund. Før Krigen kostede den grovere (ragged) Uld 20 til 24 S. pr. Pund, og den finere (milde) i Mark 12 S. til 2 Mk. pr. Pd.; Lodden 14 til 16 S. Ene denne sælges til Kjøbmændene; den anden oparbeides i Landet. — Ulden vaskes ikke paa Faarene før Klipningen. Vædderskindene tilberede Bønderne selv, Faare- og Lammeskindene sælges derimod og udføres, især til Sverrig. — Linné figurer i sin skånske Resa, at bornholmske Faareeskind især bruges til Malmö Handfør.

Det Antal Faar en Gaard holder er forskelligt, efter Beliggenheden; jo nærmere Lyngen, jo flere Faar. De talrigeste Flokke findes saaledes i Nørre og Øster Herred. Som Middeltal kan antages 20 Faar paa en Bondegård, og 4 paa en Udbyggergaard, og for Kjøbstæderne 5000, eller i Alt 24.300 Stkr. Faar.

Svinene ere, for det Meste, af en god Race, temmelig store, siidbugede og høiryggede, langstrakte og lavbenede, med en noget tilspidset Snude og store, men næsten opretstaende, Ører. De ere, som alle oprindeligen paa Bornholm hjem-

mehørende Dyr, haardsøre, og holde sig ved godt Huld paa lidt og slet Føde. De ere tillige yngel-somme. Om Vinteren fødes de ved Drank, Mass, Afsaaid fra Kjøkkenet og nogen Sæd. Om Sommeren holdes de i Indelukker; men om Før og Efteraaret vanke de uringede omkring. Paa en Bondegård haves almindeligen 5 store Sviin og 6 til 10 Grise. Af disse flagtes 4 til 6 Stykker, naar de ere ¾ Åar gamle. Udbyggerne have 1 eller 2 Sviin. 8 til 10 Lpd. er et almindeligt Slagtesviins Vægt.

I Kjøbstæderne og i Fiskeleierne kjøbe gjerne Dagleiere og Fisitere en Griis om Føraaret, opføde den med Hoveder og Indvolde af Fisk, og med Grønt fra Haugerne; for det øvrige lade de den søge sin Føde paa Udmarten og ved Stranden i det fine Tang. Noget før den skal flagtes erholder den lidt Sæd, 1 eller 2 Skpr. Erter og Byg, og kan saaledes blive af 4 til 6 Lpd. Vægt. — Flesk udgør en vigtig Handelsartikel for Ven; til Skibsprovision søges det fortrinlig.

Hvad Bonden holder af Fjederkreaturer er ubetydeligt.

Biaulen er heller ikke stor. Sædvanligent have Bistaderne i Gaardsrummet en indhegnet Plads, ligefor Stuevinduerne, hvorfra man kan have Tilsyn med Bierne. Af 100 Bønder regnet man at 10 har Bistader, men ikun 3 til 4 Stykker, sjeldent flere. Mjød tillaves ikke; Forbruget deraf er ikke betydeligt, og det der bruges indføres.

I Stedet for reen Mjød bruges ved Heitider, og naar Huusbonden paa visse Festdage trakterer sit Thynde, en Drik, som kaldes bornholmst Punsch, og bestaaer i en Blanding af Brændeviin og Mjød, hvori der brydes Kommenskringler, hvilket saaledes føbes.

Udstiftning ejendes her blot af Navn. En Gaards Forder ligge rundt omkring adspredt, undertiden er der en Fjerdingsvei, en halv Mil, eller endog mere, mellem hvert Stykke, saa at en Bonde kan have sin Gaards Lodder i forskellige Sogne.

Før at afhjelpe denne for alt Agerbrug saa skadelige Adsppletning af Forderne, have nogle begyndt indbyrdes at magelægge deres Forder, et Arbeide, som er forbunden med mange Banskeligheder, Bekostninger og Tidsspilde — Enhver indsigtfuld bornholmst Landmand seer med Længsel det Vieblik imøde, da Landsfaderen ved et Lovbud vilde bestemme, at Udstiftningen skulde tage sin Begyndelse. Forinden denne er udført, er det ikke muligt at tænke paa at tilveiebringe nogen Forbedring i det bornholmske Agerbrug. Bonden er rigtignok her Herre over sin Jord, men da Lodderne ligge adspredt, ofte en lille Plet midt inde i en anden Gaards Marker, saa kan han ikke afbenytte den paa den Maade, han troer fordeelagtigst, han maa rette sig efter de omliggende Jordiere. Det kan ikke nægtes, at der ere de, som gjøre mange Indvendinger mod Udstiftningen; men var dette ikke ligeledes tilfældet med det øvrige Danmark,

Det er, for det Meste, de slettere ligegyldige Jorddyrkere, som modsatte sig Udstiftningen; men lykkeligvis er det Minoriteten. Den største Deel af Landmændene ønsker den, og det med Begjærlighed, og som overalt, maa vel de fleste Stemmer gælde. Vi have været rundt omkring paa Den, og havt Lejlighed til at tale med mange Landmænd om Udstiftningen, og der er ikke forekommet os Nogen, uden de jo ønskede den, og det jo før jo hellere; at Udstiftningen har sine Modstandere paa Bornholm, har vi alene af Fortælling.

Med gyldne Bogstaver skal skrives i Bornholms Arbøger det År, da Udstiftningen begyndte, og den fjernehste Efterslægt skal med Taknemmelighed ihukomme den Regjering og det Ministerium, den har dette Gode at takke for.

Gaardenes Godhed bestemmes ikke efter Hartkornet, da dette er saa yderst ulige fordeelt, men efter Tønder Rug, Byg og Havres Udsæd, samt efter Læs Hø og Klevgang. Paa en almindelig jvn Gaard regnes i Øster Herred 2 Tønder Rug, 7 a 8 Tdr. Byg, 6 a 7 Tdr. Erter og 2 Tdr. Wikker, samt 12 til 16 Tdr. Havre; i Sønder og Vester Herred dyrkes ikke saa megen Bælgæd, blot 3 a 4 Tdr.; og i Nørre Herred dyrkes mere Havre, imellem 8 og 20 Tdr. Alt beroer meget paa Jordens Beskaffenhed.

Af Rug og Byg regnes 5 i 10 Fold, af Erter 4 i 6, af Wikker undertiden 8 i 10, og af Havre 6 i 8 Fold.

De bornholmske Gaarde benævnes med Navnene Proprietair-, Selveier-, Vaarned- og Udbyggergaarde. Proprietairgaarder ansees som Herregårde, der svares af disse ingen Skat til Kongen, de gjøre ingen Reiser, Beboerne ere fri for Krigstjeneste, men ikke for Dragonhold, samt have Skiftefrihed efter deres Huusmænd. Selveier- og Vaarnedgaardere ere nu eens. De sidste have fordum tilhørt Kongen, men de blev i Aaret 1744 solgte til Ejendom. Navnet vedbleve de dog at beholde. Udbyggerne ere Huusmænd paa Kongens eller paa Privates Jord. De ernære sig ved Lyngrivning og Tørvestjæring; nogle ere Fiskere, andre Haandværkere, atter andre ere Møllere. Nogle tilhøre Huset de boe i, hvilket de da medtage, naar de flytte fra Jorden; andre eie baade Huus og Jord. — Udbyggers Jordere ere, for det Meste, indhegnede; de kunne derfor drive dem som de vil, og de fleste leve i nogen Velstand.

Her er endnu et Slags Gaarde, som kaldes Stæle. Disse ere Gaarde, som, for det Meste, drives fra Kjebstæderne, og hvori ikke holdes Dug og Diff, eller ere ubebyggede.

Paa Bornholm ere:

Selveiergaarde	684
Vaarnedgaardere	212
Proprietairgaardere	15
15 Præste- og 15 Degnegaarde	30

Stælenes Antal er ubestemt. — Hartkornet er 8246 Edr. i Skp. i Alb.

Skovene inddeltes paa Bornholm i Kongelige og private. Den Kongelige Skov Almindingen, have vi allerede lært at hænde til; foruden denne eier Kongen nogle smaae Skovpartier og enkelte Træer hist og her paa Festejorderne; men de ere ikke af nogen Vigtighed, og man veed neppe rigtigen at angive dem. De private Skove udgjøre Landets største Skovbestand; de ligge ikke samlede, men ere fordelede i smaae Skovlunde, hvori flere Lodseiere have Deel. I Rø og i Østerlarsker Sogne er det Meste Skov. Pedersker og Poulsker Sogne have Mangel derpaa.

Skovarealet angives paa følgende Maade:

Nørre Herred	1272 Edr. Land
Øster Herred	1125 — —
Sønder Herred	657 — —
Vester Herred	808 — —

ialt 3862 Edr. Land.

Bestanden i de private Skove er Eg, Af, Asp, Ulm, Lon, Aynbog, Elle, Hassel og Piil, samt andre almindelige Virkvarter, og som fornemstelig benyttes til Topstevneskov, formedelst Ufredden, der er i disse Skove, og som ikke vel kan forhindres, førend Landet nyder Godt af en almindelig Udskiftning.

De fleste gamle Skove paa Bondergaardene ere i de senere Tider stærkt medtagne; især har

Uff været søgt til Skibsbygning. Den Eeg, som endnu er tilbage, er ikke over 20 til 50 Aar gammel. Formedelst den stedse tiltagende Oprydning, astager ogsaa Skovarealet.

Skovopelsning har man ikke førend i de senere Tider kjendt til paa Bornholm, hverken med Hensyn til Kongens eller Privates Skove. Hvo der plantede en halv Snees Treer sikk strax Navn af Skovelsker. Dette har nu begyndt at forandre sig, og mange indsee, at det er bedre, at beplante de Steder, hvor Plogen ikke kan bruges, med Treer, end at lade dem ligge golde. Ved Rønne har saaledes Kancellieraad Jespersen begyndt at plante. Ikke langt fra Søse paa Veien til Nakirkebye, har Eieren af lille Bakkegaard anlagt en Plantage af Piil og Uff m. m.; i en tørvagtig Eng, som paa den ene Side indsluttes af nogene Bjergknolde, paa den anden skilles fra Havet ved Sanddyner.

Tørvmosser ere fordeelte hele Landet over. Neppe findes nogen Bjergdal uden der jo er Tørv; men sjeldent kjende Eierne til den Skat, de have. Vi vandrede ofte over store Strækninger, hvor, saavel Jordbundens Udseende, som de Planter, der vorste paa den, vidnede om Tørv; men ingen havde forsøgt at estersøge den. Det skal være en eller anden Hændelse, som skal vise Bornholmerne Steinerne, for at eftergrave. Tørvnen behandles her ved Pludring.

Hvor meget Brændsel forbruges paa Born-

holm? Kan Den nu selv levere dette Quantum? ere Spørgsmaale, som her kunne opkastes.

Ifølge Professor Olufsen finder man Brændselforbruget i Danmark, naar man regner $\frac{4}{5}$ Favn Bøgebrænde pr. Individuum, eller 4 Favne pr. Familie. — Folketællingen i Aaret 1801 lærte, at der dengang levede paa Bornholm, Christianss iberegnet, 19,997 Mennesker, eller med rundt Tal 20,000. $\frac{4}{5}$ Favn pr. Menneske, bliver altsaa 16,000 Favne om Aaret, hvilket man saaledes kan antage omrent at være Bornholms aarlige Forbrug.

Dette Quantums Tilveicbringelse vil, naar Skovene behandles forstmæssigen, fremkomme paa følgende Maade:

Almindingen leverer, efter den Plan,		
som er antagen ved den gamle Skovs		
Behandling, aarligen $88\frac{1}{2}$ Favn Ege-		
brænde, som i Brændbarhed regnes		
at være lige med 73 Favne Bøge-		
brænde . . . :		73

De private Skove, hvis Grundforraad ikke		
kan regnes høiere end til 30 Favne		
pr. Ed. Land, altsaa 115,860 Favne,		
kan vedvarende levere 1160 Favne,		
hvis Brændbarhed er lige . . .		966
I folge Toldbøgerne indføres aarligen i Mid-		
deltal		531

	Transport 1570
Eil Forbrug paa Bornholm brydes her aar- ligen 6000 Tdr. Bruunkul, som ere lige	375
Landinspecteur Petersen ansslaer det aarlige Forbrug af Lyng til 11,400 Læs, og af Bredtørv 15,000, hvis Brændbar- hed er lige	2816
Strandboerne forbruge megen Lang til Brændsel. Pastor Prahl ansætter det aarlige Forbrug heraf til at være liig 6 a 800 Læs Lyng, alle i Middeltal 900 Læs, altsaa i Drøide liig . . .	175
	ialt 4936,

Af denne Beregning sees, at der paa Bornholm aarligen maa forbruges et Quantum Tør, som er omtrent liig 11,000 Farne Bøgebrænde.

Fiskeriet, en saa vigtig Næringsgreen for Bornholmerne, er i Utlagende. Da Finantsraad Neder i 1771 erholdt det Hverv, at gjøre Forslag til Søfartens og Fiskeriets Forbedring og Ophjelpning i Danmark, opsatte han nogle Spørgsmaale, disse Gjenstande angaaende, hvis Besvarelse det blev gjort Øvrighederne til Pligt. Af de saaledes fra Bornholm indkomne Oplysninger sees, at Fiskeriet dengang var i en heel maadelig Forsatning og endda i Aftagende, da Silden ikke nærmede sig Landet paa nogle Miles Afstand, og efter Silden er det, at Læren og Torsken gaaer. Langva-

eige og folde Vintere, som saameget ere til Fiske-
riets Hinder, indtraf just paa den Tid. Landet
havde alene 2 Fiskevaser, og disse vare i Nærø.
Men Fiskeriet begyndte lidt efter lidt at tiltage.
I Aaret 1803 regnede man saaledes, at 100 Men-
nester ernærede sig ene ved Fiskerie, men 12 til
1300 forenedette dette med andre Næringsveie. Øva-
sernes Antal var 14, Egernes 25, og Baade-
nes 400.

Efter Øvrighedernes Indberetninger var der
i Aaret 1814:

	Fiskere	Øvaser	Eger	Baade
Rønne	100	1	=	42
Ny Larssker	30	=	=	12
Vester Marie	6	=	=	3
Nykø	10	=	=	4
Nærø	100	11	=	110
Sønder Herred	50	=	=	=
Hasle, Allinge og Sandvig	124	=	6	52
Svannike	40	7	=	30
	460	19	6	253

Men paa denne Liste mangler Opgave fra Nørre
og Øster Herreder *), og i disse ligger dog de be-

*) I 1813 angaves Øster Herreds Fiskere og Far-
tøiers Antal saaledes:

	Baade	Eger
Gudhjem og Øster Larssker . . .	45	8
Øster Marie	33	2
Spsker Sogn med Listed og Aarsdale	70	2
Svannike	50	

tydeligste Fiskerleier, saasom Tein, Gudhjem og Varsdale m. fl. Man tør derfor nok drage den Slutning, at Fiskeriet ikke er aftaget, men snarere i bedre Drift end før Krigens. Dværsenes Antal er i det Mindste forøget.

De Slags Fisk, som fanges omkring Bornholm ere: Lax, Torsk, Sild, Pigvarer, nogle Tobiser og Hvidlinger.

Lax. Den bedste Tid til at fange Laxen er fra Midten af April indtil Juni Maaneds Udgang, og derpaa fra October til langt ud paa Vinteren. — Fra Juul til Marts fanges ikke mange Lax, da først Sild, Bidet, ei haves paa den Tid. Ved Midsommer efterstræbes Laxen heller ikke af Fiskerne, da disse paa den Tid ere sysselsatte med Sildefiskeriet, og da de forbiseilende Skibe medtage

Svannike med Listed og Varsdale havde 10 til 12 Dværs.

Nørre Herred havde i samme Tid:

	Fiskere uden Agerb.	Fiskere med Agerb.	Eger	Vaade
	10-12 Fam.	10-18 Fam.	2	10
Tein				
Allinge og Sandvig	17	36	4	42
Wang	16	=	2	8
Kaas	2	=	=	2
Hellig Peer	1	=	=	4
Nørre Udmarsk ved Hasle	6	=	=	6
Hasle	19	=	3	9
Leuca	2	=	=	1
	75 Fam.	54 Fam.	11	82

linen. Imidlertid fanges, øster paa, i Garn, som sættes tæt inde ved Landet, smaae Lax, der smage fortrefseligen, men ikke ere tjenlige til Røgning, hvorfor de fortøres paa Øen.

Laxen affættes deels først, deels røget. Den første Lax opkjøbes af Landets egne Beboere, og af de forbiseilende Skibe, eller føres til København, eller andre Stæder i Provindserne. Til Røgning haves ingen egne Indretninger. Den Lax, der skal røges, opfjærer og slættes langs efter Ryggen, Indvoldene udtages, Hovedet og Rygbenet affjærer, og Laxen udvastes. Den lægges nu med Ryggen ned ad i et Kar og saltes, i Pot Salt til 1 Lpd. Kar. Saaledes bliver den liggende i 48 Timer, da den optages, reenvastes og udspiles med Træspiler. Den hænges derpaa 2 til 4 Dage i Luften, efter hvilken Tids Forløb den op'hænges i Skorstenen for at røges: Skeer Røgningen ene for Laxens Skyld, fuldføres den i 2 Dage, hvis ikke i 8. — Det er imidlertid ikke stedse at denne Fremgangsmaade bruges. Den Lax, som fanges om Vinteren, og ikke kan affættes først, nedsaltes, som oftest halv raaden, bliver saaledes liggende indtil Foråret, udvastes derpaa, og røges. Man røger med Brænde, Tørv, Lyng og Lang. Undertiden lader man Laxen hænge for nær vedilden. Ved at røge med Lang, erholder Laxen et fint Udsigende, men en saare ubehagelig Smag.

gen Under, om den røgede Lax ved denne Behandling ikke kan blive med den bedste. Bornholmss røget Lax staaer derfor altid tilbage for mandalsk og jydske Lax, hvortil Fiskernes uredelige Behandling er Marsag. Mange behandle dog Laxen meget godt, men dertil haves ingen Opmuntring, da den engang er kommen i Miscredit.

De som opkjøbte Lax, for at oversøre dem til København, have ofte 2 til 300 Stykker. De opkjøres ikke, men blive liggende med Indvoldene. Indfalder ikke Frostveir eller god Wind, raadner den saltes derpaa og røges. Da der i København betales Told af røget Lax, men ikke af saltet, saa ført Handlende saltet Lax derhen og lade den der røge.

Torskefiskeriet er fra April indtil Maj Maaneds Udgang, og fra Begyndelsen af September indtil Begyndelsen af November Maaned. I Allmindelighed falver det vel hele Aaret igjennem, men Efteraaret er dog den egentlige Torsketid, hvorfor det og kaldes Fisket. Torsken staaer fast paa visse Grunde; sjeldnen driver den, eller findes paa urante Steder. Den fanges paa 7 til 38 Farnes Dybde.

Først afflettes den deels til Beboerne, som saaledes fortære den, eller vindtørre den, eller salte den; deels føres den med Quaser til Hovedstaden. — Saltningen skeer paa følgende Maade: Torsken

Bug opkjøres fra Hovedet indtil Navlen, Indvoldene udtages, Hovedet enten affkjøres eller afvrides, og indvendig reenskrabes den med en Kniv. Den slækkes derpaa fra Nakken til Navlen, afvaskes, og lægges med Ryggen ned ad i en Kurv, for at Vandet kan afsløbe. Naar den saaledes har lagt fra om Aftenen til næste Morgen, optages den, og lægges nu udbredt med Ryggen ned ad i et Trækar, lagviis med spanskt Salt. Denne Saltning kaldes Mængning. — I dette Kar bliver Torsken liggende 2 til 3 Dage, da den om Morgen optages, lægges med Ryggen ned ad paa en Stige, eller ophænges paa et Gjærde, for at Lagen kan afrinde, og Torsken noget stivnes i Luften. Hele Dagen igjennem bliver den saaledes liggende, nedsaltes paa nye om Aftenen i det Kar, hvori den skal forblive, og paa samme Maade, som forrige Gang. Naar Karret er fuldt, paalægges en Træbund, betynget med Stene, hvorved Fissen sammenpresses. $\frac{3}{4}$ Skieppe Salt medgaaer til een Fjerding Torsk, og 10 Snese regnes paa een Fjerding.

Skal Torsken vindtørres, opkjøres Bugen, Indvoldene udtages, Hovedet affkjøres, den reenskylles i Vand, og to Fiske sammensydes ved Hovedfinnerne, da de saaledes hænges i Luften over en Snor eller en Stang, for at tørres. Nogle pleie først at nedlägge Torsken et Par Timer i Lage, for at den ikke skal besudles af Fluer.

Sildefiskeriet er fordeelagtigst fra Begyndelsen af Juni til Midten af August. Bragningen begynder ved St. Hans Dags Tid og vedvarer til sidst i August. De Sild, som fanges paa denne Tid, bruges til Spegesild. Om Efteraaret sege Sildene nærmere til Land, og da sættes Garn. Silden er paa den Tid fuld af Melk og Rogn, er magrere og ikke saa tjenlig til Spegesild, men koges. Den meste Sild forbruges først paa Landet, noget vindtørres, saltes eller røges; men alt til Huushrug. Det er først i senere Tider man har begyndt at udføre saltede Sild.

Bed Saltningen afflyses og renses først Silden, lægges derpaa, naar Vandet er afrindet, løst i et rummeligt Trækar, bestryes med Salt, og omrøres i dette af og til, 2 til 3 Dage. Silden optages derpaa, lægges 7 til 8 Timer i en Kurv, for at Lagen kan afløbe. Nu nedlægges den igjen lagviis med Salt i det Trækar, der er bestemt for det, hvilket, fyldt, belægges med en Bund, som nedpresses med Steen. $\frac{1}{2}$ Skjeppe Salt forbruges til en Fjerding Sild, og en saadan indeholder 10 til 13 Ol Sild, 80 Skr. pr. Ol. — Silden gjeldes for meget ved Saltningen. End ikke Melken og Rognen blive tilbage. Den saltes ligeledes for sterk, hvorved den taber sin Fedme og behagelige Sodhed. Hovedet aftages, og herved mister den, som Handels-

vare, sit Syn. 1787 og 88 vare mange Sild ved Landet. En Ladning bornholmst saltet Sild førtes til Königsberg, hvor man vilde fratauge Skipperen den, som havareret; man overbevistes vel om det Modsatte, men Sildene solgtes dog med megen lidens Fordeel, formedelst deres Udseende.

Sildene stime øvrigt undertiden meget stærkt sammen om Bornholm, og om Efteraaret blive Sættegarnene ofte saa fulde, at Manserne briste.

Pigvarer (Botter). Dette Fiskerie begynder, naar Varmen kommer i Luften, fra Maj til August. De store Pigvarer ere af en meget behagelig Smag, og foretrækkes dem fra Skagen. Siden Fiskevaserne have begyndt at overføre Pigvarer til Kjøbenhavns, er dette Fiskerie i Tiltagende. Pigvarerne fanges saavel med Garn, som stikkes med en Fernstang. Garnene sættes helst paa Sandbund, og optages og røgtes hver anden Dag. Det er i de senere Tider man har begyndt at stikke de store Pigvarer, men det maa da være paa Sandrevler mellem Klipperne.

Det er et forsøgt og gavnligt Middel til at holde Pigvarerne levende i Fiskevaserne, naar Bunnen i Dammen belægges med Sand eller Tang.

De øvrige Fiskearters Fangst er saare ube-tydelig.

De Slags Fiskeredskaber som bruges ere:

Laxelænker. Disse ere Hamp-Liner, 25 til 50 Favne lange og 2 Kabbelgarn tykke, forsynede i 5 til 7 Favnes Mellemrum med Korkstykker (Flýdeflaa). Under enhver af disse er hæftet en 2 Favne lang Krog, ovenfor hvilken er et 2 Lod tungt Blylod (Sønke). En saadan Laxelænke er bestemt til at flyde paa Vandets Overflade. For at blive paa eet Sted, hæftes Lænken til et Toug, hvis Længde berper paa Havets Dybde, der hvor den udsættes. Dette Toug sænkes med den ene Ende til Havbunden ved Hjælp af en Krabbe, & et Trækryds, hvori sidder 4 Hesselkjeppe, som indeslutter en 3 Lispond tung Steen, og sammenbindes ovenfor Stenen. Den anden Ende holdes stift fra Grunden op i Vandskorpen, formedelst Vandhunden, en Boie af let Træ, Piil eller Fyr. Da denne imidlertid saaledes fastgjøres til Touget, at den holdes tæt under Vandspeilet, saa bruges en anden Boie (Rob), drivende med 6 til 8 Favne af Touget, for at betegne Stedet, hvor Lænken ligger. Til Lokkemad paa Krogen bruges Sild. Sælhundene gjør dette Fiskerie megen Skade, ved at bortæde de fangne Lax. — Til en Baad udfordres 30 Lænker med Touge, og ligesaamange i Beredskab. — For Krigen kostede hver Lænke med Tilbehør 1 Adlr.

Torskesnøre er en 20 til 30 Favne lang Hampeline, paa hvis yderste Ende sidder en 3 Domme

lang Krog. $\frac{1}{2}$ til 1 ALEN ovenfor denne er et Blylod af 1 Punds Vægt. Snoren er vundet om en stirkantet Træramme. — Til Torskefangst bruges endvidere:

Kastekrog. Dette er en 200 ALEN lang Line, til hvilken er bundet paa hvert femte Quartiers eller hver anden ALENS Afstand en $\frac{1}{2}$ ALEN lang Line med en Krog. Denne Line skal ligge langs med Havbunden. For at kunne betegne Stedet, hvor den er, fastgjøres ved hver Ende et Toug, som maa række op til Vandets Overflade, hvor det da forsynes med en Boie. — Kastekrogen bruges om Vinteren, naar Kulden ikke tillader Fiskerne at opholde sig paa Havet. Stykker af Sild eller Orme bruges til Lokkemad paa Krogen. I Mangel heraf bruges ogsaa en rød Lap.

En Baad bør udsætte 1000 Kroge om Dagen; de rygtes hver Morgen, og føres i Land, for at tørres og paasættes nyt Vide. Da Kastekrogene bruges i den ublideste Tid, tabes overmaade mange. — De Torske, som fanges med Krog, regnes for at være mest velsmagende.

Sildegarn bestaaer af forskjellige Net eller Manser. Ethvert Net er fra 10 til 16 Favne langt, og fra 2 til 3 Favne dybt. Nettet hæftes ved omtrænt 50, een ALEN lange, Hanker til et Reeb, som igjen paa hver femte Favns Afstand er forsynet med et Stykke Kork (Flaa). Paa Nettets eller Mansens

nederste Dele hæftes for hver Favn en Hanke, hvortil er fastgjort en Steen af $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{2}$ Punds Vægt. Imellem hvert Net er et med en 2 til 3 Lyds. Steen betynget Toug, som tjener til efter Behag at sænke Manserne. Øvenpaa Touget flyder i Vandstørpen en Voie. Undertiden ere 70 til 90 Manser fastgjorte ved eet Reeb. Et Garnet 16 Favne langt, er der i Høiden 7 Snese eller 140 Måller, og i Længden 1632 Måller. — Ved Sildegarnets yderste Ende er fastgjort en 30 Favne lang Tredse, som bindes til Baadene. Garnet udsættes ved Solens Nedgang, da det siden optrækkes, hvortil Net for sig afsløses, og lægges tillsigemed Fangsten i en Hob midt i Egen. Ved Landet modtager Kvindfolket Garnet, og udvider Sildene. Garnet ophænges strax, for at tørres til Aften.

At vrage eller gaae i Brag ere Udtryk, som betyde, at seile ud paa Sildefangst. Enhver Fisker, som gaaer i Brag, maa i det Mindste have 32 Manser, da hver Dag udfordrer pr. Mand 16 Manser, altsaa 80 til en Ege med 5 Mand. — Nogle have vel 100 i Egen, men disse ere da ikke saa gode at styre i Sturm eller ved andet Uheld. Det Net, som har været brugt den ene Nat, bør ikke bruges i den næstgæende.

Om Føraaret, da Silden søger op til Vandets Overflade, sættes Garnene $\frac{1}{2}$ Favn under Vandstør-

pen; men om Efteraaret, indtil Silden har leget, sættes de 1 til 2 Favne fra Havbunden. I lys Maanestkin høiere end i Mørke.

De Sild, som fanges ved Bornholm, ere meget smaae. Garnene have for trange Måller, til at de større Sild kunne fanges i dem. Man har gjort forsøg med at bruge sjællandske Sildegarn, og man har da fanget Sild ligefaastore, som de under sjællandske og svenske Val.

Bottegarn ere 140 til 180 Favne lange, og 1 til 3 Favne dybe. Et Garn paa 140 Favnes Længde og 1 Favns Dybde har 980 Måller i Længden og 7 Måller i Dybden.

De til Fiskeriets Drift brugelige Fartøier ere Eger, Baade og Quaser.

Eger ere aabne Baade af 7 til 8 Alens Kjøl, fra For- til Bagstaven 11 til 12 Alen, 3 $\frac{1}{4}$ til 4 Alen brede, og 7 Bord høie, samt af 1 Com. Væsts Drægtighed. 4 Uarer høre til en Ege, samt 5 undertiden 6 Mand. Seilene ere eet Raaseil af 10 Alens Høide, og eet Sprydseil 4 til 5 Alen høit. — Nogle have mindre Eger, som da kaldes halv Eger, til Modsatning af hine, eller stor Egerne. Halvegerne behøve kun 4 Mands Besætning. — Eger bruges til Sildefiskeriet.

Baade ere af forskellig Størrelse, Kjølen fra 5 til 7 Alen, Længden mellem begge Stævnene

fra 7 til $9\frac{1}{2}$ ALEN, Breden $2\frac{1}{4}$ til $2\frac{1}{2}$ ALEN. De ere 5 Bord høie, og have 2 Tofter eller Bænke. Til en saadan Baad hører 4 Årer. Undertiden bruges vel eet Raaseil eller eet Sprydseil, 5 ALEN høit og 4 ALEN bredt. De have 2 Mands Besætning. Baadene bruges til Lar- og Vorstefangst.

Den nordlige og nordostlige Deel af Bornholm ere især Fiskeriets Hovedsæde. Paa den sydlige Kant findes kun Fiskerleit Arnager og nogle faa, langs med Kysten, adspredte Fiskerfamilier. Fiskerne staar sig i Almindelighed ganske godt, især de, som have saa megen Jord, at de derpaa kunne græsse en Ko; i nogle af Fiskerleierne herske endog en Grad af Velstand. Meest trykkede ere de, som leie Græsning af Bonderne og derved blive afhængige af disse. At tillægge jordløse Fiskere Græsningsjord af Udmærkerne, samt ved Exempel at lære Fiskerne at hjende til den rigtige Fremgangsmaade, til de bedste Fiskeredskaber, samt en mindre feilagtig Behandlingsmaade ved Fiskeproductets Forædling, er det, som høiligen vilde ophjelpe Bornholms Fiskerie. Erfaringen har allerede viist, at naar een eller anden kyndig Fisker, fra en anden Kant af Landet, ned sætter sig paa et Sted, hvor Fiskeriet drives mindre fordeelagtigt, har dette strax haft gavnlige Følger.

Det bornholmske Fiskeries værste Fjender ere: Sælhundene, Edderfuglen og de forbisejlende Skibe.

Af Sælhunde opholder en betydelig Mængde sig omkring Landet. De efterstræbes ikke. Den Skade, som de imidlertid foraarsage, er meget betydelig, da de pille Sildene ud af Garnene, som staae ved Landet, og ofte rive dem itu, saa at de ikke kunne udbedres, samt meget behændigen æde Læpene af Krorene og lade kun Hovederne tilbage. Saare sjeldent er det, at en eller anden graadig Sæl kan sluge Kroen i sig; den enten fanges derved eller river Lænen itu.

Edderfuglen, eller som den paa Bornholm kaldes Laboen, er en ikke mindre skadelig Fjende for Fiskeriet, da den æder Sildene, der som Vide sidde paa Fiskekrogene. Man regner endog den Skade, den udretter, for større end Sælhundenes. Edderfuglen efterstræbes ikke, den svømmer trygt rundt omkring Bornholm, og har et sikkert Opholds og Udrugnings Sted paa Ertholmene. Naar Ellingerne ere noget vorne, flyver Moderen med 18 til 20 Stykker hen mod Bornholm, forfølge Læbelænkerne, og, ved at dukke under, udpille Bidet. Sjeldent fanges nogen Labo paa Kroen. De Fjedre, som indsamles af Rederne paa Ertholmene, ere en Indtægt for Commendanten paa

Christiansøe. I Udrugnings-Tiden tilstædes derfor ingen Adgang til de øde Holme. — Den aarlige Indsamling af Edderduun kan regnes til 2 til 3 Lpd.; men for at Christianssøes Commandant kan have denne Indtægt, maae Bornholm aarligten af sit Fiskerie tage mange Gange 3 Lispund Edderduuns Værdie.

De forbiseilende Skibe stade Fiskeriet, ved at Røjlen eller Roret bortslæbe eller sørderive de udsatte Garn, eller ved at Mandskabet bortstjæler dem. Dette er tildeels Urfagen, hvorfor Fiskerne ikke vove at udsætte Laxelænker den Tid, der er først Seilads.

Før noiere at lære et Land at kjende, som udgør en Deel af den Danske Stat, men, formedelst sin affides Beliggenhed, er mindre besøgt af danske og fremmede Reisende, end de andre Provindser, foretoge vi os i Sommeren 1815 en Reise til Bornholm.

Som Undere af det naturhistoriske Studium og Mineralogien i Sørdeleshed, af Landvæsenet og Deconomien i Almindelighed, samt endeligen, som Statsborgere eller, som de, for hvilke ingen af de Indretninger, som sigte til det Almenes Bedste, maae være fremmede, have vi gjennemvandret Bornholm. Bore, med Hensyn hertil, samlede Bemærkninger om denne i flere Henseender saa interessante Ø, fremlægge vi her for Publis-

cum; maatte Det blot ei finde Skriftet ast
for usfuldkomment til at indtage en Plads
i Rækken blandt Topographierne over en-
kelte danske Provindser, da er vort Dje-
med opnaet.

Hvad Natur-Skjønheder angaae, da
indtager Bornholm maaſke den første Plads
blandt alle danske Provindser. Vi have, fra
denne Side betragtet, forsøgt at gjøre vore
Landsmænd opmærksomme paa denne Ø. En-
hver, som ved en Reise vil føge de Adspredel-
ser, og nyde de Glæder, Naturen i bjergige
Lande er saa riig paa, han føge til Born-
holm, og han vil vist ikke utilfredsstillet for-
lade Landet. Skjøndt paa et saa indſræn-
ket Fladeindhold, neppe 10 □ Miiil, findes
dog her alle de Afverlinger, som ere Land-
skabsmaleren Fjære; Overgangen fra Sletter-
nes Indigheder til Klippernes Rædser.

Rawert. Garlieb.

T i l l æ g.

Iſior er der efter anſtillet flere interessante Un-
dersøgelser paa Bornholm, men da man er fyſſel-
ſat med dem, kan her kun meddeles nogle en-
kelte Notiser over hine Gjenſtande, hvorved man i
det mindſte faar en Oversigt over Undersøgelsernes
Miemed og deres hidtil havde Udfald i Almin-
delighed.

Efter at de ſaa tit begyndte, men aldrig til-
ſtrækkeligen fuldførte Undersøgelser over Bornholms
gaadefulde Kulformation aldeles havde hvilet i det
ſidſte uheldige Decennium, have endelig nogle Eng-
elsmænd i ſidſte Sommer paa nye anſtillet ſør-
deles interessante Vorſøg paa de bornholmske
Kul. Allerede tidligere eftersøgte diffe driftige
Mænd paa flere Punkter i det nordlige Sjælland
Fortsættelsen af de ſkænske Steenkulſlotſe fra Hø-
ganes; men da de overbevistes om, at diffe ikke
fandtes, og efter al Sandsynlighed ikke kunde fin-
des i Sjælland, henvendte de, ſom før er sagt, der-

res Opmærksomhed paa Bornholm. Det første af dem aabnede Borhul ligger ved Stranden, noget synden for Rønne, ved det saakaldte Castel; det er over 120 Alen dybt, altsaa over 30 Alen dybere, end man ved nogen af de tidlige Forsøg var kommet. Efter at have gjennemboret henimod 40 Alen Sand- og Leerlag, kom man til 6 eller 7 Kullag af forskellig Mægtighed — Tykkelsen var nemlig fra 42 til 1 Tomme — og af middelmaadig Godhed; det lod imidlertid ikke til, at de dybere Kulstrata vare bedre, end de højere. Længere ned gjennemoredes flere Sandsteen- og Leerlag, og i en Dybde af omrent 120 Alen kom man atter i et Lag Meelsand, som formedelst det stærk opvældende Vand ikke kunde gjennembores. Dette Hul maatte derfor forlades, og noget nordligere, umiddelbar ved Rønnes Sydende, aabnedes ved Stranden et andet Borhul. Her har man, ved dette Villægs Slutning, opnaaet en Dybde af 110 Alen, men fortsætter endnu uafbrudt Arbeidet.

I det Hele fandtes her de samme Lag, som i det første Borhul, kun med den Forskjel, at man i en betydelig Dybde og under Kullagene har gjennemboret et Lag Jernsteen af 38 Tommers Mægtighed. Hvis heller ikke her skulde findes byggeværdige Kul, skal der aabnes et tredie Borhul henimod Stampe-Haen i Sydost af det første Hul,

hvor man efter Kullagenes hidtil bekjendte Direction kan vente hine i større Mængde og mindre Dybde.

I Bornholms vestlige Egne, der, som bekjendt, ere saa rige paa Kul, have hine Engelsmænd, der anstillede de omtalte Borforsøg, fundet forskellige Jernsten slag, som udbrede sig fra Arnager indtil henimod Hasle, og som altsaa kunne levere tilstrækkeligt Material til Afbryttelse i det Store, isald Lagene skulde gaae nogenledes langt ind i Landet. Denne Jernsteen er tildeels jernholdig Sandsteen, tildeels maa den, med Hensyn til dens chemiske Forhold, henregnes til Spathjernsteen, fordi den bestaaer af reen kulsuur Jernoxydul; i oryctognostisk Henseende derimod er den væsentlig forskellig fra hin; thi den har et splitrigt Brud, og ingen crystallinsk Textur, som Spathjernstenen. Et Stykke af det sidste Slags bornholmsk Jernsteen gav ved Analysen 35 Pct. Jern; men det er meget sandsynligt, at der findes rigere Jernsteen paa Den. Ifølge de anstillede Undersøgelser taber denne Jernsteen ved Glødningen 28 Pct. — Det der tabes er nemlig Kulsyre og smaae Stykker Kul, som findes i selve Jernsteen. — Den smelter endvidere meget let, saa at den næsten ikke behøver noget Flusmiddel, og det lykkedes at smelte Jernet ud af Stenen med de sædvanlige bornholmske Kul, hvis

Hede er betydeligen ringere, end andre virkelige Steenkuls.

Denne sørdeles vigtige Opdagelse paa Bornholm, saavel som Engelsmændenes uafbrudte Borforsøg efter Steenkul, foranledigede, at Regjeringen i sidst afgigte Esteraar sendte en Commission af sagkyndige Mænd over til Bornholm, for der at anstille de fornødne Undersøgelser over hine Gjenstande. Foruden disse har Commissionen tillige udforstået hele Dens geognostiske Forhold. Da nu Dens Resultater, forsaavidt de allerede ere blevne bekendte ved en offentlig Forelæsning af Professor, Ridder Ørsted, som var een af Commissionens Medlemmer, ikke overalt stemme overeens med de af os gjorte Bemærkninger, skulle her slutteligen anføres de forskellige Meninger, hvortil vore gjensidige Tagtagelser have ledet os, for derved at komme Sandheden nærmere.

Commissionen anseer de bornholmske Urbjerge for Gneus i Analogie med den vidt udstrakte svensk-noske Gneusformation; men den fandt tillige over Gneusen hist og her virkelig Granit. Omendskjønt de bornholmske Urbjerge unægteligen henhøre til den store nordiske Urformation, hvis Sammenhæng med Bornholm tilstrækkeligen bevises ved Steenshusvud i Skåne og Christiansø, maae de dog, efter vor Mening, paa nogle enkelte Egne

nær ved Bornholms Østkyst, og fornemmelig fra Randkleven til Paradiisbakken, henregnes til Graniten; men det er ogsaa bemærket, at denne Granit, som man tydeligen kan skjonne ved Randkleven, ligger paa en gneusagtig Granit eller, om man hellere vil, paa en granitagtig Gneus.

Alt det, som paa det vedfoede geognostiske Kort er anført som Flotsformation — nemlig Sandsteen og Skiferleer — holder Commissionen for Overgangsbjerg. Sandstenens Bindemiddel er efter dens Tagtagelser Feltspath, som dog hist og her er forvitret, og viser sig da som Leer; paa Sandstenen, mod Østen, ligger Skifer, som Commissionen fandt aldeles overeensstemmende med Andraruums Alunskifer, og som den derfor henregner til Leer-skifer. I det foregaaende have vi fremsat vore Grunde, hvorfor vi troe, at Sandstenen henhører til den yngre Flotsformation. Hvad der fornemmeligen taler imod det bornholmske Skifers høje Alder er, at der findes en stor Mængde Pectinit i den sorte Kalksteen, som afværende er stratificert med Skiferet; Pectinit er et Slags Forsteninger, som først fremkomme i Flotsformationen, og aldrig, saavidt Erfaringen hidtil strækker, i Overgangsbjerge.

Kullene, som findes her, anseer Commissionen for virkelige Steenkul, der oprindeligen have

lagt imellem Lag af Sandsteen og Skiferleer, men disse ere ved senere Oversvømmelser oploste i Sand og Leer, og saaledes forekomme de nu imellem Kul-lagene. Heraf følger, at de Egne, som vi have anset for opskyllet Land, oprindeligen maatte henhøre til Fløtsformationen. Derimod bemærkes, at de bornholmske Kul aldeles stemme overeens med Kul-lene fra Königsbergs Omegn, som uden al Twivl ere Bruunkul, at der ved Blåekoppe-Hæ, midt imellem gode Kul ikke sjeldent findes nogle, som endnu temmelig tydeligen have Træetextur, og at der er ind-sprøngt Rav i selve Kullene, fornemmelig i dem, som opgraves tæt udenfor Rønne. Omendkortt disse Facta, hvorom vi ved Diesynet have overbeviist os, tale imod Commisionens Mening, er det dog, efter vor nærværende Kundskab om Den, ikke muligt med afgjørende Bischedat udfinde Sandheden; thi man har hidtil her kun undersøgt den yderste, saa at sige forvitrede Jordskorpe. Kun da, naar vi ved gjen-tagne Borforsøg i en betydelig Dybde, saa nær som muligt ved Urbjergene, og saa langt som muligt fra samme, have lært at kjende det, som ligger under den yderste Jordskorpe, kun da kunne de forskellige Meninger over den bornholmske Kulformation tilba-geføres til en sikker uroktelig Basis.

Da vi, fjernede fra Danmark, ikke have funnet overvære Trykningen, er der i dette Skrift ind-sneget sig endel Tryk- og Uagtsumheds-Teil, som vi bede Læseren undskynde:

- Side 15 Linie 11. *Weie*, læs *Vige*.
— 18 — 20. *Direktionens*, l. *Direktionens*.
— 20 — 13. *lode*, l. *lade*.
— 31 — 18. *Fjorden*, l. *Fjorden*.
— 52 — 2 fra neden. *Baaninshuset*, l. *Baanings-huset*.
— 64 — 9. *dem*, l. *den*.
— 94 — 4. *Dinene*, l. *Djnene*.
— 99 — 3. *vegetabiliske*, l. *vegetabiliske*.
— 101 — 2. *Udmarskjordernes*, l. *Udmarskjordenes*.
— 111 — 21. *vegetabiliske*, l. *vegetabiliske*.
— 119 — 23. *indførte*, l. *udførte*.
— 123 Perioden, som begynder L. 16, er aldeles forsæt og maae rettes paa følgende Maade:
"Det faldt imidlertid Bispedommets Basels
"Indbyggere mindre besværligt, at forskaffe
"sig denne Besstand, da de, begavede med
"naturligt Genie, havde dertil det ikke mes-
"get fjerne Neuffschatel til Mønster, hvorved
"de kunne lære, hvorledes at begynde og
"skride frem i denne Windsskabelighedsgreen,
"og da de fandt i denne Stad en sikker Uffætning
"samt lære af den, at være den foruden."
— 125 — 18. *brugs*, l. *bruges*.
— 126 — 9. *komme*, l. *kommer*.
— 129 — 7 fra neden. *Gassuren*, l. *Glassuren*.
— 130 — 10 fra neden. *Concurenzen*, l. *Concurrencen*.
— 131 — 15. *Grunde*, l. *Grunden*.
— 133 — 15. *Rebække*, l. *Rabække*.
— — — 17. *Knudskar*, l. *Knudskær*.
— 134 — 8 fra neden. *fornedret*, l. *forandret*.
— 154 — 12. *Flodtørv*, l. *Fladtørv*.
— 155 — 7. *Avt*, l. *Aar*.
— 164 — 17. *man*, l. *vi*.
— 165 — 6 fra neden. *Sædfølgen var*, l. *Sædfølgen*,
som var.

- Side 167 Lin. 16. Grindbrebes, l. Grindbrede.
— — — 22. Himmelheis, l. Himmelhoeie.
— 169 — 2. sandføyne, l. sandfogne.
— 177 — 7 selv, l. halv.
— 185 sidste Linie, hvorfra, l. hvorpaa.
— 136 — 2. og adskilles, l. og som adskilles.
— 187 — 6 fra neden, Egnen, l. Egne.
— 197 — 3. For at den mineralogiske Oversigt af
den sydlige Deel af Bornholm ikke
skulde for meget afbrydes, have vi
opsaet til Slutningen at omtale vor
Vandring fra Nexo til Rønne. Ty-
deligheden fordrer, at Linierne 2 og 3
adskilles ved en Mellemstreeg.
— 198 — 9. Mod, l. Med.
— — — 10. mod, l. med.
— 202 — 14. Zuercies, l. Zuercus.
— 207 — 19. og steder, l. og som steder.
— 210 — 15. steilt, l. steilt.
— 211 — 9 fra neden, er bevoget, l. den er bevoget.
— 217 — 16. ovornævnte, l. ovennævnte.
— 225 — 3 fra neden. Bjergaae l. Bjergaas.
— 235 — 8. altsaa kan Agerbruget ikke, l. altsaa at
Agerbruget ikke kan.
— 241 — 14. Artemis a, l. Artimisia.
— 248 — 13. Adspleitung, l. Adsplitning.
-

Paa den første Side staer anført Maaned og Da-
tum, da Reisen begyndte; der maae imidlertid og tilses
Varet, som er 1815.

I. Tabel over de Egtevde, Fødte og Døde fra
Aaret 1802 til 1815.

Egte- viede	Fødte			Døde			Af begge Kjøn flere	Død- fødte.	Uægte.
	Par.	Mand- kjøn.	Døn- dekjøn.	Sum af begge kjøn.	Mand- kjøn.	Døn- kjøn.	Sum af begge kjøn.		
1802	160	295	282	577	187	94	381	196	= 27 24
1803	164	299	277	576	177	64	341	235	= 22 18
1804	179	347	308	655	170	69	339	316	= 31 20
1805	171	324	283	607	200	92	392	215	= 24 27
1806	153	269	289	558	204	79	383	175	= 18 21
1807	135	303	303	606	263	48	511	95	= 37 25
1808	127	310	273	583	230	20	450	133	= 29 33
1809	147	296	313	609	270	97	467	142	= 23 36
1810	189	318	303	621	220	186	406	215	= 27 35
1811	185	248	261	509	254	111	465	44	= 29 38
1812	222	339	335	674	261	95	556	118	= 35 61
1813	173	336	345	681	195	190	385	296	= 21 60
1814	171	307	312	619	204	224	428	191	= 27 64
1815	199	374	381	755	171	103	374	381	= 35 55
	2375	4365	4265	8630	3006	872	5878	1752	= 385 517

II. Tabel over Antallet af de forskjellige Stænder, som levede paa Bornholm den 1ste Februar 1804.

I Kjøbstæderne og paa Christianssø.

Paa Landet.

	Rønne.		Nexø.		Svannike.		Hasle.		Allinge.		Sandvig.		Vakirkebye.		Christianssø.					Mænd	Dvind.	Salt
	Mænd	Dvind.	Mænd	Dvind.	Mænd	Dvind.	Mænd	Dvind.	Mænd	Dvind.	Mænd	Dvind.	Mænd	Dvind.	Mænd	Dvind.				Mænd	Dvind.	
Kirkebetjente og Lærestanden.	14	14	3	3	5	5	3	4	-	-	-	-	1	4	5	4	Kirkebetjente og Lærestanden.			74	69	143
Landofficerer.	7	11	-	-	-	-	3	1	-	-	-	-	-	-	2	2	Borgerlige Embedsmænd.			12	13	25
Soldater.	11	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	120	84	Godseiere, Bestyrere og store Arlsbrugere.			13	6	19
Seofficerer.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3	Gaardmænd.			2229	2329	4558
Matroser.	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	39	43	Huusmænd med Jord.			1906	2049	3955
Borgerlige Embedsmænd.	28	20	16	13	7	7	9	13	-	1	7	10	4	3	3	4	Huusmænd uden Jord.			444	637	1081
Kjøbmænd.	26	29	13	13	16	9	6	8	-	-	-	-	2	1	-	-	Tinderster.			203	317	520
Deres Karle og Drenge.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Fabrikanter.			9	21	30
Fabrikantere.	16	33	3	7	-	-	-	-	11	-	-	-	-	-	-	-	Kunstnere og Haandværksm.			162	50	212
Deres Karle og Drenge.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Vertshuush., Kromænd og Landkrammere.			15	14	29
Kunstnere og Haandværksm.	322	314	128	138	61	64	52	45	30	31	11	6	50	45	6	6	Vertshuush., Kromænd og Landkrammere.			272	247	519
Deres Svende og Drenge.	47	6	9	-	3	-	3	-	1	-	-	-	1	-	2	3	Tjenestefolk.			859	847	1706
Skippere, Fiskere, Søfarende.	222	170	194	160	96	94	22	26	10	7	30	32	-	-	29	22	Tjenestefolk.			58	49	107
Jordbrugere og Vertshuush.	62	71	49	60	36	41	41	31	89	96	45	45	89	98	3	4	Dagleiere.			13	18	31
Tjenestefolk.	63	230	43	80	23	48	16	33	3	13	9	9	8	19	2	9	Pensionister.			44	107	151
Dagleiere.	191	334	106	180	45	46	65	98	7	6	8	8	24	23	3	-	Ulmisselemer.			=	=	=
Rentenerere.	13	23	3	1	-	-	3	6	-	-	5	6	5	11	-	-	Andre af ubest. Næringsveie.			1	-	1
Pensionister.	9	28	1	13	5	14	-	3	2	3	-	-	2	22	26	26	Andre af ubest. Næringsveie.			13	18	31
Ulmisselemer.	24	81	8	16	6	24	1	10	1	2	1	3	7	17	11	36	Summa			6314	6773	13087
Andre af ubest. Næringsveie.	1	3	6	8	-	8	-	6	24	2	11	6	33	248	246	246	Summa			=	=	=
Summa	1057	1379	582	692	303	360	224	289	154	183	118	130	199	256	492	492	Summa			2436	1274	663
Summa af begge Rønne																						

30° 20'

25'

30'

35'

40'

45'

20'

15'

10'

5'

55°

Christianso

Egernholm

1 Mil = 12000 Men dansk

31° 20'

25'

30'

35'

40'

45'

55°